R. II ed., To. II, p 12, n. 16

7. 13.

C. SALLVSTII CRISPI

De coniuratione Catilinæ, & de bello Iugurthino.

Eiuſdem orationes quædam ex libris hiſtoriarum.

Orationes contrariæ, quarum altera Salluſtio tribuitur, altera Ciceroni.

INDEX RERVM MEMORABILIVM.

AL · DVS

VENETIIS, M. D. LX.

AD ANTONIVM TRIVLTIVM, CARDINALEM, Pauli Manutii in historiam Sallustii præfatio.

CVM omnes me litteræ, omnisq́. libero homine digna cognitio uehementer delectat, Antoni Triulti, Cardinalis ampliss. tum uero pascor incredibili uoluptate, & afficior maiorem quendam in modum sensibus intimis, dū historiam tracto. quid enim potest esse iucundius? rerum interitus obliuio est. at eæ reuiuiscunt historia, cum in nostrā memoriam reuocantur: quæq́. multorum annorum spatio, multis abhinc sæculis gesta sunt, ea nos, exiguo uolumine comprehensa, & tanquam in conspectu nostro posita, cognoscimus. Si sermonibus delectamur: resonat in scriptis hominum uox eloquentissimorum, nihil temere, nihil incomposite narrantium, omnia grauiter, suo quidque ordine, & loco. si consuetudine clarorum uirorum: uersamur, uetera legentes, cum regibus, cum principibus uiris, magnis in bello ducibus, sapientissimus rerump. rectoribus: ora ipsa mehercule, lineamenta, & formam nō

tam corporis, quàm animi, eorum, quos nunquam uidimus, uidemur tamen quasi præsentes intueri. quòd si recte instituendæ uitæ rationem ac doctrinã sequimur: usu maxime rerum quæritur prudentia. usus est, uel cum experimur ipsi, uel cum, experientibus aliis, quid euenerit, obseruamus. nobis ipsis, experiri multa si uelimus, facile non licet. labore opus est, ac tempore: & fortuna tentanda; nec tentatur interdum sine periculo. commodius ergo, ac tutius, euentis aliorum examinandis, prudentia comparatur. id autẽ, profecto uides Antoni doctissime, ac sapientissime, proprium esse historiæ bonum: in qua patent fortunæ uicissitudines, regnorum mutationes, hominum siue uitia, siue uirtutes: ex quibus, quæ uitanda nobis sint, quæ expetenda, nullo nostro periculo, nullo labore, sedentes in otio docemur. atque hoc in genere Polybius inter Græcos, de nostris maxime is, cuius nunc libros tibi inscriptos emitto, Sallustius excellit. euenta enim ita narrat, ut caussas simul aperiat. ex quo oritur illa omnium pulcherrima scientia, ut, malorum, & calamitatum origine perspecta, nihil agamus, nisi quod ratio præscribit, omniaq. nostra consilia, omnes actiones

nes ueterum exemplorum regula metiamur. Quæ cum ſit omnium, qui annales antiquorum euoluunt, communis utilitas: alia quædam tua conditio eſt. habes enim hiſtoriam in familia tua: neque tibi, ſi quid inuenire uis egregium, & imitatione dignum, confugere ad libros neceſſe eſt, neque longius euagari, & quaſi peregrinari animo, ac mente, more multorum. domo petas licet omnium uirtutum exẽpla. perſequere maiores tuos cogitando. quæ fuerit eorum in pace iuſtitia, in bello uirtus, in omni fortuna moderatio, ſi attendes, nihil ad gloriam domeſticam requires. iuſtus Ariſtides, prudens Themiſtocles, fortis Epaminondas: de Romanis multi, multis eximiisq́ue uirtutibus inſignes. horum alii facta dum legũt, bonas artes ex eorum uita diſcunt, & ad eaſdem res, eademq́. ſtudia laudis cupiditate rapiũtur. at tu refer animum ad tuos maiores. eminere uidebis, inſtructum egregiis artibus, Ioannem illum Iacobum Triultium, magni animi, ſummi conſilii uirum, ſcientia rei militaris ætate ſua facile principem; præterea, iuſtum, liberalem, abſtinentem, plane, præter decus, & gloriam, nihil in uita cogitantem. nam de laudibus Hieronymi, parẽtis tui, quia

tecum quaſi loquor, ne ſeruire tuis auribus uidear, nolo multus eſſe: tantum dicam; quàm diu uixerit, Gallicam rem in bello floruiſſe; poſtea quàm, hoſtium multitudine oppreſſus, fortiter pugnans in acie perierit, concidiſſe. tantum in uno uiro momenti fuit, ac roboris. Age, ſint hæc, ut ita dicam, in campeſtri quadam luce poſita: quid? in urbe Roma, id eſt in omnium gentium celeberrimo theatro, non ſpectata, probataq́. uehementer eſt trium tuæ gentis Cardinalium doctrina, religio, ſapientia? ut Triultiorum nomine, multorum uocibus in multas partes diſsipato, non ipſa tantum Roma, ſed omnis Italia, omnis, ubi colitur humanitas, Europa perſonaret. omitto alios: ſunt enim multi: nec tu quenquam ignoras. non enim ſunt ex imaginibus, aut ex illa colorum inani ſpecie maiores tui cognoſcendi: quærenda tibi facies tuorum non eſt. clari ſunt ex recte factis: uirtute diſtinguuntur: cum alius in alia, in omnibus ſimul omnes enituerint. Quæ tu quoniam à primis annis ad hanc ætatem non modo cogitaſti, uerum etiam uita ac moribus expreſsiſti; propterea te, epiſcopatu Tolonenſi iam antea inſignitum, legationibus honeſtatum, primum Peruſi-

na,

na, & Auenionensi, in quibus miram iustitiæ laudem tulisti, deinde ad regẽ Galliæ, & ad Venetam Remp. ubi prudentiam, ubi grauitatem incredibilem præstitisti, proximis diebus Cardinalem creauit Paulus IIII. Pontifex omnium optimus, omniumq́. maximus, iudicio præditus acerrimo in æstimandis hominum ingeniis, ac moribus, itaq́. animatus, ut, quæ cuiusque meritis præmia debentur, ea libentissime, ac liberalissime persoluat. in quo nemo est, qui tuam animi singularem æquitatem, ac moderationem uehementer non admiretur, ac laudet; qui summæ nuntium dignitatis, cum est ad te, multis præsentibus, allatus, ita acceperis, ut nemo, te commotum, nemo, ne leuiter quidem affectum, ex uultu, aut oratione, aut ullo corporis gestu potuerit intelligere. ita patuit, quod ab insipiẽtibus ambigi, ac disputari quandoque solet, bonis uiris uirtutem magis ipsam diligi, quàm uirtutis insignia; honorem esse præmium recte agendi, finem non esse; magnos illos, ac præstantes esse homines, qui laudabiliter ita uiuant, quasi laudem percupiant, ita laudem, aut dignitatem excipiant, quasi nihil minus antea cogitauerint. quod in te & animaduersum est

maxime, & obſeruatur quotidie magis. colere enim te quidem ſtudioſius, quàm antea, omnes uidentur: ipſe autem, qui antea fueras, idem omnibus es. nemo excluditur ſermone tuo, nemo congreſſu: tui omnibus copiam facis: eandem omnibus humanitatem oſtẽdis. Sequitur inſolentia fortunam: comes eſt rerum ſecundarum arrogantia. tu manſuetudinẽ amas: tu continentiam, tu benignitatem perpetuo retines. iure ergo hoc etiam nomine Cardinalis es: iure habes hanc, quò tui te pro Petri eccleſia ſuſcepti labores extulerunt, maximi ſacerdotii dignitatẽ. et nunc tu quidem comitatu ſtipatus honeſtiſsimo familiarium tuorum, multo tamẽ inſignior atque ornatior cohorte tuarum uirtutum, quæ tibi comites ubique ſunt, Romam redibis expectatus, expetitusq́., columen futurus Chriſtianæ Reip. ſplendor ſacri collegii, ornamentum familiæ tuæ. I, decus Italiæ, amor ac deliciæ bonorum omnium, diis bene iuuantibus ad eam urbem, quæ ſola peregrinam uirtutem excipit, ſola ornat honoribus, ſola dominam facit rerum omnium humanarum. nos autem, quibus tuam iuſtitiã, tuam benignitatem oſtenderas, læti tua dignitate, mæſti diſceſſu, te proſequimur

abeuntem

abeuntem optimis ominibus; fauemus animis, precamur linguis; uota prorſus eadem, quæ pro parẽtibus ac liberis noſtris pro tua ſalute ſuſcipimus. Atque ego, in hac omnium eximia lætitia pariter & moleſtia, præcipuo quodam dolore diuellor; quia fato neſcio quo meo contigerit, ut, quàm diu Venetiis fuiſti, ego ſemper afflictus importuno morbo iacuerim: quo etiam nunc langueo: & ad morbum accedit ægritudo: quoniam quidem, aliis ad te adeuntibus, deq́. iſta dignitate gratulantibus, ipſe excludor unus, nec poſsum meæ ſummæ erga te obſeruantiæ præſenti officio ſatisfacere. hac tamen ſpe ſuſtentor, quòd humanitas ac ſapientia tua facile fortunã à crimine ſeiunget. conſilio aliquid peccatur: accuſes: iure feceris. culpam autem in iis rebus, quæ non à uoluntate noſtra pendent, ſapiens nemo unquã dixit eſse. quare nec tu mihi, quia non ualeo, uitio dandum putabis: & hoc ipſum, quia, me nõ ualere, non tã corporis, quàm officii cauſsa doleo, laudi etiam fortaſse tribues. equidẽ habeo non uoluntatis modo teſtem, uerum etiam ſtudii ac beneuolentiæ auctorem in te meæ, hominem honoratum, & cum omni uirtute excellentem, tum uero omnium, quos ego in uita

ui-

uiderim, humanissimum, Petrum Carnesecccium Protonotarium; qui te amat egregie, facitq. plurimi, tuasq. laudes utraque manu ad astra sæpe tollit. uerum ego non id solum specto, mea ut uni tibi pateat obseruantia. illustrabo eam, si po tero, meis aliquando scriptis, & patefaciam omnibus gentibus. interim, ut hæc tibi nostra ex aliquo signo uoluntas illucescat, præclaram edo tuo cum nomine Sallustii historiam: cui tu si locum dabis inter eos libros, qui ab oculis tuis abesse non solent; uigebit apud te nostri memo ria: quoties eam uidebis, toties animo ti bi occur ram; adero tibi sæpe absens; tacitus sæpe tecum loquar; meq. esse de tuis familiaribus unum, de iis maxime, qui operam tibi assiduam præbent, qui tuo potissimum honori seruiunt, existimabis. quod ut ita sit, uehementer opto: &, si assequor, feram in cælum istam humanitatem, colam animo, tuebor officiis, & imitabor, quantum potero: studio cer te, si minus re licebit, tibi ut satisfaciam, elaborabo.

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE HISTORICIS AC ORATORIBVS LATINIS.

C. CRISPVS *Sallustius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Athenienſium urbs à L. Sylla deuicta, atque uaſtata eſt, ut Romani annales referunt, ex nobili Salluſtiorum familia ortus eſt, quæ diu in ſecundo ordine dignitatem ſeruauit. idem in urbe educatus creditur, & à teneris annis operam, ac ſtudium impendiſſe optimus diſciplinis. ſed cum in ea tempora incidiſſet, quibus corrupti ciuium mores uarijs partibus, atque factionibus forent, neque uirtuti præmia, aut bonis ingenijs adeſſent, in tam deprauata ciuitate, quod idem Salluſtius fatetur, uictum eius ingenium uoluptatibus, facile ſuccubuit. itaque cum ad remp. pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones, multa aduerſa pertulit. nam tum præcipue Silanis partibus infecta ciuitas æſtuabat. Conſtat ex ueterum commentarijs, Salluſtium ipſum ingenio fuiſſe acri, & in ſtudijs litterarum accurato, tum maxime in ſcribenda hiſtoria. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum ſe appellauit, & ab eo edoctus eſt de ratione recte ſcribendi, ut à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Aſinium quoque Pollionem ſcribit ab eodem Prætextato eruditum, atque inſtructũ.*

maxi-

maxime autem M. Catonis ſtudioſus fuit: ex cuius commentarijs uerba excerpſit, & uelut breuiarium ad uſum proprium habuit: quod Octauius quoque Aug. in epiſtola ad M. Antonium refert, in qua ipſum Antonium, ceu inſanientem increpat, quod ea ſcribere uellet, quæ mirentur potius homines, quàm quæ intelligant. ſed interim ad Salluſtij commentarios. Hiſtoriam compoſuit de L. Catilinæ coniuratione contra Ro. Senatum, & item de bello Iugurthæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra Romanos ſtrenue rem geſſit. Hiſtoriã præterea de Romanorum geſtis, ut de Mario, & Sylla, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem, quod opus libris aliquot à Salluſtio abſolutum traditur. & adhuc ſuperſunt quædam, ue luti abſolutiſſimi operis reliquiæ, in quibus Salluſtij diligentia in hiſtoria deſcribenda, atque grauitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi ſtudio incubuit, ut à quibuſdam ſcriptum ſit, eum regionem adiſſe, ac maxima ſolertia perluſtraſſe, quo maiore fide atque officio ueritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Salluſtij diligentiam, atque ſtudium commendauit. Sed & Gellius, uir Romanus, qui ueterum eruditionis Ariſtarchus habetur, ita de Salluſtij oratione diſſerit. Elegantia, inquit, Salluſtij uerborumq. facundia, & nouandi ſtudium, cũ multa prorſus inuidia fuit. plures non mediocri ingenio uiri conati ſunt reprehẽdere pleraque et obtrectare,

trectare,

trectare, in quibus plura inscite, aut maligne uellicant. quin & hunc proprietatis seruantissimum uocat. T. autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Anneio Seneca scribitur, ut quædam, ex historia Thucydidis translata, & eleganter assumpta, uelut deprauata, & corrupta illi obiecerit. idq́. ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Arellius Fuscus dicebat, uerum putauit se facilius Sallustium uincere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Sallustij scripta reprehenderet, quòd in ijs nimia quidem affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius uero Quinctilianus, uir maturo & graui iudicio, asseruit, oratione Sallustij, atque breuitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud uacuas & eruditas aures. neque ueritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribenda historia apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Liuium Herodoto, quo factum est, ut, cum plures uoluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minime sint assecuti. est enim eius oratio tam absoluta, tam casta, & innocens, ut merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. nam et Arruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Sallustio tantum concessit, ut eius orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consueuisse Sallustium magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolutum, atque perfectum uideri posset. quod ex ipsa lectione

facile

facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina, & ingenio nobiles, ut Cornelium Nepotem, Messallam & Nigidium Figulum, qui perijsse in exilio traditur: Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit, à quo etiam, ut creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum, Pompeij libertum, satyras contra Sallustium composuisse, eumq́. mordaci & uirulento carmine lacerasse, ut qui lurconem illum, popinionemq́., & nebulonem, ac lastaurum appellarit, tũ uita scriptisq́. monstrosum, ac M. Catonis furem ineruditissimum. quod ipsum non alia ratione à Lenæo factũ creditur, quàm ut studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret, quem uirum Sallustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. itaque mirandum non est, si tam acerbe, atque satyrice libertus Lenæus contra Sallustium aciem stili exacuit. Quantum odij, atque inimicitiæ inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod utriusque uiolentæ, atque acerrimæ orationes ita demonstrant, ut neuter uideri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri male diceret. Qua in re non sunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabij auctoritate constet, eos homines longe aberrasse, qui confictas magis orationes ab alijs, quàm à Sallustio & Cicerone habitas crediderint. Et sane tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam procliui ad luxum

fuit,

fuit, ut paternam domum, uiuente adhuc patre, turpißima ratione uenalem haberet, quod illi inter alia uitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisq́. cæsum, ac data pecunia dimissum. qua ratione factum est, ut M. Cicero appellare illum non dubitauerit, mensarum asseclam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ, & tribunatus honorem assecutus est, sed nulla quidem laude, aut commendatione, adeo libidine magis, quàm ratione, & publice, & priuatim uixisse. nam & bis uocatus in iudicium, et ad iudicum subsellia abstractus, fortuna extrema (ut inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici ea de caussa senatu eiectum fuisse à censoribus, quod ingenti libidine matronas consectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocinio & fauore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ interioris: ex qua diues factus, cum in urbem rediret, pretiosißimos, atque amœnißimos hortos in regione ad Malum punicum comparauit, ac Tiburti uillam. quæ à Cicerone itidem illi obijciuntur. Neque desunt qui scribant Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse, ac deinceps Messallæ Coruino, uiro in eloquentia clarissimo, quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios. nam & Cnæus à M. Tullio celebratur

lebratur

lebratur in Sallustiorum familia insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris, quod ex ijs epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit. qua in re imprudenter quidam decepti sunt, cum Sallustij Empedoclea ignorarent, ut alibi demonstraui. Sunt qui tradant, ad annum secundum & L X. eum uixisse, & in patria annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obijsse: quod ex ueterum commẽtarijs colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, ut multi testantur:

Hic erit, ut probibent doctorum corda uirorum,
Crispus Romana primus in bistoria.

C. SALLVSTII CRISPI DE CONIVRATIONE CATILINAE.

O MNES *homines, qui ſeſe ſtudent præſtare ceteris animantibus, ſumma ope niti decet, ne uitam ſilentio tranſeant, ueluti pecora; quæ Natura prona, atque uentri obedientia finxit. ſed noſtra omnis uis in animo, & corpore ſita eſt. animi imperio, corporis ſerui tio magis utimur. alterum nobis cum dijs, alterum cum belluis commune eſt. quo mihi rectius eſſe uidetur, ingenij, quàm uirium, opibus gloriam quærere, &, quoniam uita ipſa, qua fruimur, breuis eſt, memoriam noſtri quammaxime longam efficere. nam diuitiarum, & formæ gloria fluxa, atque fragilis eſt: uirtus clara, æternaq. habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, ui ne corporis, an uirtute animi, res magis militaris procederet, nam & prius, quàm incipias, conſulto, &, ubi conſulueris, ma ture factó opus eſt. ita utrunque per ſe indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) di uerſi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiam tũ uita hominum ſine cupiditate agitabatur: ſua cuique ſatis placebát. poſtea uero quá in Aſia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij, & Athenienſes,*

cœpere urbes atque nationes ſubigere; libidinem dominandi, cauſſam belli habere; maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo atque negotijs compertum eſt, in bello plurimum ingenium poſſe. quòd ſi regum, atque imperatorum animi uirtus in pace ita, ut in bello, ualeret: æqualius, atque conſtantius ſeſe res humanæ haberent; neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac miſceri omnia cerneres. nam imperium facile ijs artibus retinetur, quibus initio partum eſt. uerum, ubi pro labore deſidia, pro continentia & æquitate libido atque ſuperbia inuaſere; fortuna ſimul cum moribus immutatur. ita imperiũm ſemper ad optimum quenque à minus bono transfertur. quæ homines arant, nauigant, ædificant, uirtuti omnia parent. ſed multi mortales, dediti uentri, atque ſomno, indocti, incultiq., uitam ſicuti peregrinantes tranſiere. quibus profecto contra naturam corpus uoluptati, anima oneri fuit. eorum ego uitam mortemq. iuxta æſtimo: quoniam de utraque ſiletur. Verum enimuero is mihi uiuere demum, atque frui anima uidetur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. ſed in magna copia rerum, aliud alij natura iter oſtendit. pulchrum eſt bene facere reip. etiã bene dicere, haud abſurdum eſt. uel pace, uel bello clarum fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorum ſcripſere multi laudantur. Ac mihi quidem, tametſi haud

quaquam

quaquam par gloria ſequatur ſcriptorem, & actorem rerum; tamen in primis arduum uidetur res geſtas ſcribere: primum, quòd facta dictis ſunt exæquanda: dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta putant: ubi de magna uirtute, atque gloria bonorum memores; quæ ſibi quiſque facilia factu putat, æquo animo accipit; ſupra ea, ueluti ficta pro falſis ducit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti plerique, à ſtudio ad remp. latus ſum: ibiq́; mihi multa aduerſa fuere. nam pro pudore, pro abſtinentia, pro uirtute, audacia, largitio, auaritia uigebant. quæ tametſi animus aſpernabatur, inſolens malarum artium: tamen inter tanta uitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilo minus honoris cupido eadem, quæ ceteros, fama, atque inuidia uexabat. igitur, ubi animus ex multis miſerijs, atque periculis requieuit, et mihi reliquam ætatem à rep. procul habendam decreui; non fuit conſilium, ſocordia, atque deſidia bonum otium conterere, neque uero, agrum colendo, aut uenando, ſeruilibus officijs intentum ætatem agere; ſed, à quo incepto, ſtudioq́. me ambitio mala detinuerat, eodem regreſſus ſtatui res geſtas populi R. carptim, ut quæque memoria digna uidebantur, perſcribere, eo magis, quòd mihi à ſpe, metu, partibus reip. animus liber erat. igitur de Catilinæ coniuratione,

quàm uerissime potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris, atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initiũ narrandi faciam. L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna ui & animi, & corporis, sed ingenio malo, prauoque. huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia ciuilis grata fuere: ibiq. iuuentutem suam exercuit. corpus patiens inediæ, algoris, uigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est. animus audax, subdolus, uarius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis loquentiæ, sapientiæ parum. uastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc, post dominationem L. Syllæ, libido maxima inuaserat reip. capiundæ: neque, id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. agitabatur magis magisq. in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoraui. incitabant præterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia uexabant. Res ipsa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi, militiæq., quo modo remp. habuerint, quãtamq. reliquerint, utq., paulatim immutata, ex pulcherrima

cherrima & optima pessima ac flagitiosissima facta sit, disserere. Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani; qui, Aenea duce, profugi, incertis sedibus uagabantur; cumq. his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. hi postquam in una mœnia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more uiuentes; incredibile memoratu est, quàm facile coaluerint. sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisq. pollens uidebatur; sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. igitur reges, populiq. finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri, metu perculsi, à periculis aberant. at Romani, domi, militiæq. intenti, festinare, parare; alius alium hortari; hostibus obuiam ire; libertatem, patriam, parentesq. armis protegere. post, ubi pericula uirtute propulerant, socijs atque amicis auxilia portabant; magisq. dandis, quàm accipiendis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidum erat, reip. consultabant. hi, uel ætate, uel curæ similitudine, patres appellabantur. post, ubi regium imperium, quod initio conseruandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat, in superbiam, dominationemq. se conuertit; immutato more, annua

imperia, binos imperatores ſibi fecere. eo modo minime poſſe putabant per licentiam inſoleſcere animum humanum. Sed ea tempeſtate cœpere ſe quiſque magis extollere: magisq́. ingenium in promptu habere. nam regibus boni, quàm mali, ſuſpectiores ſunt: ſemperq́. his aliena uirtus formidoloſa eſt. Sed ciuitas, incredibile memoratu eſt, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriæ inceſſerat. Iamprimum iuuentus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem uſu militiam diſcebat: magisq́. in decoris armis, & militaribus equis, quàm in ſcortis, atque conuiuijs, libidinem habebant. igitur talibus uiris non labor inſolitus, non locus ullus aſper, aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus: uirtus omnia domuerat. ſed gloriæ maximum certamen inter ipſos erat. ſic ſe quiſque hoſtem ferire, murum aſcendere, conſpici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamq́. nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniæ liberales erant, gloriam ingentem, diuitias honeſtas uolebant. Memorare poſſem, quibus in locis maximas hoſtium copias populus R. parua manu fuderit; quas urbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret. ſed profecto Fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero, celebrat, obſcuratque. Athenienſium res geſtæ, ſicuti ego exiſtimo, ſatis amplæ,

plæ, magnificæq. fuere, uerum aliquanto minores tamen, quàm fama feruntur: ſed, quia prouenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Athenienſium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, uirtus tanta habetur, quantum uerbis ea potuere extollere præclara ingenia. at populo R. nunquam ea copia fuit: quia prudentiſſimus quiſque, negotioſus maxime erat. ingenium nemo ſine corpore exercebat. optimus quiſque facere, quàm dicere, ſua ab alijs bene facta laudari, quàm ipſe aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiæq. boni mores colebantur. concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonumq. apud eos non legibus magis, quàm natura, ualebat, iurgia, diſcordias, iras, ſimultates cum hoſtibus exercebant. ciues cum ciuibus de uirtute certabant. in ſupplicijs deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax euenerat, æquitate, ſeque, remq. publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta hæc habeo; quòd in bello ſæpius uindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnauerant, quiq. tardius reuocati prælio exceſſerant, quàm qui ſigna relinquere, aut pulſi loco cedere auſi erant; in pace uero, quòd beneficijs magis, quàm metu, imperium agitabant, &, accepta iniuria, ignoſcere, quàm perſequi, malebant. ſed, ubi labore atque iuſtitia reſp. creuit; reges

magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes ui subacti; Carthago, æmula imperij Romani, à stirpe interijt; cuncta maria, terræq. patebant: sæuire fortuna, ac miscere omnia cœpit. qui labores, pericula, dubias, atque asperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiæ, optandæ alijs, oneri miseriæq. fuere. igitur primo pecuniæ, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omnium malorum fuere. nanque auaritia fidem, probitatem, ceterasq. artes bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimicitiasq. non ex re, sed ex commodo æstimare; magisq. uultum, quàm ingenium, bonum habere. hæc primo paulatim crescere, interdum uindicari. post, ubi contagio, quasi pestilentia, inuasit; ciuitas immutata; imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq. factum. Sed primo magis ambitio, quàm auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen uitium propius uirtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium, bonus, & ignauus æque sibi exoptant. sed ille uera uia nititur: huic quia bonæ artes desunt, dolis atque fallacijs contendit. auaritia pecuniæ studium habet: quàm nemo sapiens concupiuit. ea quasi uenenis malis imbuta, corpus animumq. uirilem effeminat; semper

per infinita, insatiabilis est; neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sylla, armis recepta rep. bonis initijs malos euentus habuit; rapere omnes, trahere; domum alius, alius agros cupere; neque modum, neque modestiam uictores habere; fœda, crudeliaq. in ciues facinora facere. huc accedebat, quòd L. Sylla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose, nimisq. liberaliter habuerat. loca amœna, uoluptaria, facile in otio feroces militum animos molliuerant. ibi primum insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, uasa cælata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra, profanaq. omnia polluere. Igitur hi milites, postquam uictoriam adepti sunt, nihil reliqui uictis fecere. quippe secundæ res sapientium animos fatigant: nedum illi, corruptis moribus, uictoriæ temperarent. postquam diuitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere; sua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina, atque humana promiscua; nil pēsi, neque moderati habere. operæpretium est, cum domos atque uillas cognoueris, in urbiū modū ædificatas, uisere templa deorum, quæ nostri maiores,

reli-

religiosissimi mortales, fecere. uerum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque uictis quidquam, præter iniuriæ licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea socijs adimere, quæ fortissimi uiri uictores reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea memorem, quæ, nisi ijs, qui uidere, nemini credibilia sunt; à priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse? quibus mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiæ. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, ceteriq. cultus non minor incesserat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: uescendi caussa, terra, mariq. omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset: non famē, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu ante capere. hæc iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat. eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat. In tanta, tamq. corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tanquam stipatorum, cateruas habebat. nam, quicunque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria dissipauerat; quiq. alienum æs grande conflauerat,

rat, quo flagitium aut facinus redimeret; præterea, omnes undique paricidæ, ſacrilegi, conuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua, periurio, aut ciuili ſanguine alebat; poſtremo, omnes, quos flagitium, egeſtas, conſcius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiaresq́. erant. quòd ſi quis etiam à culpa uacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano uſu, atque illecebris, facile par, ſimilisq́. ceteris efficiebatur. ſed maxime adoleſcentium familiaritates appetebat. eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, ut cuiuſque ſtudium ex ætate flagrabat, alijs ſcorta præbere, alijs canes, atque equos mercari, poſtremo neque ſumptui, neque modeſtiæ ſuæ parcere, dum illos obnoxios, fidosq́. ſibi faceret. Scio fuiſſe non nullos, qui ita exiſtimarent; iuuentutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeſte pudicitiam habuiſſe. ſed ex alijs rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama ualebat. Iam primum adoleſcens Catilina multa nefanda ſtupra fecerat cum uirgine nobili, cum ſacerdote Veſtæ, & alia huiuſcemodi contra ius, fasq́ue. poſtremo, captus amore Aureliæ Oreſtillæ, cuius, præter formam, nihil unquam bonus laudauit; quòd ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, uacuam domum ſceleſtis nuptijs feciſſe. quæ quidem res

mihi

mihi in primis uidetur caussa fuisse facinoris maturandi. nanque animus impurus, dijs, hominibusq. infestus, neque uigilijs, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam uastabat. igitur color eius exanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, uultuq. uecordia inerat. Sed iuuentutem, quam ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores falsos commodare; fidem, fortunas, pericula uilia habere. post, ubi eorum famam, atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. si caussa peccandi in præsens minus suppetebat; nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, socijsq. confisus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens erat; & quòd plerique Syllani milites, largius suo usi, rapinarum & uictoriæ ueteris memores, ciuile bellum exoptabant; opprimendæ reip. consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæq. res omnes. sed ea prorsus oportuna Catilinæ erant. igitur circiter kal. Iun., L. Cæsare. & C. Figulo cos. primo singulos appellare; hortari alios; alios tentare; opes suas, imparatam remp. magna præmia coniurationis docere.

docere. ubi ſatis explorata ſunt, quæ uoluit; in unum omnes conuocat, quibus maxima neceſſitudo, & plurimum audaciæ inerat. eò conuenere ſenatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Syllæ, Ser. filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Beſtia, Q. Curius; præterea, ex equeſtri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius; ad hoc multi ex colonijs & municipijs, domi nobiles. erant præterea complures paulo occultius conſilij huiuſce participes nobiles: quos magis dominationis ſpes hortabatur, quàm inopia, aut alia neceſſitudo. ceterum iuuentus pleraque, ſed maxime nobilium, Catilinæ inceptis fauebat. quibus in otio uel magnifice, uel molliter uiuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quàm pacem, malebant. fuere item ea tempeſtate, qui crederent, M. Licinium Craſſum non ignarum eius conſilij fuiſſe: quia Cn. Pompeius, inuiſus ipſi, magnum exercitum ductabat, cuiuſuis opes uoluiſſe contra illius potentiam creſcere: ſimul confiſum, ſi coniuratio ualuiſſet, facile apud eos ſe principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quàm ueriſſime potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido cos. P. Autronius, & P. Sylla, deſignati conſules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederát. poſt paulo Catilina, pecuniarum repetundarum

reus,

reus, probibitus erat petere consulatum; quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus: quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio kalendis Ian. L. Torquatum, & L. Cottam cos. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in nonas Feb. consilium cædis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quòd ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare: eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quòd eum infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem à rep. procul esse uolebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant; & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alij autem, equites

illos, Cn. Pompeij ueteres, fidosq. clientes, uoluntate eius Pisonem aggressos: nunquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum. Catilina, ubi eos, quos paulo ante memoraui, conuenisse uidet; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen, in rem fore credens uniuersos appellare, & cohortari, in abditá partem ædium secedit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit.

Nisi uirtus atque fides uestra satis spectata mihi foret: nequidquam oportuna res cecidisset: spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent: neque ego, per ignauiam, aut uana ingenia, incerta pro certis captarem. sed, quia multis, & magnis tempestatibus uos cognoui fortes, fidosq. mihi; eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia uobis eadem, quæ mihi; bona, malaq. esse intellexi. nam, idem uelle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis. ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quæ conditio uitæ futura sit, nisi nosmet ipsos uindicamus in libertatem. nam, postquam resp. in paucorum potentium ius, atque ditionem concessit: semper illis reges, tetrarchæ uectigales esse: populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes,

strenui,

ſtrenui, boni, nobiles, atque ignobiles, uulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his obnoxij, quibus, ſi reſp. ualeret, formidini eſſemus. itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud illos ſunt, aut ubi illi uolunt: nobis reliquerunt pericula, repulſas, iudicia, egeſtatē. quæ quouſque tandem patiemini ò fortiſſimi uiri? non ne emori per uirtutem præſtat, quàm uitam miſeram, atque inhoneſtam, ubi alienæ ſuperbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? uerum enimuero, pro Deum atque hominum fidem, uictoria in manu nobis eſt. uiget ætas: animus ualet. contra illis, annis, atque diuitijs, omnia conſenuerunt. tantummodo incepto opus eſt: cetera res expediet. etenim quis mortalium, cui uirile ingenium eſt, tolerare poteſt, illis diuitias ſuperare, quas profundant in extruendo mari, & montibus coæquādis, nobis rem familiarem etiam ad neceſſaria deeſſe? illos binas, aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nuſquam ullum eſſe? cū tabulas, ſigna, toreumata emunt; noua diruunt, alia ædificant; poſtremo omnibus modis pecuniam trahunt, uexant; tamen ſumma libidine diuitias ſuas uincere nequeunt. at nobis eſt domi inopia, foris æs alienum, mala res, ſpes multo aſperior. denique quid reliqui habemus, præter miſeram animam? Quin igitur expergiſcimini? en illa, illa, quam ſæpe optaſtis, libertas, præterea diuitiæ, decus, gloria in oculis ſita ſunt. fortuna ea omnia

omnia uictoribus præmia posuit. res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quàm oratio mea, uos hortentur. uel imperatore, uel milite me utimini. neque animus, neque corpus à uobis aberit. hæc ipsa, ut spero, uobiscum una cōsul agam: nisi forte me animus fallit, & uos seruire magis, quàm imperare, parati estis. Postquam accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quieta mouere, magna merces uidebatur; tamen postulauere plerique, ut proponeret, quæ conditio belli foret; quæ præmia armis peterent; quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletum, magistratus, sacerdotia, rapinas, aliaq. omnia, quæ bellum, atque libido uictorum fert: præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumuentum: cum eo consule se initium agendi belli facturum. ad hæc maledictis increpabat omnes bonos: suorum unumquenque nominans laudare. admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos Syllanæ uictoriæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres uidet; cohortatus, ut petitioné suam

curæ haberent, conuentum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui adduceret, humani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post execrationem omnes degustauissent, sicuti in sollẽnibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suú, atque eo dictare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. non nulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant ab ijs, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pænas dederant. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atque facinoribus coopertus: quem senatu censores probri gratia amouerant. huic homini non minor uanitas, quàm audacia, inerat. neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri uetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quòd inopia minus largiri poterat; repente glorians maria, montesq́. polliceri cœpit; & minari interdum ferro, nisi obnoxia foret; postremo, ferocius agitare, quàm solitus erat. at Fuluia, ex insolentia Curij caussa cognita, tale periculum reip. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ coniuratione, quæ & quo modo audierat,

audierat, compluribus narrauit. ea res in primis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. nanque antea pleraque nobilitas inuidia æſtuabat, & quaſi pollui conſulatum credebat, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. ſed, ubi periculum aduenit, inuidia, atque ſuperbia poſt fuere. Igitur, comitijs habitis, conſules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo populares coniurationis concuſſerat. neque tamen Catilinæ furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis oportunis parare; pecuniam, ſua, aut amicorum fide ſumptam mutuam, Feſulas ad Manlium quendam portare; qui poſtea princeps fuit belli faciundi. Ea tempeſtate plurimos cuiuſque generis homines aſciuiſſe ſibi dicitur, mulieres aliquot etiam; quæ primo ingentes ſumptus ſtupro corporis tolerauerant, poſt, ubi ætas tantummodo quæſtui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflauerant. per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia urbana ſolicitare, urbem incendere; uiros earum uel adiungere ſibi, uel interficere. ſed in his erat Sempronia; quæ multa ſæpe uirilis audaciæ facinora commiſerat. hæc mulier genere, atque forma, præterea uiro, ac liberis, ſatis fortunata fuit; litteris græcis & latinis docta; pſallere, & ſaltare elegantius, quàm neceſſe eſt probæ: multa alia, quæ inſtrumenta luxuriæ ſunt. ſed ei ſemper ca-

riora omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. pecuniæ, an famæ, minus parceret, haud facile discerneres. libidine sic accensa, ut sæpius peteret uiros, quàm peteretur. sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. uerum ingenium eius haud absurdum, posse uersus facere, iocum mouere, sermone ut uel modesto, uel molli, uel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusq. lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. nanque à principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. ad hoc, collegam suum Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum uenit; & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaq. euenerant. Igitur C. Manlium Fesulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum

Picenum,

Picenum; C. Iulium in Appuliam dimisit, præterea alium aliò, quem ubique oportunum sibi fore credebat. interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: oportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse: item alios iubere: hortari, uti semper intenti, paratiq. essent: dies, noctesq. festinare: uigilare: neque insomnia, neque labore fatigari. postremo, ubi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Læcam: ibiq. multa de ignauia eorum questus, docet se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat; item alios in alia loca oportuna, qui initium belli facerent; seq. ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consilijs multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quátum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enuntiat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam; quòd, Syllæ domina-

tione, agros, bonaq́. omnia amiserat; præterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Silanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. ea cum Ciceroni nuntiarentur; ancipiti malo permotus, quòd neque urbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea uulgi rumoribus exagitatam. itaque, quod plerunque in atroci negotio solet, senatus decreuit, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi militiæq́. imperium, atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitauit, quas Fesulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manliũ arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI. *kal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nuntiabant: alij conuentus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia seruile bellum moueri. igitur senatus decreto Q. Marcius Rex Fesulas, Q. Metellus Creticus in Appuliam, circumq́. ea loca missi sunt. hi utrique ad urbem imperatores erant, impediti, ne*

trium-

triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisq. permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, seruo libertatem, HS centum, libero impunitatem eius rei, & HS ducenta millia. itemq. decreuere, uti gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus, Romæ per totam urbem uigiliæ haberentur, eisq. minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atque lasciuia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit. festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad cælum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia atque delicijs omissis, sibi, patriæq. diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi præsidia parabantur; & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paullo. postremo, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum uenit. tum M.

Tullius consul, siue præsentiam eius timens, siue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem reip. quam postea scriptam edidit. sed, ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici, postulare à patribus cœpit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia uitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet, neque existimarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita rep. opus esse; cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romæ. Ad hæc maledicta alia cum adderet; obstrepere omnes, hostem, atque paricidam uocare. tum ille furibundus, Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis præceps agor; incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit: ibi multa secum ipse uoluens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem uigilijs munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, multa ante capere, quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. sed Cethego, atque Lentulo, ceterisq., quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment; insidias consuli maturent; cædem, incendia, aliaq. belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum.

ſurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex ſuo numero legatos ad Q. Marcium regem mittit cum mandatis huiuſcemodi. Deos, hominesq. teſtamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepiſſe, neque quo periculum alijs faceremus, ſed uti corpora noſtra ab iniuria tuta forēt: qui miſeri, egentes, uiolentia, atque crudelitate fœneratorum plerique patria; ſed omnes fama, atque fortunis expertes ſumus: neque cuiquam noſtrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amiſſo patrimonio, corpus liberum habere: tanta ſæuitia fœneratorum, atque prætoris fuit. ſæpe maiores noſtri miſerti plebis R. decretis ſuis, inopiæ eius opitulati ſunt: ac nouiſſime, memoria noſtra, propter magnitudinem æris alieni, uolentibus omnibus bonis, argentum ære ſolutum eſt. ſæpe ipſa plebs aut dominandi ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum armata, à patribus ſeceſſit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum cauſſa, bella, atque certamina omnia inter mortales ſunt; ſed libertatem; quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. te, atque ſenatum obteſtamur, conſulatis miſeris ciuibus; legis præſidium, quod iniquitas prætoris eripuit, reſtituatis; ne ue nobis eam neceſſitudinē imponatis, ut quæramus, quonam modo maxime, ulti ſanguinem noſtrum, pereamus. Ad hæc Q. Marcius reſpondit: ſi quid à ſenatu petere uellent, ab armis diſcedant, Romam ſupplices profici-

ficiſcantur: ea miſericordia, ac manſuetudine ſenatum, & populum R. ſemper fuiſſe, ut nemo unquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit. At Catilina ex itinere pleriſque conſularibus, præterea optimo cuique litteras mittit: ſe, falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunæ cedere, Maſſiliam in exilium proficiſci: non quo ſibi tanti ſceleris conſcius eſſet; ſed uti reſp. quieta foret; ne ue ex ſua contentione ſeditio oriretur. Ab his longe diuerſas litteras Q. Catulus in ſenatu recitauit; quas ſibi nomine Catilinæ redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum eſt.

L. CATILINA Q. CATVLO S.

EGREGIA *tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. quamobrem defenſionem in nouo conſilio non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui: quā mediusfidius licet ueram cognoſcas. Iniurijs contumelijsq́. concitatus, quòd fructu laboris, induſtriæq́. meæ priuatus, ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum cauſſa pro mea conſuetudine ſuſcepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſoluere poſſem; cum & alijs nominibus liberalitas Aureliæ Oreſtillæ, ſuis, filiæq́.*

filiaéq. copijs persolueret: sed, quòd non dignos homines honore honestatos uidebam; meq́. falsa suspicione alienatum esse sentiebam. hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus. Plura cum scribere uellem, nuntiatum est mihi uim parari. nunc Orestillam tibi commendo, tuæq́. fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dum ciuitatem antea solicitatam armis exornat, cum fascibus atque alijs imperij insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; senatus Catilinam & Manlium hostes iudicat; ceteræ multitudini diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis. præterea, decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxime miserabile uisum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent; domi otium, atque diuitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui seque', remq́. publicam obstinatis animis perditum iret. nanque duobus senatus decretis, ex tanta multitudine neque præmio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. tanta uis morbi, atque uti tabes

bes plerosque ciuium animos inuaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui conscij coniurationis fuerant; sed omnino cuncta plebs, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. id adeo more suo uidebatur facere. nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollunt; uetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditionibus sine cura aluntur; quoniam egestas facile habetur sine damno. sed urbana plebs ea uero præceps erat multis de causis. primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxime præstabant, item alij, qui per dedecora, patrimonijs amissis, postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. deinde multi, memores Syllanæ uictoriæ, quòd ex gregarijs militibus alios senatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu, atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si uictoria in armis foret, talia sperabat. præterea, iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiā tolerauerat, priuatis, atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulerat. eos, atque alios omnes malum publicum alebat. quo minus mirandum est, homines egentes, malis moribus, maxima spe, reip. iuxta ac sibi consuluisse. præterea, quorum, uictoria Syllæ, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euen

tum

tum expectabant. ad hoc, quicunque aliarum, atque ſenatus, partium erant, conturbari remp. quàm minus ualere ipſi, malebant. id adeo malum multos poſt annos in ciuitatem reuerterat. nam, poſtquam Cn. Pompeio, & M. Craſſo cos. tribunicia poteſtas reſtituta eſt; homines adoleſcentes, ſummã poteſtatem nacti, quibus ætas, animusq́ ferox erat, cœpere, ſenatum criminando, plebem exagitare; deinde, largiendo, atque pollicitando magis incendere; ita ipſi clari, potentesq. fieri. contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas ſenatus, ſub ſpecie reip. pro ſua magnitudine. nanque, uti paucis uerum abſoluam, per illa tempora quicunque remp. agitauere, honeſtis nominibus, alij, ſicuti iura populi defenderent, pars, quo ſenatus auctoritas maxima foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quiſque potentia certabat: neque illis modeſtia, neque modus contentionis erat: utique uictoriam crudeliter exercebant. ſed, poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum miſſus eſt; plebis opes imminutæ; paucorum potentia creuit. hi magiſtratus, prouincias, aliaq́. omnia tenere: ipſi innoxij, florentes, ſine metu ætatem agere, ceterosq́. iudicijs terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. ſed, ubi primũ, dubijs rebus nouandis, ſpes oblata eſt; uetus certamen animos eorum arrexit. quòd ſi primo prœlio Catilina ſuperior, aut æqua manu diſceſſiſſet:

profe-

profecto magna clades, atque calamitas remp. oppressisset: neque illis, qui uictoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin, defessis, & exanguibus, qui plus posset, imperium. atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fuluius senatoris filius: quẽ retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neque solum ciues, sed cuiusque modi genus hominum, quod modo usui bello foret. igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat, eosq., si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatimq. ære alieno oppressos; præterea, quòd natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quòd in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus ciuitatũ notus erat, atque eos nouerat. itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, requirere cœpit. quem exitum tantis malis sperarent. postquam illos uidet queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilij nihil esset; miserijs suis remedium mortem expectare: At ego, inquit, uobis, si modo uiri esse uultis, rationem ostendam, qua tãta mala ista effu-

gallica gens bellicosa esset

effugiatis. Hæc ubi dixit; Allobroges, in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent; dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. ille eos in domum D. Bruti perducit; quòd foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. nam tum Brutus Roma aberat. præterea Gabinium accersit; quo maior auctoritas sermoni inesset. eo præsente coniurationem aperit: nominat socios, præterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilij caperent. in altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriæ. at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia, hæc illis uoluentibus, tandem uicit fortuna reip. itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ciuitas utebatur, rem omnẽ, uti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, ut studium coniurationis uehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentq. operam, uti eos quammaxime manifestos habeant. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, Brutio, Appulia motus erat. nãque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac ueluti per dementiam, cuncta simul agebant:
noctur-

nocturnis consilijs, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quàm periculi effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex S. C. caussa cognita, in uincula coniecerat. item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, ut uidebatur, magnis copijs, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu uenisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq. grauissimi inuidiam optimo consuli imponeret; eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exequeretur. sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius & Gabinius uti cum magna manu duodecim simul oportuna loca urbis incenderent; quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosq., quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq. ui aggrederetur, alius autem alium; sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas oportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seq., si pauci adiuuarent, languentibus

tibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, uehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eò breui uenturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Vulturtium quendam Crotoniēsem mittit: ut Allobroges, prius quàm domum pergerent, cum Catilina, data, atque accepta fide, societatem confirmarent. ipse Vulturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est. Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, in quanta calamitate sis: & memineris, te uirum esse: consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hæc, mandata uerbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in urbe parata esse, quæ iusserat: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio prætoribus imperat, ut in ponte Miluio per insidias Allobrogū comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, uti facto opus sit,

ita agant, permittit illis. homines militares, sine tumultu præsidijs collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. postquam ad id loci legati cum Vulturtio uenerunt; & simul utrinque clamor exortus est: Galli, cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Vulturtius primo, cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit; deinde, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptiniũ obtestatus, quòd ei notus erat, postremo timidus, ac uitæ diffidens, uelut hostibus, sese prætoribus dedit. quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios consuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia simul occupauere. nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam esse. porrò autem anxius erat, dubitans, in maximo scelere tantis ciuibus deprehẽsis, quid facto opus esset. pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat. igitur, confirmato animo, uocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq. Ceparium Terracinensem; qui in Appuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. ceteri sine mora ueniunt: Ceparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. consul Lentulum, quòd prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ uenire iubet. eò senatum aduocat; magnaq. frequentia eius ordinis, Vulturtium cũ

legatis

legatis introducit; Flaccum prætorem scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa consilij habuisset, primo fingere, alia dissimulare de cóiuratione; post, ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit; docetq., se paucis ante diebus à Gabinio & Cepario socium accitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodo audire sòlitum ex Gabinio, P. Autronium Ser. Syllam, L. Varunteium, multos præterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur. At Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portendi: Cinnam, atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri: præterea, ab incenso Capitolio, illum esse uigesimum annum, quem sæpe ex prodigijs aruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, uti, abdicato magistratu, Lentulus, itemq. ceteri in liberis custodijs habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quæ primo cupida nouarum rerum nimis

bello fauebat, mutata mente Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cælum tollere; ueluti ex seruitute erepta, gaudium, atque lætitiam agitabat. nāque alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento, fore, incendium uero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Vulturtius, de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itinere hostium senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nuntiaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alijq. ex coniuratione deprehensi terrerent: eoq. magis properaret ad urbem accedere. quo & ceterorum animos reficeret; & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia; alij rem incredibilem rati; pars, tametsi uerum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta uis hominis magis leniunda, quàm exagitanda, uidebatur, plerique Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse; deq. ea re postulant, uti referatur. itaque, consulente Cicerone, frequens senatus decreuit, Tarquinij

quinij

quinij indicium falsum uideri; eumq. in uinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immissum à Cicerone, aiebant; ne Crassus, more suo suscepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi à Cicerone paratam. Sed ijsdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso neque precibus, neque gratia, neque pretio Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges, aut per alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. nam uterque cum illo graues inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quòd, extrema ætate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare uictus discesserat. res autem oportuna uidebatur; quòd is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. sed, ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, singillatim circueundo, atque ementiẽdo quæ se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; usque adeo, ut

non nulli equites R. qui præsidij caussa cum telis erát circú ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur; & dú legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in uicis ad eum eripiendum solicitabant. partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rép. uexare soliti erant. Cethegus autem per nuntios familiam, atque libertos suos, electos, & exercitatos in audaciam, orabat, ut, grege facto, cú telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit, dispositis præsidijs; uti res, atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs traditi erant. sed eos paulo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quòd eo tempore consul designatus erat, de ijs, qui in custodijs tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isq́. postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; qui de ea re, præsidijs additis, referendum censuerat. sed Cæsar, ubi ad eum uentum est, rogatus sententiam à consule,

huiu-

huiuſcemodi uerba locutus eſt. Omnes homines P. C. qui de rebus dubijs conſultant, ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia uacuos eſſe decet. haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiunt; neque quiſquam omnium libidini ſimul & uſui paruit. ubi intenderis ingenium; ualet. ſi libido poſſidet; ea dominatur; animus nihil ualet. magna mihi copia eſt memorandi P. C. qui reges, atque populi, ira aut miſericordia impulſi, male conſuluerint: ſed ea malo dicere, quæ maiores noſtri contra libidinem animi ſui recte, atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perſæ geſſimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus creuerat, infida, atque aduerſa nobis fuit: ſed, poſtquam bello confecto, de Rhodijs conſultum eſt; maiores noſtri, ne quis diuitiarum magis, quàm iniuriæ, cauſſa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiſere. Item, bellis Punicis omnibus, cum ſæpe Carthaginienſes & in pace, & per inducias multa nefaria facinora feciſſent, nunquam ipſi per occaſionem talia fecere: magis, quod ſe dignum foret, quàm quòd in illos iure fieri poſſet, quærebant. Hoc item uobis prouidendum eſt P. C. ne plus apud uos ualeat P. Lentuli, & ceterorum ſcelus, quàm ueſtra dignitas; ne ue magis iræ ueſtræ, quàm famæ, conſulatis. nam ſi digna pœna pro factis eorum reperitur: nouum conſilium approbo. ſin magnitudo ſceleris omnium ingenia exu-

 perat:

perat: ijs utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ uictis acciderent, enumerauere: rapi uirgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarum pati, quæ uictoribus collibuissent: fana, atque domos spoliari: cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri: sed, per deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an, uti uos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta, & tam atrox non permouit, eum oratio accendet. non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriæ suæ paruæ uidentur: multi eas grauius æquo habuere. sed alijs alia licentia est, P. C. qui demissi in obscuro uitam agunt, si quid iracundia deliquere; pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt; eorum facta cuncti mortales nouere. ita in maxima fortuna minima licentia est. neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas appellatur. equidem ego sic existimo P. C. omnes cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. sed plerique mortales postrema meminere, & in hominibus impijs, sceleris eorum obliti, de pæna disserunt, si ea paulo sæuior fuerit. D. Silanum, uirum fortem, atque strenuum, certo

scio,

ſcio, quæ dixerit, ſtudio reip. dixiſſe, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq. modeſtiam uiri cognoui. uerum ſententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri poteſt?) ſed aliena à rep. noſtra uidetur. nam profecto aut metus, aut iniuria te ſubegit Silane, conſulem deſignatũ, genus pœnæ nouum decernere. de timore, ſuperuacaneum eſt diſſerere; cum præſertim diligentia clariſſimi uiri conſulis tanta præſidia ſint in armis. de pœna, poſſum equidem dicere id, quod res habet; in luctu, atque miſerijs, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, eſſe; eam cuncta mortalium mala diſſoluere; ultra neque curæ, neque gaudio locum eſſe. ſed, per deos immortales, quamobrem in ſententiam non addidiſti, uti prius uerberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia uetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, ſed exilium permitti iubent. an, quia grauius eſt uerberari, quàm necari? quid aut acerbum, aut nimis graue eſt in homines tanti facinoris conuictos? ſin, quia leuius eſt: qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in paricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gẽtibus moderatur. illis merito accidet, quidquid euenerit. ceterum uos P. C. quid in alios ſtatuatis, conſiderate. omnia mala exempla ex bonis

nis initijs orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplum ab dignis & idoneis ad indignos & non idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Athe niensibus, triginta uiros imposuere, qui remp. eorum tractarent. hi primo cœpere pessimum quẽque, & omnibus inuisum indemnatum necare. ea populus lætari, & merito dicere fieri. post, ubi paulatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinose interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, seruitute oppressa, stultæ lætitiæ graues pœnas dedit. Nostra memoria uictor Sylla, cum Damasippum, & alios eiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit; quis non factum eius laudabat? homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res magnæ initium cladis fuit. nam, uti quisque aut domum, aut uillam postremo uas, aut uestimentum alicuius concupiuerat; dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulo post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quàm Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus uereor. sed in magna ciuitate multa, & uaria ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo, per senatus decretum, gladium consul eduxerit; quis illi finem

nem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciæ unquam eguere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarétur. arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpsere: postremo, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum uidebatur, cum summo studio domi exequebantur. imitari, quàm inuidere bonis, malebant. sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, uerberibus animaduertebant in ciues, de condemnatis summum supplicium sumebát. postquam resp. adoleuit; & multitudine ciuium factiones ualuere; circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæq. leges paratæ sunt; quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam P. C. quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto uirtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quàm in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minime: sed ita censeo: publicandas eorum pecunias; ipsos in uinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus ualent: neu quis de his postea ad senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. & salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finem fecit;

cit; ceteri uerbo, alius alij uarie assentiebantur. at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, huiusce-modi orationem habuit. Longe mihi alia mens est P. C. cum res, atque pericula nostra considero; & cum sententias non nullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse uidentur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quàm, quid in illos statuamus, consultare. nam cètera maleficia tum persequare, ubi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat; ubi euenit, frustra iudicia implores. capta urbæ, nihil reliqui fit uictis. sed, per deos immortales, (uos ego appello, qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris, quàm remp. fecistis) si ista, cuiuscunque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si uoluptatibus uestris otium præbere uultis: expergiscimini aliquando, & capessite remp. non agitur de uectigalibus, neque de sociorum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio est. sæpenumero P. C. multa uerba in hoc ordine feci; sæpe de luxuria, atque auaritia nostrorum ciuium questus sum; multosq́. mortales ob eam caussam aduersos habeo. qui mihi, atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. sed, ea tametsi uos paruipendebatis: tamen resp. firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. nunc uero non id agitur, bonis ne, an malis

mo-

*moribus uiuamus; neque, quantum, aut quàm
magnificum imperium populi R. ſit; ſed, hæc, cu
iuſcunque modi uidentur, noſtra, an nobiſcum
una hoſtium futura ſint. Hic mihi quiſquam man
ſuetudinem, & miſericordiam nominat? iampri-
dem equidem nos uera rerum uocabula amiſimus.
quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum
rerum audacia, fortitudo uocatur; eo reſp. in ex-
tremo ſita eſt. ſint ſane, quoniam ita ſe mores ha
bent, liberales ex ſociorum fortunis: ſint miſericor
des in furibus ærarij: ne illi ſanguinē noſtrum lar
giantur; &, dum paucis ſceleſtis parcunt, bonos
omnes perditum eant. Bene & compoſite C. Cæ-
ſar paulo ante in hoc ordine de uita et morte diſſe-
ruit, credo falſa exiſtimans ea, quæ de inferis me-
morantur: diuerſo itinere malos à bonis loca te-
tra, inculta, fœda, atque formidoloſa habere.
itaque cenſuit, pecunias eorum publicandas, ip-
ſos per municipia in cuſtodijs habendos, uidelicet
timens, ne, ſi Romæ ſint, aut à popularibus con-
iurationis, aut à multitudine conducta, per uim
eripiantur. quaſi uero mali atque ſceleſti tantum
modo in urbe, & non per totam Italiam ſint; aut
non ibi plus poſſit audacia, ubi ad defendendum
opes minores ſunt. Quare uanum equidem hoc con
ſilium eſt, ſi periculum ex illis metuit. ſin in tan-
tò omnium metu ſolus non timet: eo magis refert,
me mihi, atque uobis timere. Quæ de P. Lentu-
lo, ceteriſq. ſtatuetis; pro certo habetote, uos ſi-
mul*

mul de exercitu Catilinæ, & de omnibus coniuratis decernere. quanto uos attentius ea agetis; tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo uos languere uiderint; iam omnes feroces aderũt. Nolite existimare, maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset; multo pulcherrimam eam nos haberemus. quippe sociorum, atque ciuium, præterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quàm illis, est. sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos nullum discrimen est; omnia uirtutis præmia ambitio possidet. neque mirum; ubi uos separatim sibi quisque consilium capitis; ubi domi uoluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. eo fit, ut impetus fiat in uacuam remp. Sed ego hæc omitto. Coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam Romano nomini, ad bellum accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: uos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. næ ista uobis mansuetudo, & misericordia, si

illi

illi arma ceperint, in miſeriam conuertetur. Scilicet res ipſa aſpera eſt; ſed uos non timetis eam. immo uero maxime; ſed inertia, & mollitia animi, alius alium expectantes, cunctamini; uidelicet dijs immortalibus confiſi, qui hanc remp. in maximis ſæpe periculis ſeruauere. non uotis, neque ſupplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. uigilando, agendo, bene conſulendo, proſpere omnia cedunt. ubi ſocordiæ te, atque ignauiæ tradideris; nequidquam deos implores. irati, infeſtiq́. ſunt. Apud maiores noſtros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium ſuum, quòd is contra imperium in hoſtem pugnauerat, necari iuſſit. atque ille egregius adoleſcens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. uos, de crudeliſſimis parricidis quid ſtatuatis, cunctamini? uidelicet cetera uita eorum huic ſceleri obſtat. uerum parcite dignitati Lentuli, ſi ipſe pudicitiæ, ſi famæ ſuæ, ſi dijs, aut hominibus unquam ullis pepercit. ignoſcite Cethegi adoleſcentiæ, niſi iterum iam patriæ bellum fecit. nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? quibus ſi quidquam penſi unquã fuiſſet, non ea conſilia de rep. habuiſſent. poſtremo P.C. ſi mehercle peccato locus eſſet; facile paterer uos ipſa re corrigi, quoniam uerba mea contemnitis: ſed undique circumuenti ſumus: Catilina cum exercitu in faucibus urget: alij intra mœnia, atque in ſinu urbis ſunt hoſtes: neque parari, neque conſuli quidquam poteſt occulte. quo magis pro-

properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula uenerit; hiq. indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq. sint, cædē, incendia, aliaq. se fœda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq. parauisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. *Postquam Cato assedit; consulares omnes, itemq. senatus magna pars, sententiam eius laudant, uirtutem animi ad cælum ferunt: alij alios, increpantes, timidos uocant: Cato magnus, atque clarus habetur: senatus decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multaq. audienti, quæ populus R. domi, militiæq., mari, atque terra præclara facinora fecit, forte libuit attendere, quæ res maxime tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ uiolentiam tolerauisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos Romanos antefuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse; eoq. factum, uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum uitia sustentabat; ac, ueluti effœta parentum, multis tēpestatibus haud*

sane

ſane quiſquam Romæ uirtute magnus fuit. ſed, mea memoria, ingenti uirtute, diuerſis moribus fuere duo uiri, M. Cato, & C. Cæſar: quos quoniam res obtulerat, ſilentio præterire, non fuit conſilium, quin utriuſque naturam & mores, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria: ſed alia alij. Cæſar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate uitæ Cato. ille manſuetudine, & miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Cæſar, dando, ſubleuando, ignoſcendo, Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus eſt. in altero miſeris perfugium erat, in altero malis pernicies. illius facilitas, huius conſtantia laudabatur. poſtremo Cæſar in animum induxerat, laborare, uigilare; negotijs amicorum intentus, ſua negligere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, ubi uirtus eius eniteſcere poſſet. at Catoni ſtudium modeſtiæ, & decoris, ſed maxime ſeueritatis erat. non diuitijs cum diuite, nec factione cum factioſo, ſed cum ſtrenuo uirtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat. eſſe, quàm uideri, bonus malebat. itaque, quo minus gloriam petebat, eo magis illam adſequebatur. Poſtquam, uti dixi, ſenatus in Catonis ſententiam diſceſſit, conſul optimum factu ratus, noctem, quæ inſtabat, ante ca-

pere, ne quid eo ſpatio nouaretur, triumuiros, quæ ad ſupplicium poſtulabat, parare iubet: ipſe, diſpoſitis præſidijs, Lentulum in carcerem deducit: ceteris idem fit per prætores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum appellatur, ubi paullulum aſcenderis ad læuam, circiter XII *pedes humi depreſſus. eum muniunt undique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus iuncta: ſed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies eſt. in eum locum poſtquam demiſſus eſt Lentulus; iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius, ex gente clariſſima Corneliorum, qui conſulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisq. ſuis exitium uitæ inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo ſupplicium ſumptum eſt. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipſe adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones inſtituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, ut quiſque uoluntarius, aut ex ſocijs in caſtra uenerat, æqualiter diſtribuerat, ac breui ſpatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuiſſet. ſed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis inſtructa: ceteri, ut quenque caſus armauerat, ſparos, aut lanceas, alij præacutas ſudes portabant. ſed poſtquam Antonius cum exercitu aduentabat; Catilina per montes iter facere; modo ad urbem, mo-*

do

do Galliam uersus castra mouere; hostibus occasio nem pugnandi non dare: sperabat, propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socij incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat: cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans, uideri caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. sed, postquam in castra nuntius peruenit, Romæ coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, cetérisq., quos supra memoraui, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem adducit, eo consilio, uti per tramites occulte perfugerent in Galliam transalpinam. at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. igitur, ubi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus montium consedit: quà illi descẽsus erat in Galliam properanti. neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam uidet montibus, atque copijs hostium se clausum; in urbe res aduersas; neque fugæ, neque præsidij ullam spem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit

cum Antonio quamprimum confligere: itaque, concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit. Compertum habeo milites, uerba uirtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam hortere. timor animi auribus officit. sed ego uos, quo pauca monerem, aduocaui, simul uti caussam mei consilij aperirem. Scitis equidem milites, socordia, atque ignauia Lentuli quantum ipsi, nobisq. cladis attulerit; quoq. modo, dum ex urbe præsidia operior, in Galliam proficisci nequiuerim. nűc uero, quo loco res nostræ sint, iuxta mecum omnes intelligitis. exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerű egestas probibet: quocunque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter uos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; &, cum prælium inibitis, memineritis, uos diuitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris uestris portare. si uincimus: omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. sin metu cesserimus: eadem illa aduersa fient: neque locus, neque amicus quisquá teget, quem arma non texerint. Præterea milites, non eadem nobis,

nobis, & illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus: illis superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinæ uirtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. potuistis non nulli Romæ, amissis bonis, alienas opes expectare. quia illa fœda, atque intoleranda uiris uidebantur, hæc sequi decreuistis. si hæc relinquere uultis; audacia opus est. nemo, nisi uictor, pace bellum mutauit. nã, in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus auerteris; ea uero dementia est. semper in prælio ijs maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. cùm uos considero milites; & cum facta uestra æstimo: magna me spes uictoriæ tenet. animus, ætas, uirtus uestra me hortantur: præterea, necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. nam, multitudo hostium ne nos circumuenire queat, prohibent angustiæ loci. quòd si uirtuti uestræ fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quàm, uirorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam uictoriam hostibus relinquatis. Hæc ubi dixit; paullulum commoratus, signa canere iubet; atque instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro

 loco,

loco, atque copijs instruit. nam, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs arctius collocat. ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, præterea ex gregarijs militibus optimum quenque armatum in primam aciem subducit: C. Manlium in dextra, Fesulanum quendam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quòd prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. ille cohortes ueteranas, quas tumultus caussa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. ipse equo circuens, unumquenque nominans, appellat, hortatur, rogat, ut meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. homo militaris, quòd amplius annos XXX tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat; plerosque ipsos, factaq. eorum fortia nouerat; ea commemorando, militum animos accendebat. sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat; cohortes paullatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. postquam eò uentum est; unde à ferentarijs prælium committi posset; maximo clamore, infestis signis concurrunt; pila omittunt;

mittunt; res gladijs geritur. ueterani, priſtinæ uirtutis memores, comminus acriter inſtare: illi haud timidi reſiſtũt: maxima ui certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie uerſari: laborantibus ſuccurrere: integros pro saucijs arceſſere: omnia prouidere: multum ipſe pugnare: ſæpe hoſtem ferire: ſtrenui militis, & boni imperatoris officia ſimul exequebatur. Petreius, ubi uidet Catilinam contra, ac ratus erat, magna ui contendere; cohortem prætoriam in medios hoſtes inducit; eosq́. perturbatos, atque alios alibi reſiſtentes, interficit: deinde utrinque ex lateribus ceteros aggreditur. Manlius & Feſulanus in primis pugnantes cadunt. poſtquam fuſas copias, ſeq́. cum paucis relictum uidet Catilina; memor generis, atque priſtinæ dignitatis ſuæ, in confertiſſimos hoſtes incurrit, ibiq́. pugnans confoditur. Sed, confecto prœlio, tum uero cerneres quanta audacia, quantaq́. animi uis fuiſſet in exercitu Catilinæ. nam fere, quem quiſque pugnando uiuus locum ceperat, eum, amiſſa anima, corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors prætoria diſiecerat, paullo diuerſius, ſed omnes tamen aduerſis uulneribus, conciderant. Catilina uero longe à ſuis inter hoſtium cadauera repertus eſt, paullulum etiam adhuc ſpirans, ferociamq́. animi, quam habuerat uiuus, in uultu retinens. poſtremo, ex omni copia, neque in prœlio, neque in fuga quiſquam ciuis in-

genuus captus est. ita cuncti suæ hostiumq. uitæ iuxta pepercerant. neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam uictoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut grauiter uulneratus discesserat. multi autem, qui è castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant, uoluentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. ita uarie per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudium agitabantur.

C. SALLVSTII CRISPI DE BELLO IVGVRTHINO.

FALSO queritur de natura ſua genus humanum; quod imbecilla, atque æui breuis, ſorte potius, quàm uirtute, regatur. nam, contra reputando, neque maius aliud, neque præſtabilius inuenias; magisq. naturæ induſtriam hominum, quàm uim, aut tempus deeſſe. ſed dux, atque imperator uitæ mortalium, animus eſt. qui ubi ad gloriam uirtutis uia graſſatur; abunde pollens, potensq., & clarus eſt, neque fortunæ eget; quippe quæ probitatem, induſtriam, ceterasq. bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam poteſt. ſin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & uoluptates corporis peſſundatus eſt, perniciosa libidine pauliſper uſus: ubi per ſocordiam uires, tempus, ætas, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accuſatur: ſuá quippe culpam auctores ad negotia transferunt. quòd ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quáto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multumq. etiam periculoſa, petunt: neque regerentur magis caſibus, quàm regerent caſus; & eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent. nam uti genus hominum compoſitum è corpore, & anima eſt: ita res cunctæ, ſtudiaq. omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturam ſequun-

ſequuntur. igitur præclara facies, magnæ diuitiæ ad hoc uis corporis, & alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur. at ingenij egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. poſtremo, corporis & fortunæ bonorum, uti initium, ſic finis eſt; omniaq́. orta occidunt, & aucta ſeneſcunt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipſe habetur. quo magis prauitas eorum admiranda eſt, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum, atque ignauiam ætatem agunt, ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu, atque ſocordia torpeſcere ſinunt; cũ præſertim tam multæ, uariæq́. ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempeſtate cupienda uidentur: quoniam neque uirtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, utique tuti, aut eo magis honeſti ſunt. nam, ui quidem regere patriam, aut parentes, quáquam & poſſis, & delicta corrigas, tamen importunum eſt; cum præſertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaq́. hoſtilia portendant. fruſtra autem niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt: niſi forte quem inhoneſta, & pernicioſa libido tenet, potentiæ paucorum decus, atque libertatem ſuam gratificari. Ceterum ex ijs negotijs, quæ ingenio exer-

exercentur, in primis magno uſui eſt memoria rerum geſtarum: cuius de uirtute quia multi dixere, prætereundum puto; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtimet memet ſtudium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul à rep. ætatem agere, tanto, tamq. utili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxima induſtria uidetur, ſalutare plebem, & conuiuijs gratiam quærere. qui ſi reputauerint, & quibus ego temporibus magiſtratum adeptus ſum; & quales uiri idem adſequi nequiuerint; & poſtea, quæ genera hominum in ſenatũ peruenerint: profecto exiſtimabunt, me magis merito, quàm ignauia, iudicium animi mei mutauiſſe; maiusq́. commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotijs, reip. uenturum. nam ſæpe audiui, Q. Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis noſtræ præclaros uiros ſolitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, uehementiſſime ſibi animum ad uirtutem accendi: ſcilicet nõ ceram illam, neque figuram tantam uim in ſeſe habere; ſed memoria rerum geſtarum eam flammam egregijs uiris in pectore creſcere, neque prius ſedari, quàm uirtus eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis eſt omnium his moribus, qui non diuitijs, & ſumptibus, non probitate, neque induſtria, cum maioribus ſuis contendat? etiam homines noui, qui antea per uirtutem ſoliti erant nobilitatem anteuenire, fur-

tim

tim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. perinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, uirtus est. Verum ego liberius, altiusq. processi, dum me ciuitatis morum piget, tædetque. nunc ad inceptum redeo. Bellum scripturus sum quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarũ gessit: primum, quia magnum, & atrox, uariaq. uictoria fui: deinde, quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est. quæ contentio diuina & humana cuncta permiscuit; eoq. uecordiæ processit, ut studijs ciuilibus bellum, atque uastitas Italiæ finem faceret. sed prius quàm huiuscemodi rei initium expediam, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisq. in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Annibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime attriuerat; Massanisa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui postea cognomen Africano ex uirtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, uictis Carthaginiensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium ualuit, populus R. quascunque urbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. igitur amicitia Massanisæ bona, atque honesta nobis permansit: sed imperij,

uitæq. eius finis idem fuit. deinde Micipsa filius eius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumptis. is Adherbalem, & Hiempsalem ex sese genuit; Iugurthamq. Manastabalis fratris filium, quem Massanisa, quia ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui ubi primum adoleuit, pollens uiribus, decora facie, sed multo maxime ingenio ualidus; non se luxui, neque inertiæ corrumpendum dedit, sed, uti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum æqualibus certare: &, cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc pleraque tempora in uenando agere: leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existimans Iugurthæ uirtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta sua ætate, & paruis liberis, magis magisq. crescere intelligit, uehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo uoluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, oportunitas suæ liberorumq. ætatis, quæ etiam mediocres uiros spe prædæ transuersos agit; ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa: ex quibus, si talem uirum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus cir-

cum-

*cumuentus, ubi uidet neque per uim, neque inſi-
dijs opprimi poſſe hominem tam acceptum popula
ribus; quòd erat Iugurtha manu promptus, &
appetens gloriæ militaris, ſtatuit eum obiectare
periculis, & eo modo fortunam tentare. igitur
bello Numantino Micipſa, cum populo R. equi-
tum, atque peditum auxilia mitteret; ſperans uel
oſtentando uirtutem, uel hoſtium ſæuitia facile
eum occaſurum, præfecit Numidis, quos in Hi-
ſpaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ra-
tus erat, euenit. nam Iugurtha, ut erat impigro,
atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui
tum Romanis imperator erat, & morem hoſtium
cognouit; multo labore, multaq. cura, præterea
modeſtiſſime parendo, & ſæpe obuiam eundo pe-
riculis, in tantam claritudinem breui peruenerat,
ut noſtris uehementer carus, Numantinis maxi-
mo terrori eſſet. ac ſane, quod difficillimum in
primis eſt, & prælio ſtrenuus erat, & bonus con
ſilio. quorum alterum ex prouidentia timorem,
alterum ex audacia temeritatem plerunque affer
re ſolet. Igitur imperator omnes fere res aſperas
per Iugurtham agere, in amicis habere, magis
magiſq. eum in dies amplecti, quippe cuius neque
conſilium, neque inceptum ullum fruſtra erat.
Huc accedebat munificentia animi, & ingenij ſo
lertia: quibus rebus ſibi multos ex Romanis fami
liari amicitia coniunxerat. Ea tempeſtate in exer
citu noſtro fuere complures noui, atque nobiles,*

quibus

quibus diuitiæ bono, honestoq. potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus regno Numidiæ potiretur: in ipso maximam uirtutem, omnia Romæ uenalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium adduxit: ibiq. secreto monuit, ut potius publice, quàm priuatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret: periculose à paucis emi, quod multorum esset: si permanere uellet in suis artibus, ultro illi & gloriam, et regnum uenturum: sin properantius pergeret, pecuniam, & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat. Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima uirtus fuit. quam rem certo scio tibi gaudio esse. nobis ob merita tua carus est: ut idem senatui, populoq. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes uirum dignum te, atque auo suo Massanisa. Igitur rex, ubi ea quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, tum uirtute, tum gratia uiri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficijs uincere aggressus est; statimq. eũ adoptauit, & testamento pariter cum filijs here-

dem

dem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem uitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq. Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi uerba cum Iugurtha fertur habuisse. Paruum ego te Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quàm liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore. neque ea res falsum me habuit. nam ut alia magna, & egregia tua facta omittam, nouissime rediens Numantia, me, regnumq. meum gloria decorasti: tuaq. uirtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiæ nostræ renouasti: postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria inuidiam uicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem uitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorq. te, ut hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quàm sanguine coniunctos retinere. Nõ exercitus, neque thesauri præsidia regni sunt, uerum amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio, & fide parantur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidẽ ego regnum uobis trado firmum, si boni eritis: sin mali, imbecillum. nam concordia paruæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Ceterum ante hos te Iugurtha, qui ætate, & sapientia

prior

prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiã si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere uidetur. Vos autem Adherbal, & Hiempsal colite, & obseruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem: & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse uidear, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tẽpore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in unum conuenere, ut inter se de cunctis negotijs disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. deinde tamen, ut ætati concederet, fatigatus à fratre, uix in alteram partem traductus est. Ibi cum multa de administrando imperio disererent, Iugurtha inter alias res ait, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo ualuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quòd uerbum in pectus Iugurthæ altius, quàm quisquam ratus erat, descendit. itaque ex eo tempore ira,

& metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolum Hiempsal caperetur. quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesq. imperij singulis constitui. itaque tempus ad utranque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. reguli interea in loca propinqua thesauris, alius aliò concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius utebatur domo, qui proximus lictor Iugurthæ, carus, acceptusq. ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitq., uti tanquam suam domum uisens eat: portarum claues adulterinas paret: nã ueræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna uenturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, uti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit: qui postquam in ædes irrupere, diuersi regem quærere: dormientes alios, alios occursantes interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se in tugurio mulieris ancillæ, quò initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, uti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur:

Adher-

Adherbalem, omnesq., qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quàm maximas potest copias armat: urbes partim ui, alias uoluntate imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & suis fortunis; tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. sed ubi res ad certamen uenit, uictus ex prælio profugit in prouinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha patratis consilijs, postquam omni Numidia potiebatur in otio, facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram eius usquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua spem habere. itaque, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam mittit: quis præcipit, uti primum ueteres amicos magnis muneribus expleant: deinde nouos acquirant: postremo, quemcũque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati uenere, & ex præcepto regis hospitibus, alijsq. quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, ut ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha ueniret. quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiendo nitebantur, ne grauius in eum

 consu-

consuleretur. igitur, ubi legatis satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur. tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus. Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi praecepit, uti regni Numidiae tantummodo procurationem existimarem meam: ceterum ius, & imperium eius penes uos esse: simul eniterer domi, militiaeq. quàm maximo usui esse populo R. uos mihi cognatorum, uos affinium loco ducerem: si ea fecissem, in uestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quae praecepta patris mei cum agitarem; Iugurtha homo omniũ, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio uestro, Massanissae me nepotem, etiam à stirpe socium, atque amicum populi R. regno, fortunisq. omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum uenturus eram, uellem, potius ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia me posse à uobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem, sed, ea si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est; neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad uos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm usui esse. Ceteri reges, aut bello uicti in amicitiam à uobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem uestram adpetiuerunt. familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit,

tuit, quo tempore magis fides eius, quàm fortuna pendenda erat. Quorum progeniem uos P. C. nolite pati me nepotem Massanissæ frustra à uobis auxilium petere. Sed si ad impetrandum nihil caussæ haberem, præter miserandam fortunam: quòd paullo ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neque pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. uerum ego ijs finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus R. dedit: unde pater, & auus meus una uobiscum expulere Syfacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. uos in mea iniuria despecti estis. Heu me miserum, huccine Micipsa pater beneficia tua euasere: ut quem tu parem cũ liberis tuis, regniq. participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Nunquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga uersabitur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia sæua patiebamur. hostes à latere: uos amici procul: spes omnis in armis erat. postquam illa pestis ex Africa eiecta est, læti pacem agitabamus: quippe, quis nullus hostis erat, nisi forte quem uos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris sui prædã fecit: post,

ubi me ijsdem dolis nequit capere, nihil minus, quàm uim, aut bellum expectantem, in imperio uestro, sicuti uidetis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertú miserijs effecit, ut ubiuis tutius, quàm in meo regno, essem. Ego sic existimabam P. C. uti prædicantem audieram patrem meum: qui uestram amicitiam diligenter colerent, eos multú laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset uobis: nos uti per otiú tuti simus, in manu uestra est P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. alter eorum necatus est: alter ipse ego manus impias uix effugi. Quid agam? aut quò potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt. pater, uti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus uitam eripuit: affines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mærore, & luctu, morte grauiorem uitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improuiso mali accidisset, uos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperij ius & iniurias omnes curæ esse decet. nunc uero exul patria, domo, solus, atque omniú honestarum rerum egens, quò

acce-

accedam? aut quos appellé? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob uestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorū hostilia monimenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando uobis hostis fuit? Postremo Massinissa nos ita instituit P. C. ne quem coleremus nisi populum R. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in uestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. uirtute, ac dijs uolentibus, magni, & opulenti estis: omnia secunda & obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. tantū illud uereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ parum cognita transuersos agat: quos ego audio summa ope niti, ambire, fatigare uos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis: fingere me uerba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere, quod utinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem hæc simulantem uideam: et aliquando aut apud uos, aut apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque præclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parenté nostrum, fratris mei necis, mearumq. miseriarum graues pœnas reddat. Iamiam frater animo meo carissime, quanquam tibi immaturo, et, unde minime decuit, uita erepta est, tamé lætádum magis, quàm dolendū puto casum tuum.

 non

non enim regnum, ſed fugam, exilium, egeſtatē, & omnes has, quæ me premunt, ærumnas cum anima ſimul amiſiſti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulſus ex patrio regno, rerum humanarum ſpectaculum præbeo: incertus quid agam; tuas ne iniurias perſequar, ipſe auxilij egēs; an regno conſulam, cuius uitæ, necisq. poteſtas ex alienis opibus pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honeſtus exitus eſſet: ne uiuere cōtemptus uiderer, ſi defeſſus malis iniuriæ conceſſiſſem. Nūc quoniam neque uiuere libet, neque mori licet ſine dedecore, P. C. oro uos per liberos, atque parentes ueſtros, per maieſtatē populi R. ſubuenite mihi miſero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod ueſtrum eſt, per ſcelus, & ſanguinem familiæ noſtræ tabeſcere. Poſtquam rex loquendi finem fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quàm cauſſa freti, paucis reſpondent: Hiempſalem, ob ſæuitiam ſuam, à Numidis interfectū: Adherbalem ultro bellum inferentem, poſtquam ſuperatus ſit, queri, quòd iniuriam facere nequiſſet: Iugurtham ab ſenatu petere, ne ſe alium putarent, ac Numantiæ cognitus eſſet: neu uerba inimici ante facta ſua ponerent. Deinde utrique curia egrediuntur. ſenatus ſtatim conſulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia deprauata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ uirtutem laudibus extollere: gratia, uoce, denique omnibus modis pro alieno ſcelere, & flagitio, ſua

quaſi

quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum diuitijs carius erat, subueniendum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuere uindicandam censebant, sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarum, ceterum uitia sua callide occultans. is postquam uidit regis largitionem famosam, impudentemq., ueritus, quod in tali re fieri solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum à consueta libidine continuit. uicit tamen in senatu pars illa, quæ uero pretium, aut gratiã anteferebat. decretum fit, uti decem legati regnũ, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderent. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Gracchho, & M. Fuluio Flacco interfectis, acerrime uictoriam nobilitatis in plebem exercuerat. eum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime accepit: dando et pollicẽdo multa perfecit, uti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. reliquos legatos eadẽ uia aggressus, plerosque capit: paucis carior fides quàm pecunia fuit. in diuisione regni, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agris uirisq. opulentior, Iugurthæ traditur: illam alteram specie, quàm usu, potiorem, quæ portuosior, & ædificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare uidetur, Africæ situm paucis

expo-

exponere, & eas gentes, quibus cum nobis bellú, aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ob ſolitudines minus frequentata ſunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cetera quampauciſſimis abſoluam. In diuiſione orbis terræ plerique in parte tertia Africam poſuere: pauci, tantummodo Aſiam, & Europam eſſe; ſed Africam in Europa. ea fines habet ab Occidente, fretum noſtri maris, & Oceani: ab ortu ſolis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. mare ſæuum, & importuoſum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arboribus infæcundus: cælo, terraq́. penuria aquarum: genus hominum ſalubri corpore, uelox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſoluit, niſi qui ferro, aut beſtijs interiere. nam morbus haud ſæpe quenquam ſuperat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quiq́. poſtea acceſſerint, aut quo modo inter ſe permiſti ſint: quanquam ab ea fama, quæ pleroſque obtinet, diuerſum eſt: tamen uti ex libris Punicis qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt, utiq́. rem ſeſe habere cultores eius terræ putant, quampauciſſimis dicam. ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes aſperi incultiq́. quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiuſquam

rege-

regebantur: uagi, palantes, qua nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex uarijs gẽtibus, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenij nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis, hiq. alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutuandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. hi paullatim per connubia Getulos sibi miscuere: & quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi uocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauiũ carinæ sunt. Medis autem, & Armenijs accessere Libyes. nam hi propius mare Africum agitabant: Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hiq. mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea Numidiæ nomine propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginem Numidia appellatur. Deinde utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub

impe-

imperium ſuum coegere; nomen, gloriamq́. ſibi addidere; magis hi, qui ad noſtrum mare proceſſerãt: quia Libyes, quàm Getuli, minus bellicoſi: denique Africæ pars inferior, pleraque ab Numidis poſſeſſa eſt: uicti omnes ingentem, nomenq́. imperantium conceſſere. Poſtea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine ſolicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliasq́. urbes in ora maritima condidere: hæq́. breui multum auctæ, pars originibus ſuis præſidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine ſilere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, ſecũdo mari prima Cyrene eſt, colonia Thereωn, ac deinceps duæ Syrtes, interq́. eas Leptis: deinde Aræ Philenωn: quẽ locum Aegyptum uerſus finem imperij habuere Carthaginienſes: poſt aliæ Punicæ urbes. cetera loca uſque ad Mauritaniam Numidæ tenent. proxime Hiſpaniam Mauri ſunt. ſuper Numidiã Getulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius uagos agitare: poſt eos Aethiopas eſſe: deinde loca exuſta ſolis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, et fines Carthaginienſium, quos nouiſſime habuerãt populus R. per magiſtratus adminiſtrabat: Getulorum magna pars, & Numidæ uſque ad flumen Muluchã ſub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat,

bat, præter nomen, cetera ignarus populi R. itemq. nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum est. Postquam diuiso regno legati Africa decessere, & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum se se uidet certum esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ uenalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat; in regnũ Adherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, oportunus iniuriæ: metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cum magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. deinde cum omni multitudine in regnum suum se conuertit, existimans Adherbalem, dolore permotum, iniurias suas manu uindicaturum, eamq. rem belli caussam fore. At ille, quòd neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis quàm Numidis fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnũ animo iam inuaserat. itaque non, uti antea, cum

præda-

prædatoria manu, ſed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. ceterum, quà pergebat, urbes, agros uaſtare, prædas agere: ſuis animum, hoſtibus terrorem augere. Adherbal ubi intelligit eò proceſſum, uti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis eſſet; neceſſario copias parat, & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longe à mari prope Cirtham oppidum utriuſque exercitus conſedit: & quia diei extremum erat, prælium non eſt inceptum. ſed ubi plerunque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine, milites Iugurthini ſigno dato caſtra hoſtium inuadunt: ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant, funduntq.: Adherbal cum paucis equitibus Cirtham profugit. et ni multitudo togatorum fuiſſet, quæ Numidas inſequentes à mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit: uineis, turribusq., & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum ab Adherbale Romam miſſos audiuerat. Sed poſtquam ſenatus de bello eorum accepit, tres adoleſcentes in Africam legantur: qui ambos reges adeant, ſenatus populiq. Romani uerbis nuntient, uelle, & cenſere eos ab armis diſcedere: ita ſeq., illisq. dignum eſſe. Legati in Africam maturantes ueniunt, eo magis, quòd

Romæ dum proficisci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: uirtute, non malitia P. Scipioni summo uiro placuisse: ob easdem artes à Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse: ceterum quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suũ iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis uitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, eius sceleri obuiam isse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo de omnibus rebus legatos Romá breui se esse missurum. Ita utrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: uallo, atque fossa mœnia circũdat: turres extruit, easq́. præsidijs firmat: præterea dies, noctesq́. aut per uim, aut dolis tentare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad uirtutem arrigere: prorsus intentus cũcta parare. Adherbal ubi intelligit omnes suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, spem auxilij nullam, penuria rerum necessariarum bellum non posse trahi; ex ijs, qui una Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit: eos

multa

multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt. litteræ Adherbalis in senatu recitatæ sunt: quarum sententia hæc fuit. Non mea culpa sæpe ad uos oratum mitto P. C. sed uis Iugurthæ subigit, quem tanta libido extinguendi me inuasit, ut neque uos, neque deos immortales in animo habeat; sanguinem meum, quàm omnia malit. itaque quintum iam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque uestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea: etiam ante expertus sum parum fidei miseris esse: nisi tamen intelligo illum, supra quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam uestram, & regnum meum sperare. Vtrum grauius existimet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad uos. uerum nunc regnum uestrum armis tenet: me, quem uos imperatorẽ Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum uerba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi uis uestra, qua moueri possit? nam ego quidem uellem, & hæc quæ scribo, & illa, quæ antea in senatu questus sum, uana forent potius, quàm miseria

mea fidem uerbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthæ scelerum ostentui essem: non iam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod uestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impijs eripite, per uos, per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem: si ulla apud uos memoria remanet aui mei Massanissæ. His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quamprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha interim uti consuleretur; quoniam non paruisset legatis. Sed ab ijsdem illis fautoribus regis summa ope enisum est, ne tale decretum fieret: ita bonum publicum, ut in plerisque negotijs solet, priuata gratia deuictũ. legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. Hi, quòd in inuidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: deinde breui Vticam adpulsi, litteras ad Iugurtham mittunt, quamocyssime ad prouinciam accedat, seq. ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum uenisse: primo commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebatur: uicit ta

men in auido ingenio prauum consilium. Igitur exercitu circundato, summa ui Cirtham irrumpere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium, aut ui, aut dolis sese casum uictoriæ inuenturum. Quod ubi secus procedit, neque quod intenderat, efficere potest, ut prius, quàm legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam uenit. ac tametsi senatus uerbis graues minæ nuntiabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, frustra legati discessere. Ea postquam Cirthæ audita sunt, Italici, quorum uirtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, uti sese, & oppidum Iugurthæ tradat: tantum ab eo uitam paciscatur: de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur, tamen, quia penes eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obuius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari cœpit; ijdem illi ministri regis interpellando, ac sæpe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. et ni C.

Mem-

Memmius tribunus pl. designatus, uir acer et infestus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, ut per paucos factiosos scelus Iugurthæ condonaretur: profecto omnis inuidia prolatandis consultationibus dilapsa foret: tanta uis gratiæ atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus delicti conscientia populum timet: lege Sempronia prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt. consules declarati sunt P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Numidia Calpurnio, Scipioni Italia obuenit. deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaq., quæ bello usui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nuntio accepto, quippe cui Romæ omnia uenum ire in animo hæserat; filium, & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit: ijsq., uti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcepit, ut omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam aduentabant, senatus à Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus; ijq. decreuere, nisi regnum, ipsumq. deditum uenissent, uti diebus proximis decem Italia decederent. Consul Numidis ex senatus decreto nuntiari iubet: ita infectis rebus, illi domum discedunt. Interim Calpurnius parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. Nam

in consule nostro multæ, bonæq. artes animi, & corporis erant: quas omnes auaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Regium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectæ sunt. Igitur Calpurnius in initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosq. mortales, & urbes aliquot pugnando cepit. Sed ubi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq., quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger auaritia facile conuersus est. Ceterum socius, & minister omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat: tamen magnitudine pecuniæ à bono, honestoq. in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese interim aliquid Romæ pretio, aut gratia effecturum. postea uero quàm participem negotij Scaurum accepit; in maximá spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra uenit: ac pauca præsenti consilio locutus

cutus

cutus de inuidia ſui facti, atque uti in deditionem acciperetur: reliqua cum Beſtia, & Scauro ſecreta tranſegit. deinde poſtero die quaſi per Satyram legem, ſententijs exquiſitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro conſilio imperatum erat, elephánti XXX. pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, quæſtori traduntur. Calpurnius Romam ad magiſtratus rogandos proficiſcitur. In Numidia & exercitu noſtro pax agitabatur. Poſtquam res in Africa geſtas, quoq. modo actæ forent, fama diuulgauit: Romæ per omnes locos, & conuentus de facto conſulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres ſoliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum conſulis ſubuerterent, parum conſtabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quòd is auctor, & ſocius Beſtiæ ferebatur, à uero, bonoq. impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis ſupra diximus, inter dubitationem & moras ſenatus, concionibus populum ad uindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, et crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeſtate Romæ Memmij facundia clara, pollenſq. fuit: decere exiſtimaui unam ex tam multis orationem eius perſcribere. ac potiſſimum eam dicam, quam in concione poſt reditum Beſtiæ huiuſcemodi uerbis diſſeruit. Mul

ta me dehortantur à uobis Quirites, ni studium reip. omnia superet; opes factionis, uestra patientia, ius nullum; ac maxime quòd innocentiæ plus periculi, quàm honoris est. nam illa quidem piget dicere, his annis XX *quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum: quàm fœde, quamq. multi perierint uestri defensores: ut uobis animus ac ignauia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem obnoxij inimicis exurgitis: atque etiam nunc timetis eos, quibus uos decet terrori esse. Sed quanquam hæc talia sunt, tamen obuiam ire factionis potentiæ animus subigit. certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: uerum id frustra, an ob rem faciam, in uestra manu situm est Quirites. Neqne ego uos hortor, quod sæpe maiores uestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. nihil ui, nihil secessione opus est: necesse est suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt. post C. Gracchi, & M. Fuluij cædem, uestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. utriusque cladis non lex, uerum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni reparatio, plebi sua iura restituere; quicquid sine sanguine ciuium ulcisci nequit, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus uectigal pendere: penes eosdem & summam glo-*

gloriam, & maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere. itaque postremo leges, maiestas uestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pænitet: sed incedunt per ora uestra magnifice: sacerdotia, et consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non prædæ habeant. serui ære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt: uos Quirites in imperio nati, æquo animo seruitutem toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi, & iidem superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum occidisse tribunos pl. alij quæstiones iniustas, plerique cædem in uos fecisse, pro munimento habent. itaque quàm quisque pessime fecit, tam maxime tutus est; metum à scelere suo ad ignauiam uestram transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. quòd si tantam uos libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt: profecto neque resp. sicuti nunc, uastaretur: & beneficia uestra penes optimos, non audacissimos forent. Maiores uestri parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Auentinum montem occupauere: uos

pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atque eo uehementius, quo maius dedecus est, parta amittere, quàm omnino non paruisse? Dicet aliquis, quid igitur censes? Vindicandum in eos, qui hosti prodidere remp. non manu, neque ui, quod magis uos fecisse, quàm illis accidisse indignum est, uerum quæstionibus, et indicio ipsius Iugurthæ. qui si dediticius est, profecto iussis uestris obediens erit: sin ea contemnis, scilicet æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ diuitiæ, ad remp. damna, atque dedecora peruenerint. Nisi forte dominationis eorum satietas nondum etiam uos tenet: & illa, quàm hæc tempora, magis placent, cum regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, postremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: uos autem, hoc est populus R. inuicti ab hostibus, imperatores omnium gētium, satis habebatis animam retinere. Nam seruitutem quidem quis uestrum recusare audebat? Atque ego tametsi uirum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse: tamen uos sceleratissimis hominibus ignoscere, quoniam ciues sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. nam & illos, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse: nisi deinde faciundi licentia eripiatur: & uobis æterna solicitudo remanebit, cum intelligetis aut seruiendum

uiendum

uiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem et concordiæ quæ spes est? Dominari illi uolunt, uos liberi esse: facere illi iniurias, uos prohibere: postremo socijs uestris, ueluti hostibus, hostibus pro socijs utuntur. Potest ne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorq. uos, ne tantum scelus impunitum omittatis. Nō peculatus ærarij factus est: neque per uim socijs ereptæ pecuniæ. Quæ quā quam grauia sunt: tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita senatus auctoritas: proditum imperium uestrum est: domi, militiæq. resp. uenalis fuit. Quæ nisi quæsita erunt, nisi uindicatum in noxios: quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obedientes uiuamus? Nam impune quidlibet facere, id est regem esse. Neque ego uos Quirites hortor, ut iam malitis ciues uestros perperam, quàm recte fecisse, sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. At hoc in rep. multo præstat beneficij, quàm maleficij immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilij egeas. Hæc atque alia huiuscemodi sæpe dicendo, C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumq., interposita fide publica, Romam duceret: quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebant, delicta patefierent.

Dum

Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti à Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantes Iugurthæ traderent, alij perfugas uéderent: pars ex pacatis prædas agebant: tanta uis auaritiæ in animos eorum, ueluti tabes, inuaserat. At Cassius pr. perlata rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eiq. timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedisset, ne uim, quàm misericordiam eius experiri malit: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha contra decus regium, cultu quammaxime miserabili, cum Cassio Romam uenit. Ac tametsi in ipso magna uis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus; C. tamen Bæbium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, et iniurias omnes munitus foret. At C. Memmius aduocata concione; quanquam regi infesta plebs erat; & pars in uincula duci iubebat, pars, nisi socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare fidem publicam per sese inuiolatam fore. Post, ubi silentium cœpit, producto

ducto Iugurtha, uerba facit: Romæ, Numidiæq. facinora eius memorat: scelera in patrẽ fratresq. ostendit: quibus iuuantibus, quibusq. ministris ea egerit: quanquam intelligat populo R. tamẽ uelle manifesta magis ex illo habere: si uerum aperiat, in fide & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq. spes corrupturum. Deinde, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac tametsi multitudo, quæ in concione aderat, uehementer accensa, terrebat eum clamore, uultu, sæpe impetu, atque alijs omnibus, quæ ira fieri amat; uicit tamen impudentia. ita populus ludibrio habitus, ex concione discessit: Iugurthæ, Bestiæq., & ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidã nomine Massiua Gulussæ filius, Massanissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Iugurthæ aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiã cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam è stirpe Massanissæ sit, Iugurthamq. ob scelera inuidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul belli gerendi, mouere, quàm senescere, omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia

cedonia euenerat. Quæ postquam Massiua agitare cœpit; neque Iugurthæ in amicis satis præsidij est, quòd eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi imperat, pretio, sicuti multa cō fecerat, insidiatores Massiuæ paret, ac maxime occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusq. eius, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulo inconsultius Massiuam aggreditur, illumq. obtruncat. sed ipse deprehensus multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo & bono, quàm ex iure gentium Bomilcas, comes eius, qui Romam fide publica uenerat. At Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra uerum niti, quàm animaduertit, super gratiam, atque pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta uades dederat, regno magis, quàm uadibus, consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: ueritus ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, eò

ſæpe tacitus reſpiciens, poſtremo dixiſſe: urbem uenalem, & mature perituram, ſi emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, ſtipendium, aliaq́., quæ militibus uſui forent, maturat in Africam portare; ac ſtatim ipſe profectus eſt, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quo uis modo bellum conficeret. at contra Iugurtha trahere omnia: & alias, deinde alias moræ cauſſas facere: polliceri deditionem: ac deinde metum ſimulare, inſtanti cedere: & paulo poſt, ne ſui diffiderent, inſtare: ita belli modo, modo pacis mora conſulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum conſilij regis exiſtimarent; neque ex tanta properantia tă facile tractum bellum ſocordia magis, quàm dolo crederent. ſed poſtquam dilapſo tempore, comitiorum dies aduentabat, Albinus, Aulo fratre in caſtris pro prætore relicto, Romam deceſſit. Ea tempeſtate Romæ ſeditionibus tribunicijs atrociter reſp. agitabatur, L. Lucilius, & L. Annius tribunus pl. reſiſtentibus collegis, continuare magiſtratum nitebantur: quæ diſſenſio totius anni comitia impediebat. Ea mora in ſpem adductus Aulus, quem pro prætore in caſtris relictum ſupra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites menſe Ianuario ex hibernis, in expeditionem euocat: magniſq. itineribus hieme aſpera peruenit ad oppidum Suthul, ubi re

gis thesauri erant. quod quanquam & sæuitia té poris, et oportunitate loci, neque capi, neque obsidéri poterat: (nã circum situm in prærupti montis extremo planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus ob thesauros oppidi potiundi, uineas agere, aggerem iacere: aliaq́., quæ cœpto usui forent, properare. at Iugurtha, cognita uanitate, atque imperitia legati, subdole eius augere amentiam: missitare supplicantes legatos: ipse quasi uitabundus per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis pepulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, ueluti cedentem insequeretur: ita delicta occultiora fore. interea per homines callidos die noctuq́. exercitum tentabat: centuriones, ducesq́. turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere, alij signo dato, locum uti desererent. quæ postquam ex sententia instruxit, intempesta nocte de improuiso cum multitudine Numidarum Auli castra circumuenit: milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere: alij sese abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis uis magna hostium cælum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, &

paucis

paucis gregarijs militibus, transire ad regem: & cēturio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaq́. Numidæ cuncti irrupere: nostri fuga fœda, plerique abiectis armis proximum collem occupauere: nox, atque præda castrorum, hostes, quo minus uictoria uterentur, remorata sunt. deinde Iugurtha postero die cũ Aulo in colloquio uerba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, & ferro clausum tenet, tamen se humanarum rerum memorem: si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum: præterea uti diebus decem Numidia decederet. Quæ quanquam grauia, & flagitij plena erant, tamen quia mortis metu multabantur, sicuti regi libuerat, pax conuenit. sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus, atque mæror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello sæpe præclari fuerãt, quòd armatus dedecore potius, quàm manu salutem quæsierit. Ob ea consul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculum timens, senatum de fœdere consulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab socijs & nomine Latino auxilia accersere: denique omnibus modis festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. consul impeditus à tribunis pl. ne, quas para-

parauerat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam proficiſcitur. nam omnis exercitus, uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Poſtquam eò uenit, quanquam perſequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat: cognitis militibus, quos præter fugam, ſoluto imperio, licentia atque laſciuia corruperat, & copia rerum, ſtatuit nihil ſibi agitandum. interea Romæ C. Mamilius Limitanus tribunus pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum conſilio Iugurtha ſenatus decreta neglexiſſet; quiq. ab eo in legationibus, aut imperijs pecunias accepiſſent; qui elephantos, quiq. perfugas tradidiſſent; itemq. qui de pace, aut bello cum hoſtibus pactiones feciſſent. Huic rogationi partim conſcij ſibi, alij ex partiũ inuidia pericula metuentes, quoniam aperte reſiſtere non poterant, quin illa, & alia talia placere ſibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines Latini nominis, & ſocios Italicos impedimenta parabant. ſed plebs, incredibile eſt memoratu, quàm intenta fuerit, quantaq. ui rogationem iuſſerit, decreuerit, uoluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm cura reip. tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculſis, M. Scaurus, quem legatum Beſtiæ fuiſſe ſupra docuimus, inter lætitiam plebis, & ſuorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilij rogatione tres quæſitores

ſitores rogarentur, effecerat, ut ipſe in eo numero crearetur. ſed quæſtione exercitata aſpere, uiolenterq́. ex rumore, & libidine plebis, ut ſæpe nobilitatem, ſic ea tempeſtate plebem ex ſecundis rebus inſolentia ceperat. Ceterum mos partium popularium, & ſenatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus eſt otio, atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. nam ante Carthaginem deletam, populus, & ſenatus Romanus placide, modeſteq́. inter ſe remp. tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hoſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. ſed ubi illa formido mentibus deceſſit: ſcilicet ea, quæ ſecundæ res amant, laſciuia atque ſuperbia inceſſere. ita, quod in aduerſis rebus optauerant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusq́. fuit. nanque cœpere nobilitas dignitatem in ſuperbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abſtracta ſunt. reſp. quæ media fuerat, dilacerata eſt. ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis uis ſoluta, atque in multitudine diſperſa, minus poterat. paucorum arbitrio belli, domiq́. reſp. agitabatur: penes eoſdem ærarium, prouinciæ, magiſtratus, gloriæ, triumphiq́. erant: populus militia, atque inopia urgebatur, prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui libe-

ri militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaq́. inuadere, polluere, & uastare omnia: nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsam præcipitauit. nam ubi primū ex nobilitate reperti sunt, qui ueram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permistio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, uindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: et primo Tiberium, deinde paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum colonijs deducendis cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. & sane Gracchis cupidine uictoriæ haud satis moderatus animus fuit. Sed bono uinci satius est, quàm malo more iniuriam uincere. igitur ea uictoria nobilitas ex libidine sua usa, multos mortales ferro aut fuga extinxit; plusq́. in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ addidit. Quæ res plerunque magnas ciuitates pessundedit: dum alteri alteros uincere quouis modo, & uictos acerbius ulcisci uolunt. sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro magnitu-

gnitudine parem differere: tempus, quàm res, maturius me deseret. quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusq́. nostri fœdam fugam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloq́. Numidia euenerat, acri uiro, & quanquam aduerso populi partibus, fama tamen æquabili, & inuiolata. is ubi primum magistratum ingressus est: alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. igitur diffidens ueteri exercitui, milites eligere, scribere: præsidia undique accersere: armo, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ parare: ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello uario, & multarum rerum egenti usui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenq́. Latinum, & reges, ultro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisq́., in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuium: cum propter bonas artes, tum maxime quòd aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumq́. auctæ erant. sed ubi in Africam uenit, exercitus ei traditur à Sp. Albino pro consule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens: lingua, quàm manu promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostium

ſine imperio, & modeſtia habitus. ita imperatori nouo plus ex malis moribus ſolicitudinis, quàm ex copia militum auxilij, aut bonæ ſpei accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam & æſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat; & expectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quàm maiorum diſciplina milites laborare coegiſſet. Nam Albinus Auli fratris, exercitusq. clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouinciã, quantum temporis æſtiuorum in imperio fuit, plerunque milites in ſtatiuis caſtris habebat: niſi cum odor, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. ſed neque more militari uigiliæ deducebantur: uti cuique libebat, ab ſignis aberat. Lixæ permiſti cum militibus diu, noctuq. uagabantur: & palantes agros uaſtare, uillas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certatim agitare: eaq. mutare cum mercatoribus uino aduecticio, & alijs talibus. præterea frumentum publice datum uendere, panem in dies mercari: poſtremo quæcunque dici, aut fingi queunt ignauiæ, luxuriæq. probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. ſed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hoſtilibus, magnum, & ſapientem uirum fuiſſe comperio, tanta temperantia inter ambitionem, ſæuitiamq. moderatum. nanque edicto primum adiumenta ignauiæ ſuſtuliſſe dicitur: ne quiſquam in caſtris panem, aut quẽ alium

coctum

coctum cibum uenderet: ne lixæ exercitum seque rentur: ne miles gregarius in castris, ne ue in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris arte modum statuisse: præterea transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, uallo, atque fossa munire: uigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire: itē in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. ita prohibendo à delictis magis, quàm uindicando, exercitum breui confirmauit. interea Iugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nuntijs accepit: simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum ueram deditionem facere conatus est. igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberisq. uitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum esse. itaque legatos alium ab alio diuersos aggreditur: ac paullatim tentando, postquam oportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, uti Iugurtham maxime uiuū, sin id parum procedat, necatum sibi traderent. ceterum palam, quæ ex uoluntate forent, regi nuntiari iubet. deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi

contra belli faciem tuguria plena hominum, pecora, cultoresq. in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obuiam procedebant; parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. neque Metellus minus iccirco, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare: omnia illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tentare. itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrunque latus auxiliarios equites tribunis legionum, et præfectis cohortium dispertiuerat: ut cum his permisti uelites, quocunque accederent, equitatus hostiũ propulsarent. nam in Iugurtha tantus dolus, tantaq. peritia locorum, & militiæ inerat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quò Metellus pergebat, oppidum Numidarum nomine Vacca, forum rerum uenalium totius regni maxime celebratum: ubi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. Huic consul, simul tentandi gratia, & si paterentur oportunitates loci, præsidiũ imposuit: præterea imperauit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum & commeatum iuuaturum exercitum, etiam paratis

tis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam, liberorumq. uitam, omnia Metello dedere. quos item consul uti priores illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit, (quippe cui uerbis pax nuntiabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati) coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. igitur, explorato hostium itinere, in spem uictoriæ adductus ex oportunitate loci, quàm maximas potest copias omnium generũ parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli ante uenit. erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen à meridie oriens nomine Muthul: à quo mons aberat ferme millia passuum XX. *tractu pari, uastus ab natura, et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingens, uestitus oleastro, ac myrtetis, alijsq. generibus arborum, quæ humo arida, atque arenosa gignuntur. media autem planities deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca. ea consita arbustis, pecore, atque cultoribus frequentabantur. igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha*

 exte-

extenuata suorum acie consedit: elephantis, et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit: eumq. edocet, quæ ageret. ipse propius montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinæ uirtutis & uictoriæ, sese, regnumq. suum ab Romanorum auaritia defendant: cum ijs certamē fore, quos antea uictos sub iugum miserint: ducem illis, non animum mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, ut prudentes cum imperitis, ne pauciores cū pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent: proinde parati, intentiq. essent signo dato Romanos inuadere: illum diem aut omnes labores, & uictorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. ad hoc uiritim, uti quenque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficij sui, & eum ipsum alijs ostentare: postremo pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus ignarus hostium monte degrediens cum exercitu conspicitur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet (nam inter uirgulta equi, Numidæq. consederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen, quidnam esset, incerti, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria obscurati) deinde breui cognitis insidijs,

pau-

paulisper agmen constituit. ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostibus erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem sicuti instruxerat, transuersis principijs in planum deducit. sed ubi Numidas quietos, neque colle degredi animaduertit, ueritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existimans hostes crebro impetu, & transuersis prælijs iter suum remoraturos, &, quoniá armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descéderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant: at Iugurtha ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum uidet, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, quà Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui, ac post munimento foret. deinde repente signo dato hostes inuadit. Numidæ alij postremos cædere: pars à sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse: instare, atque omnibus locis Romanos ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto

prœlio ipſi modo eminus ſauciabantur: neque contra feriendi, aut conſerendi manum copia erat. ante iam docti ab Iugurtha equites, ubi Romanorum turma inſequi cœperat, non confertim, neque in unum ſeſe recipiebant, ſed alius aliò quàm maxime diuerſi. ita numero priores, ſi à perſequẽdo hoſtes deterrere nequiuerant, diſiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: ſin oportunior fugæ collis, quàm campi fuerant; eà uero conſueti Numidarum equi facile inter uirgulta euadere; noſtros aſperitas, & inſolentia loci retinebat. ceterum facies totius negotij uaria, incerta, fœda, atque miſerabilis. diſperſi à ſuis, pars cedere, alij inſequi: neque ſigna, neque ordines obſeruare: ubi quenque periculum ceperat, ibi reſiſtere, ac propulſare: arma, tela, equi, uiri, hoſtes, atque ciues permiſti, nihil conſilio, neque imperio agi: fors omnia regere. itaque multum diei proceſſerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. denique omnibus labore, & æſtu languidis, Metellus, ubi uidet Numidas minus inſtare, paullatim milites in unum conducit: ordines reſtituit, & cohortes legionarias quattuor aduerſus pedites hoſtium collocat. eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat: ſimul orare, & hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hoſtes fugientes uincere: neque illis caſtra eſſe, neque munimẽtum ullum, quum cedentes tenderent: in armis omnia ſita. ſed ne Iugurtha quidem interea quie-

tus erat: circuire, hortari, renouare prœlium, & ipse cum delictis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare: quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores summi uiri certabant. ipsi pares, ceterum opibus disparibus. nam Metello uirtus militum erat, locus aduersus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, oportuna. denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; ut iam diei uesper aderat, aduerso colle sicuti præceptum fuerat, euadunt. amisso loco Numidæ fusi, fugatiq. pauci interiere: plerosque uelocitas, & regio hostibus ignara tutata sunt. interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectũ ab Iugurtha supra diximus, ubi eũ Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit, quietus uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit interim, quid ubique hostis ageret, explorare. postquam Rutilium consedisse iam, & animo uacuum accepit, simulq. ex Iugurthæ prœlio clamorem augeri, ueritus ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quem diffidens uirtuti militum arcte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit: eoq. modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris uim magnã animaduertunt. nam prospectum ager arbustis consitus

probi-

probibebat. & primo rati humum aridam uento agitari; post ubi æquabilem manere, &, sicuti acies mouebatur, magis magisq. appropinquare uident: cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius uentum est, utrinque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri uident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ iam aderat, auxilio integri abeunt. elephanti quattuor capti, reliqui omnes XL *numero interfecti. At Romani quanquam itinere, atque opere castrorum, & prælio fessi, lassiq. erant: tamen, quòd Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentiq. obuiam procedunt. nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, uelut hostes aduentaret, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & pæne imprudentia esset admissum facinus miserabile, ni utrinque præmissi equites rem explorauissent. igitur pro metu repente gaudium exortum est. Milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cælum effert. Quippe res humanæ ita sese habẽt: in uictoria uel ignauis gloriari licet: aduersæ res etiam bonos detrectant. Metellus in ijsdem castris*

quatriduo

quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in prœlijs more militiæ donat, uniuersos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur ad cetera, quæ leuia sunt: parem animum gerant: pro uictoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. tamen interim transfugas, & alios oportunos, Iugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese uictus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq. cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmum, agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. id ea gratia eueniebat, quòd præter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quò cuiusque animus fert, eò discedunt. neque id flagitium militiæ ducitur. ita se mores habent. igitur Metellus, ubi uidet animum regis etiam tum ferocem esse: bellum renouari, quod nisi ex illius libidine geri non posset: præterea iniquum certamen sibi cum hostibus esse: minore detrimento illos uinci, quàm suos uincere: statuit non prœlijs, neque acie, sed alio more bellum gerundum. itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros uastat: multa castella, & oppida temere munita, aut sine præsidio capit, inceditq.: puberes interfici iubet, alia omnia militũ esse prædam. ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita:

bita: ubicunque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quàm prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant. quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. tamen ex inopia, quod optimum uidebatur, consilium capit: exercitum plerunque in iisdem locis opperiri iubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis, & auijs itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur: eorum plerique inermes cadūt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ prius quàm ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedūt. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis rebus Metelli: ut sese, & exercitum more maiorum gereret: ut in aduerso loco uictor tamen uirtute fuisset: hostium agro potiretur: Iugurtham magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. itaque senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere: ciuitas trepida antea, solicita de belli euentu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad uictoriam niti, omnibus modis festinare: cauere tamen necubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam sequi. ita quò clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni

equitatu præsidium agitabant : exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. sed igne magis, quàm præda, ager uastabatur. duobus locis haud longe inter se castra faciebant. ubi ui opus erat, cuncti aderant: ceterùm quo fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: quà uenturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alijs, post alijs minitari: neque prœlium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari uidet, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare, ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio uenturum, ibiq. prœlium fore. At ille quæ parabantur à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, ut mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quod fallere nequibat, firmissimum erat. præterea pollicetur in tempore semet cum exercitu adfore. ita compositis rebus, in loca quammaxime occulta discedit, ac paulo post cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum. quod oppidum primum

mum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. eò cum delectis equitibus noctu pergit, & iá egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna uoce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare, si id fecerint: postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. sed milites Iugurthini paulisper à rege sustentati, postquam maiore ui hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo sitũ, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis uirisq. opulentum. igitur Metellus pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumuenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde signo dato undique simul clamor ingens exoritur. neque ea res Numidas terret: infensi, intentiq. sine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere, ac modo murum suffodere, modo scalis aggredi, cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa uoluere, sudes, pila, præterea picem sulphure, & tæda mistam ardenti mittere. sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis

muni-

muniuerat. nam plerosque iacula tormentis, aut manu emissa uulnerabant: pariq. periculo, sed fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quàm prœlium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars uulnerati, aut occisi sunt. ceterum ex omni multitudine non amplius XL. *memores nominis Romani, grege facto locum cepere, paullo quàm alij editiorem: neque inde maxima ui depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidæ propius accessissent, ibi uero uirtutem ostendere, & eos maxima ui cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: deinde conuerso equo animaduertit fugam ad se uersum fieri. quæ res indicabat populares esse. igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumq. lacrymans per amicitiam, perq. remp. obsecrat, ne quam cōtumeliam remanere in exercitu uictore, ne ue hostes inultos abire sinat. ille breui mandata efficit. at Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij super uallum præcipitarentur, alij in augustijs ipsi sibi properantes officerent,*

rent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postero die prius quàm ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, quà regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui cito subueniũt. neque diutius Numidæ resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permisti, magnam cladem cógressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri prœlio solet, sequi, deinde cedere, sed aduersis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem. ita expeditis peditibus suis, hostes pæne uictos dare. Eodem tempore apud Zamam magna ui certabatur. ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrime niti, neque alius in alio magis, quàm in se, spem habere: pariterq. oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis; auidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela utrinque uolare. sed illi, qui mœnia defensabant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant. eos, uti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos ani-

animaduerteres: ac ſicuti à ſuis audiri aut cerni poſſent, monere alij, alij hortari, aut manu ſignificare, aut niti corporibus: huc, & illuc quaſi uitabundi, aut iacientes tela agitare. Quod ubi Mario cognitum eſt (nam is in ea parte curabat) conſulto lenius agere, ac diffidentiam rei ſimulare: pati Numidas ſine tumultu, regis prœlium uiſere. ita illis ſtudio ſuorum aſtrictis, repente magna ui murum aggreditur: et iam ſcalis aggreſſi milites, prope ſumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapidesq., & ignem, præterea alia tela ingerunt. noſtri primo reſiſtere: deinde ubi unæ atque alteræ ſcalæ comminutæ ſunt, qui ſuperſteterant afflicti ſunt: ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti uulneribus, abeunt. denique utrinque prœlium nox diremit. Metellus poſtquam uidet fruſtra inceptum, neque oppidum capi, neque Iugurtham niti niſi ex inſidijs, aut de ſuo loco pugnam facere, & iam æſtatem exactam eſſe, ab Zama diſcedit; & in ijs urbibus, quæ à rege defecerant, ſatisq. munitæ loco, aut mœnibus erant, præſidia imponit. ceterum exercitum in prouincia, quæ proxima eſt Numidiæ, hiemandi gratia collocat. neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, ſed, quoniam armis bellum parum procedebat, inſidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde uadibus datis

de Massiuæ nece clam iudicium fugerat, quòd ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, uti ad se colloquendi gratia occultus ueniat; deinde, fide data, si Iugurtham uiuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet, facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuẽti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. is, ubi primum oportunum fuit, Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrymans obtestatur, uti aliquando sibi, liberisq., & genti Numidarum optime meritæ prouideat: omnibus prælijs sese uictos, agrum uastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes comminutas esse: satis sæpe iam & uirtutem militum & fortunam tentatam: caueat, ne illo cunctante Numidæ sibi consulant. his, atque talibus alijs ad deditionem animum regis impellit. mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumq. suum in illius fidẽ tradere. Metellus propere cunctos senatorij ordinis ex hibernis accersiri iubet: eorum & aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. ita more maiorum, ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quæ postquam

sine

ſine mora facta ſunt, iubet omnes perfugas uinctos adduci: eorum magna pars uti iuſſum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. igitur Iugurtha ubi armis, uiriſq., & pecunia ſpoliatus eſt, dum ipſe ad imperandum Tiſdrum uocaretur, rurſus cœpit flectere animum ſuum, & ex mala conſcientia digna timere. denique multis diebus per dubitationem conſumptis, cum modo tædio rerum aduerſarum omnia bello potiora duceret; interdum ipſe ſecum reputaret, quàm grauis caſus in ſeruitium ex regno foret: multis, magniſq. præſidijs nequicquam perditis, deintegro reſumit bellum. & Romæ ſenatus de prouincijs conſultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ forte C. Mario per hoſtias dijs ſupplicanti, magna, atque mirabilia portendi aruſpex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quamſæpiſſime experiretur: cuncta proſpere euentura. At illum iam antea conſulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiendum, præter uetuſtatem familiæ, alia omnia abunde erant: induſtria, probitas, militiæ magna ſcientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum uictor, tantummodo gloriæ auidus. ſed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, ſtipendijs faciundis, non Græca facundia, neque urbanis mundicijs ſeſe exercuit:

ita inter bonas artes integrum ingenium breui adoleuit. ergo ubi primum tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile notus per omnes tribus declaratur. deinde ab eo magistratu alium post alium sibi peperit: semperq́. in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis uir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. etiam tum alios magistratus plebs, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. nouus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. igitur ubi Marius aruspicis dicta eodem intendere uidet, quò cupido animi hortabatur, ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quanquam uirtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere à populo R. quod illi iure negaretur. postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur: respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse,

dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum, is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat. annos natus circiter XX. *quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum uehementer accenderat. ita cupidine, atque ira, pessimis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminose simul & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto bellum trahi, quòd homo inanis, & regiæ superbiæ, imperio nimis gauderet. quæ omnia illis eo firmiora uidebantur, quia diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil satis festinatur. erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Massanissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, & ob eam caussam mente paullulum immutata. cui Metellus petenti regum more, ut sellam iuxta poneret, item postea custodiæ caussa turmam equitum Romanorum, utrunque negauerat: honorem, quòd eorum modo foret, quos populus R. reges appellauisset: præsidium, quòd contumeliosum in eos foret, si equites Romani,*

mani, ſatellites Numidæ traderentur. hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem cum ſuo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animò parum ualido ſecunda oratione extollit: illum regem, ingentem uirum, Maſſaniſæ nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus foret, imperium Numidiæ ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe euenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret. itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipſe, pleroſque ſpes pacis impellit, uti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. Sic à multis illi mortalibus honeſtiſſima ſuffragatione conſulatus petebatur: ſimul ea tempeſtate plebs nobilitate fuſa, per legem Mamiliam nouos extollebat, ita Mario cuncta procedere. interim Iugurtha poſtquam omiſſa deditione bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: ciuitates, quæ ab ſe defecerant, formidine, aut oſtentando præmia affectare: communire ſuos locos: arma, tela, aliaq. quæ ſpe pacis amiſerat, reficere, aut commercari: ſeruitia Romanorum allicere, & eos ipſos, qui in præſidijs erant, pecunia tentare: prorſus nihil intactũ, neque quietum pati: cuncta agitare. igitur Vacceñſes, quò Metellus initio, Iugurtha, pacificante, præſidiũ impoſuerat, fatigati regis ſupplicijs, neque antea uoluntate alienati, principes ciuita-

tis

tis inter se coniurant (nam uulgus, uti plerunque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduersum) deinde compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quòd is festus, celebratusq. per omnem Africam ludum & lasciuiam magis quàm formidinem ostentabat, sed ubi tempus fuit, centuriones, tribunosq. militares, & ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suos inuitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, & sine imperio aggrediuntur. idem plebs facit, pars edocti à nobilitate, alij studio talium rerum incitati, quis acta, consiliumq. ignorantibus tumultus ipse, & res nouæ satis placebant. Romani milites perculsi improuiso metu, incerti ignariq. quid potissimum facerent, trepidare. arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant, præsidium hostium, & portæ ante clausæ fugam probibebant. Ad hoc mulieres, pueriq. pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. ita neque caueri anceps malum, neque à fortissimis infirmissimo generi resisti posse: iuxta boni, maliq., strenui, & imbecilles multi obtruncari. in ea tanta asperitate sæuissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus. id misericordia ne hospi-

tis,

tis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus: nisi, quòd illi in tanto malo turpis uita integra fama potior fuit, improbus intestabilisq. uidetur. Metellus postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paulisper mæstus è conspectu abijt: deinde, ubi ira, & ægritudo permista sunt, cum maxima cura ultum ire iniurias festinat. legionem cum qua hiemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quandam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, edocet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis uiris fortissimis, atque miserrimis pœnas caperent: præterea prædam benigne ostentat. sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quamarctissime pergere, & signa occultare iubet. Vaccenses ubi animaduertere ad se uorsum exercitum pergere, primo, uti res erat, Metellum esse rati portas clausere: deinde, ubi neque agros uastari, & eos, qui primi aderát, Numidas equites uident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. equites peditesq. repente signo dato, alij uulgum effusum oppido cædere: alij ad portas festinare, pars turres capere, ira, atque spes prædæ amplius, quàm lassitudo posse. ita Vaccenses biduum modo

ex

ex perfidia lætati, ciuitas magna, atque opulenta pænæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus à Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, uerberatusq. pænas capite soluit. nam is ciuis ex Latio erat. per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctuq. fatigare animum. denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumq. popularibus suis: qui plerunque exercitum ductare seorsum ab rege, & omnes res exequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus astricto superauerant: ex quo illi gloria, opesq. inuentæ. igitur utriusque consilio dies insidijs statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus est, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus uastaretur. is postquam magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non uenit, metusq. rem impediebat, Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, & timore socij anxius, ne omisso uetere consilio nouum quæreret; litteras ad eum per homines fideles mittit, in quis mollitiem, socordiamq. uiri accusare: testari deos, per quos iurasset: monere ne præmia Metelli in pestem suam

con-

conuerteret. Iugurthæ exitum adesse: ceterum sua ne, an uirtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia, an cruciatum mallet. sed cum hæ litteræ adlatæ sunt, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi cognitis Bomilcaris uerbis, primo cura eum, deinde, uti ægrum animum solet, somnus cepit. erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusq., & omnium consiliorum, nisi nouissimi, particeps. qui postquam adlatas litteras audiuit, & ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse: in tabernaculum introiuit: &, dormiente illo, epistolam super caput in puluino temere positam sumit, ac perlegit: deinde propere, cognitis insidijs, ad regem pergit. Nabdalsa paullo post experrectus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognouit: primo indicem persequi conatus, postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quæ ipse parauisset facere, perfidia clientis sui præuenta: lacrymans obtestatur per amicitiam, perq. sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, atque alijs multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. neque post id locorum Iugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam,

aut

aut tempori ſatis credere: ciues, hoſteſq. iuxta metuere: circunſpectare omnia, & omni ſtrepitu paueſcere: alio, atque alio loco ſæpe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine quaſi uecordia exagitari. igitur Metellus ubi de caſu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognouit; rurſus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, feſtinatq̃. Marium fatigantem de profectione, ſimul & inuitum, & offenſum ſibi parum idoneum ratus, domum dimittit. & Romæ plebes litteris, quæ de Metello ac Mario miſſæ erant, cognitis, uolenti animo de ambobus acceperant. imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ eſſe: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in utroque magis ſtudia partium, quàm mala, aut bona ſua, moderari. præterea ſeditioſi magiſtratus uulgus exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arceſſere, Marij uirtutem in maius celebrare. denique plebes ſic eſt accenſa, uti opifices agreſteſq. omnes, quorum res, fideſq. in manibus ſitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & ſua neceſſaria poſt illius honorem ducerent. ita perculſa nobilitate, poſt multas tempeſtates nouo homini conſulatus mandatur: & poſtea populus à tribuno pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem uellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iuſſit. ſed ſenatus paullo ante Metello Numidiam de-

decreuerat. ea res frustra fuit. eodẽ tempore Iugurtha amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine ministris posset, et nouorum fidem in tanta perfidia ueterum experiri periculosum duceret, uagus incertusq́. agitabatur, neque illi res ulla, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosq́. in dies mutare: modo aduersum hostes, interdũ in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac paullo post spem in armis habere: dubitare uirtuti, an fidei popularium minus crederet. ita, quocunque intenderat, res aduersæ erant. sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore parati, instructiq́. sunt: deinde prœlium incipitur. qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquandiu certatum est: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, et armorum, & aliquanto numero hostium potiti. nam ferme Numidas in omnibus prœlijs magis pedes, quàm arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit. id oppidum magnũ atque opulentum, ibiq́. plerique thesauri, filiorumq́. eius multus pueritiæ cultus erat. quæ postquam Metello comperta sunt, quanquam inter Thalam, flumenq́. proximum, in spatio millium

quin-

quinquaginta, loca arida, atque uasta esse cognouerat, tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam loci etiam uincere aggreditur. igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. *ceterum utres modo, & alia aquæ idonea portari. præterea conquirit ex agris quàm plurimum potest domiti pecoris: eoq. imponit uasa cuiusque modi, sed pleraque lignea collecta ex tugurijs Numidarum. ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quámplurimum quisque aquæ portaret: diem, locumq., ubi præsto forent, prædicit. ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supra diximus, iumenta onerat. eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. deinde ubi ad id loci uentum est, quò Numidis præceperat; & castra posita, munitaque sunt: tanta repente cælo missa uis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superq. foret. præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. ceterum milites religione pluuia magis usi, eaq. res multum animis eorum addiderat. nam rati sese dijs immortalibus curæ esse. deinde postero die contra, opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniũt. oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere: sed rex nihil iam Metello infectum credens: quippe qui*

omnia

omnia arma, tela, equos, locos, tempora, denique naturam ipsam ceteris imperitantem, industria uicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo loco amplius una die, aut una nocte moratus. simulabat sese negotij gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam uitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium ex oportunitate capi. at Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum uidet; uallo, fossaq. mœnia circumuenit. deinde iubet locis ex copia maxime idoneis uineas agere, superq. aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus & ministros tutari. contra hæc oppidani festinare, parare, prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. denique Romani multo ante labore, prælijsq. fatigati, post dies quadraginta, quàm eò uentum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta est. hi postquam murum arietibus feriri, resq. suas adflictas uident, aurum, argentumq., & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibiq. uino & epulis onerati, illaq. & domum, & semet igni corrumpunt: & quas uicti ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi uolentes pependere. sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum uenerant, orantes uti præsidium, præfectumq. eò mitteret: Hamilcarem quendam hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere,

re, aduersum quem neque imperia magistratuũ, neque leges ualerent: id ni festinaret, in summo periculo suam salutem, & illorum socios fore nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant amicitiam, societatemq. rogatum. deinde, ubi ea impetrata fuere, semper boni, fidelesq. mansere, & cuncta à Bestia, Albino, Metelloq. imperata gnauiter fecerant, itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Missæ sunt eò cohortes Ligurum quattuor, & C. Annius præfectus. id oppidum ab Sidonijs conditum est, quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos uenisse: ceterum situm inter duas Syrtes: quibus nomen ex re inditum. nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ præalta sunt: cetera, uti fors tulit alia, alia in tempestate uadosa. nam ubi mare magnum esse, & sæuire cœpit uentis, limum, arenamq., & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum uentis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum legum, cultusq. pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebantur, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. inter illos, & frequentem Numidiam, multi uastiq. loci erant. sed, quoniam in has legiones per Leptitanorum negotia uenimus, non indignum uidetur, egre-

gium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare. eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. ager in medio arenosus una specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret. quæ res eos in magno diuturnoq́. bello inter se habuit. postquam utrinque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæq́., & alteri alteros aliquantum attriuerant, ueriti ne mox uictos, uictoresq́. defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænes erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. nam, ubi per loca æqualia, & nuda gignentium uentus coortus arenam humo excitauit, ea magna ui agitata, ora oculosq́. implere solet: ita prospectu impedito morari iter. postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese uident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt: criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos: conturbare rem, denique omnia malle, quàm uicti abire. sed cum Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, Græci optionem Carthagi-

nienſibus

niensibus faciunt: ut uel illi, quos fines populo suo peterent, ibi uiui obruerentur, uel eadem conditione sese, quem in locum uellent, processuros. Philæni conditione probata, seq. uitamq. suam reip. condonauere: ita uiui obruti. Carthaginienses in eo loco Philænis fratribus aras consecrauere, aliíq. illis domi honores instituti. nunc ad rem redeo. Iugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat: per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumq., & eo tempore ignarum nominis Romani. eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perducit; quis adiutoribus regem aggressus, impellit, uti aduersum Romanos bellum suscipiat. id ea gratia facilius, procliuiusq. fuit, quòd Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum. quam rem oportunissimam incepto bello pauci impediuerant, cæci auaritia, quis omnia honesta, atque inhonesta uendere mos erat. etiam antea Iugurthæ filia Boccho nupserat. uerum ea necessitudo apud Numidas, Maurosq. leuis ducitur: quia singuli pro opibus, quisque quamplurimas uxores, denas alij, alij plures habent: sed reges eo amplius. ita animus multitudine distrahi-

tur: nullam pro ſocia obtinet: pariter omnes uiles ſunt. igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi fide data, & accepta Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniuſtos, profunda auaritia, communes omnium hoſtes eſſe: eandem illos cauſſam belli cum Boccho habere, quam ſecum, & cum alijs gentibus libidine imperitandi, quis omnia regna aduerſa ſint: tum ſeſe, paullo ante Carthaginienſes, item regem Perſen, poſt, uti quiſque opulentiſſimus uidebitur, ita Romanis hoſtem fore. his, atque alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter conſtituunt: quòd ibi Q. Metellus prædá, captiuosq., & impedimenta locauerat. ita Iugurtha ratus, aut capta urbe operæpretium fore; aut ſi dux Romanis auxilio ſuis ueniſſet, prælio ſeſe certaturos. nam callidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere, ne, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet. imperator poſtquam de regum ſocietate cognouit, non temere, neque uti ſæpe iam uicto Iugurtha conſueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirtha caſtris munitis, reges opperitur, melius eſſe ratus cognitis Mauris, quoniam is nouus hoſtis acceſſerat, ex commodo pugnam facere. interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiá Mario datam. nam conſulem factum antea acceperat. quibus rebus ſupra bonum, atque honeſtum perculſus, neque lacrymas tenere, neque moderari

derari linguam: uir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. quam rem alij in superbiam uertebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quòd iam parta uictoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum est, illum magis honore Marij, quàm iniuria sua excruciatum: neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quàm Mario, traderetur. igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ uidebatur, alienam rem suo periculo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine caussa hostis populo Romano fieret: habere tam magnam copiam societatis, amicitiæq. coniungendæ, quæ potior bello esset: & quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere: non in eiusdem potestate initium eius, & finem esse: incipere cuiuis etiam ignauo licere; non deponi, nisi cum uictores uelint: proinde sibi, regnoq. suo consuleret: neu florentes res suas cum Iugurthæ perditis misceret. ad ea rex satis placide uerba facit: sese pacem cupere, sed Iugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copiæ fieret, omnia conuentura. rursus imperator contra postulata Bocchi nuntios mittit. ille probare partim, alia abnuere. eo modo sæpe ab utroque missis, remissisq. nuntijs tempus procedere, & ex Metelli uoluntate bellum intactum trahi. at Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe con-

sul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum uero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo uniuersos lædere: dictitare sese consulatum ex uictis illis spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia. interim quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, socijsq. arcessere: præterea ex Latio fortissimum quenque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci: neque illi senatus, quanquã aduersus erat, de ullo negotio abnuere audebat: ceterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia, neque plebe militiam uolente, putabatur Marius aut belli usum, aut studia uulgi amissurus. sed ea res frustra sperata. tanta libido cum Mario eundi plerosque inuaserat. sese quisque præda locupletem fore, uictorem domum rediturum: alia huiuscemodi animis trahebant: & eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. nã postquam, omnibus quæ postulauerat decretis, milites scribere uult, hortandi caussa, simul & nobilitatem, uti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit. deinde hoc modo disseruit. Scio ego Quirites plerosque non ijsdem artibus imperiũ à uobis petere, &, postquam adepti sunt, gerere, primo industrios, supplices, modicos esse: deinde per ignauiam, & superbiam ætatem agere. sed

mihi

mihi contra uidetur. nam quo uniuersa resp. pluris est, quàm consulatus, aut prætura, eo maiore cura illam administrari, quàm hæc peti debere. neque me fallit, quantum cum uestro maximo beneficio negotij sustineam. bellum parare, simul & ærario parcere, cogere ad militiam eos, quos nolis offendere: domi, forisq. omnia curare: & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos, opinione Quirites asperius est. adhoc alijs, si deliquere, uetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorũ & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ: quas necesse est uirtute, & innocentia tutari: nam alia infirma sunt. et illud intelligo Quirites, omnium ora in me conuersa esse: æquos, bonosq. fauere: quippe beneficia mea in remp. procedunt: nobilitatem inuadendi me quærere locum. quo mihi acrius adnitendum est, ut neque uos capiamini, & illi frustra sint. ita ad hoc ætatis à pueritia fui, ut omnes labores, pericula consueta habeam. quæ ante uestra beneficia gratuito faciebam, ea uti accepta mercede deseram, non est consilium Quirites. illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionẽ sese probos simulauere: mihi, qui omnẽ ætatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex consuetudine in naturam uertitur. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas ægerrime tulit. quæso, reputate cũ animis uestris, num id mutari melius sit, ecquem ex illo globo no-

bilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis hominem ueteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij, scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquẽ ex populo monitorem sui officij. ita plerunque euenit, ut quem uos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. at ego scio Quirites, qui postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Græcornm militaria præcepta legere cœperint, præposteri homines. nam legere, quàm fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. comparate nunc Quirites me hominem nouum cum illorũ superbia. quæ illi audire, & legere solent, eorum partem uidi, alia egomet gessi, quæ illi litteris, ea ego didici militando. nunc uos existimate, facta, an dicta pluris sint. contemnunt nouitatem meã, ego illorum ignauiam: mihi fortuna, illis probra obiectantur. quanquam ego naturam unam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quenque generosum esse. ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis? nisi sesè liberos quamoptimos uoluisse? Quòd si iure despiciunt me, faciant idem maioribus suis, quibus, ut mihi, ex uirtute nobilitas cœpit. inuident honori meo: ergo inuideant labori, & innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. uerum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt. quasi uestros honores contemnant:

nant: ita hos petunt, quasi honeste uixerint. næ illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetant, ignauiæ uoluptatem, & præmia uirtutis. atque etiam cum apud uos, aut in senatu uerba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt, eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. nam quanto uita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. & profecto ita se res habet. Maiorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior Quirites. uerum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. nunc uidete quàm iniqui sint. quod ex aliena uirtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est; quam certe peperisse, quàm acceptam corrupisse, melius est. equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere uelint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. sed in maximo uestro beneficio, cũ omnibus locis me, uosq́. maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. nam me quidem ex animi mei sententia lædere nulla oratio potest. quippe uera necesse est bene prædicet: falsam uita moresq́. mei superant. sed quoniam uestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum pænitendum sit.

Non

Non possum, fidei caussa, imagines, neque triũphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, uexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerso corpore. hæ sunt meæ imagines, hæc mea nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego plurimis meis laboribus, et periculis quæsiui. non sunt composita uerba mea: parui id facio: ipsa se uirtus satis ostendit. illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. neque litteras Græcas didici. parum placebat eas discere, quippe quæ ad uirtutem doctoribus nihil profuerunt. at illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam: hiemem, & æstatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. his ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter, neque gloriam meam laborem illorum faciam. hoc est utile, hoc ciuile imperium. nanque cum tu per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse. hæc, atque alia maiores uestri faciendo, seq., & remp. celebrauere. quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit: & omnes honores, non ex merito, sed quasi debitos à uobis repetit. ceterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præ-

claram:

claram: uirtutem non reliquere, neque poterant: ea ſola neque datur dono, neque accipitur. ſordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum ſcite conuiuium exorno; neque hiſtrionem ullum, neque pluris pretij coquum, quàm uillicum, habeo. quæ mihi libet confiteri, Quirites. nam & ex parente meo, & ex alijs ſanctis uiris ita accepi, munditias mulieribus, uiris laborem conuenire: omnibusq́. bonis oportere plus gloriæ, quàm diuitiarum eſſe: arma, non ſupellectilem, decori eſſe. Quin ergo, quod iuuat, quod carum æſtimant, id ſemper faciant: ament, potent: ubi adoleſcentiá habuere, ibi ſenectutem agant, in conuiuijs, dediti uentri, & turpiſſimæ parti corporis: ſudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora ſunt. uerum non eſt ita. ná, ubi ſe omnibus flagitijs dedecorauere turpiſſimi uiri, bonorum præmia ereptum eunt. ita iniuſtiſſime luxuria, & ignauia, peſſimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiũt, reip. innoxiæ cladi ſunt. nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poſcebant, reſpondi: pauca de rep. loquar, primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. nam, quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata ſunt, omnia remouiſtis, auaritiam, imperitiam, atque ſuperbiam. deinde exercitus ibi eſt, locorum ſciens, ſed mehercule magis ſtrenuus, quàm felix. nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita eſt. qua mob-

quamobrem uos; quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quenquã ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine atque in prœlio consultor idem, & socius periculi uobiscũ adero, me, uosq́. in omnibus rebus iuxta geram. & profecto, dijs iuuantibus, omnia matura sunt, uictoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnes bonos reip. subuenire decebat. etenim nemo ignauia immortalis factus est: neque quisquam parens liberis, uti æterni forent, optauit; magis, uti boni, honestiq́. uitam exigerent. plura dicerem Quirites, si timidis uirtutem uerba adderent. nam strenuis abunde dictum puto. huiuscemodi oratione habita, Marius postquã plebis animos arrectos uidet, propere commeatu, stipendio, armis, alijsq́. utilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed uti cuiusque libido erat, capitecensos plerosque. id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem consulis memorabant; quòd ab eo genere celebratus, auctusq́. erat; & homini potentiam quærenti egentissimus quisque oportunissimus; cui neque sua cara, quippe quæ nulla sunt, & omnia cum pretio honesta uidentur. igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. exercitus ei traditur à

ditur à P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marij fugerat, ne uideret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. sed consul expletis legionibus, cohortibusq. auxiliarijs, in agrum fertilem, & præda onustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat: deinde castella, & oppida natura, & uiris parum munita aggreditur: prælia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. interim noui milites sine metu pugnæ adesse: uidere fugientes capi, aut occidi; fortissimum quenque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesq., & alia omnia tegi, gloriam, atque diuitias quæri. sic breui spatio noui, ueteresq. coaluere, & uirtus omnium æqualis facta. at reges ubi de aduentu Marij cognouerunt, diuersi in locos difficiles abeunt. ita Iugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostes inuadi posse: Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiusq. futuros. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis accipitur, plebi, patribusq. postquam inuidia decesserat, iuxta carus. sed Marius impigre, prudenterq. suorum, & hostium res pariter attendere, cognoscere quid boni utrisque aut contra esset: explorare itinera regum, consilia, & insidias eorum anteuenire. nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. itaque & Getulos, & Iugurtham, ex nostris socijs prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumq. regem haud procul ab oppido Cir

tha

tha armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi copiam cognouit, statuit urbes, quæ uiris, aut loco pro hostibus, & aduersum se oportunissimæ erant, singulas circumueni re, ita ratus Iugurtham aut præsidijs nudatum iri, si ea pateretur, aut prælio certaturum. nam Bocchus nuntios sæpe ad eum miserat, uelle popu li R. amicitiam: ne quid ab se hostile timeret. id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est. sed consul, uti statuerat, oppida, castellaq́. munita adi re: partim ui, alia metu, aut præmia ostentando, auertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus uenturum. sed ubi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit, maiora, & magis aspera aggredi tempus uisum est. erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque ualidum nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. eius ciues apud Iugurtham im munes, leni imperio, & ob ea fidelissimi habeban tur: muniti aduersum hostes, non mœnibus modo, & armis, atque uiris, uerum etiam multo magis locorum asperitate. nam præter oppido loca propinqua, alia omnia uasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum uis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior; ad hoc natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis quàm alia

re accenditur. eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaſerat, cum propter uſum belli, tum quia res aſpera uidebatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum, munitumq.: niſi quòd apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fontes erant. Capſenſes una modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia utebantur. idq. ibi, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerunque lacte, & ferina ueſcebantur, neque ſalem, neque alia gulæ irritamenta quærebant. cibus illis aduerſus famem, atque ſitim, non libidini, neque luxuriæ erat. igitur conſul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat) quippe etiã frumenti inopia tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quàm aruo ſtudent, & quodcunque natum fuerat, iuſſu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum uacuus ea tempeſtate: (nam æſtatis extremũ erat) tamen pro rei copia ſatis prouidenter exornat: pecus omne, quod ſuperioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit. A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis, ad oppidum Laris, ubi ſtipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitq. ſe prædabundum poſt paucos dies eodem uenturum. ſic incepto ſuo occultato, pergit ad flumen Thanam. ceterum in iti-

itinere quotidie pecus exercitui per centurias, itē per turmas æqualiter distribuerat, &, ex corijs utres uti fierent, curabat, simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus parare, quæ mox usui forent. denique sexto die, cum ad flumen uentum est, maxima uis utrium effecta. ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, omnibus sarcinis abiectis, aqua modo, seq., & iumenta onerare. dein, postquam tempus uisum, castris egreditur: noctemq. totam itinere facto consedit. idem proxima facit. deinde tertia multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumulosum, à Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq. quàm occultissime potest, cum omnibus copijs opperitur. sed ubi dies cœpit, & Numidæ nihil hostile metuentes, multi oppido egressi, repente omnem equitatum, & cum his uelocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. quæ postquam oppidani cognouere: res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate coegere, uti deditionem facerent. ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti: alij omnes uenundati: præda militibus diuisa. id facinus cōtra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iu-

gurthæ

gurthæ oportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. postquam tantam rem peregit Marius sine ullo suorum incommodo, magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene consulta in uirtutem trahebantur. milites modeste imperio habiti, simul & locupletes, ad cælum ferre: Numidæ magis, quàm ullum mortalem, timere: postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit, pauca repugnantibus Numidis capit: plura deserta propter Capsensium miserias igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento; aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. nanque haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchiq. regnum diuidebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, uelut opere, atque consulto, præceps erat. quem locum Marius, quòd ibi regis thesauri erant, summa ui capere intendit: sed ea res forte, quàm consilio, melius gesta. nam castello uirorum, atque armorum satis magna uis erat & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusq., & alijs machina-

tionibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, utrinque præcisum: uineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum hæ paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter uineas sine periculo administrare: optimus quisque cadere, aut sauciari: ceteris metus augeri. at Marius, multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere usus fuerat. quæ cum multos dies, noctesq. æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aquarum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum præliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum unam, atque alteram, deinde plures peteret, studio legendi paullatim prope ad summum montis egressus est. ubi postquam solitudinem intellexit, more ingenij humani cupido difficilia faciendi, animaduertit. et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nixus Ligus, castelli planitiem perscribit; quòd cuncti Numidæ, intenti præliantibus, aberant. exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere,

mere, uti aſcenderat; ſed tentans omnia, & circumſpiciens. itaque propere adijt Marium: acta edocet: hortatur, ab ea parte, quà ipſe aſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe ducem itineris: periculiq. nihil eſſe docet. Marius cum Ligure promiſſa eius cognitum ex præſentibus miſit: quorum alij, uti cuiuſque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renuntiauere. conſulis animus tamẽ paullulum arrectus eſt. itaque ex copia tubicinum, cornicinum, numero quinque quamuelociſſimos delegit, & cum his, præſidio qui forent, quattuor centuriones: omnesq́. Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem conſtituit. ſed ubi ex præcepto tempus uiſum eſt; paratis & compoſitis omnibus, ad locum pergit. ceterum illi, qui centurijs præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumq́. mutauerunt, capite, atque pedibus nudis, uti proſpectus, niſusq́. per ſaxa facilior foret: ſuper terga gladij, & ſcuta, uerum ea Numidica ex corijs, ponderis gratia, ſimul & offenſa, quo leuius ſtreperent. igitur prægrediens Ligus, ſaxa, & ſi quæ uetuſtæ radices eminebant, laqueis uinciebat, quibus alleuati milites facilius aſcenderent: interdum timidos inſolentia itineris leuare manu: ubi paullo aſperior aſcenſus erat, ſingulos præ ſe inermes mittere, deinde ipſe cum illorum armis ſequi: quæ dubia niſui uidebantur, potiſſimum tentare, ac ſæpius eadem aſcendens, deſcendensq́., deinde ſtatim digrediẽs,

 ceteris

ceteris audaciam addere. igitur diu, multumq. fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quòd omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, ubi ex nuntijs, quæ Ligus egerat, cognouit, quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum uero cohortatus milites, & ipse extra uineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsq., & funditoribus eminus terrere. at Numidæ, sæpe antea uineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur: sed pro muro dies, noctesq. agitare: maledicere Romanis: ac Mario uecordiam obiectare: militibus nostris Iugurthæ seruitiũ minari: secundis rebus feroces esse. interim, omnibus Romanis, hostibusq. prælio intentis, magna ui utrinque pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. ac primo mulieres, & pueri, qui uisum processerant, fugere, deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo, cuncti armati, inermesque. quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo sauciare: deinde super occisorum corpora uadere, auidi gloriæ certantes murum ascendere; neque quenquam omnium præda morari. sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Ceterum dum ea res geritur, L. Sylla quæstor cum magno equitatu in castra uenit: qui, uti ex Latio, & socijs cogeret exercitum,

exercitum, Romæ relictus erat. ſed quoniam nos tanti uiri res admonuit, idoneum uiſum eſt, de natura, cultuq. eius paucis dicere. neque enim alio loco de Syllæ rebus dicturi ſumus: & L. Siſenna optime, & diligentiſſime omnium, qui eas res dixere, perſecutus hiſtoriam, parum mihi libero ore locutus uidetur. Igitur Sylla patriciæ gentis nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, litteris Græcis iuxta ac Latinis doctiſſime eruditus: animo ingenti, cupidus uoluptatum, ſed gloriæ cupidior: otio luxurioſo eſſe; tamen ab negotijs nunquam eum uoluptas remorata, niſi quòd de uxore potuit honeſtius conſuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad ſimulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor: atque illi, feliciſſimo omnium ante ciuilem uictoriam, nunquam ſuper induſtriam fortuna fuit: multiq. dubitauere, fortior, an felicior eſſet. nam, poſtea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat diſſerere. Igitur Sylla, ut ſupra dictum eſt, poſtquam in Africam, atque in caſtra Marij cum equitatu uenit, rudis antea, & ignarus belli, ſolertiſſimus omnium in paucis tempeſtatibus factus eſt. ad hoc milites benigne appellare: multis rogantibus, alijs per ſe ipſe beneficia dare, inuitus accipere; ſed ea properantius, quàm æs mutuum, reddere, ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, uti illi quamplurimi debe-

rent: ioca, atque ſeria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad uigilias multus eſſe: neque interim, quod praua ambitio ſolet, conſulis, aut cuiuſquam boni famam lædere: tãtummodo neque conſilio, neque manu alium priorem pati: pleroſque anteuenire. quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq. cariſſimus factus eſt. At Iugurtha poſtquam oppidum Capſam, alioſq. locos munitos, & ſibi utiles, ſimul & magnam pecuniam amiſerat; ad Bocchum nuntios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: prœlij faciundi tempus adeſſe. quem ubi cunctari accepit, dubiumq. belli, atque pacis rationes trahere: rurſus, uti antea, proximos eius donis corrumpit: ipſiq. Boccho pollicetur Numidiæ tertiam partem, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. ita, amborum exercitu coniuncto, Marium, iam in hiberna proficiſcentem, uix decima parte diei reliqua inuadũt; rati noctem, quæ iam aderat, & uictis ſibi munimento fore, &, ſi uiciſſent, nullo impedimento, quòd locorum ſcientes erant; contra Romanis utrunque caſum in tenebris difficilem fore. igitur ſimul conſul ex multis de hoſtium aduentu cognouit: & ipſi hoſtes aderant: & prius quàm exercitus aut inſtrui, aut ſarcinas colligere, denique, ante quàm ſignum, aut imperium ullum accipe-

re quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque ullo more prœlij, ſed cateruatim, uti quoſque fors conglobauerat, in noſtros concurrunt. qui omnes trepidi improuiſo metu, attamen uirtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hoſtibus defenſabant. pars equos aſcendere, ire obuiam hoſtibus: pugna latrocinio magis, quàm prœlio ſimilis fieri: ſine ſignis, ſine ordinibus equites, peditesq. permiſti cædere alios, alios obtruncare: multos contra aduerſos acerrime pugnãtes à tergo circumuenire: neque uirtus, neque arma ſatis tegere; quòd hoſtes numero plures, & undique circunfuſi erant. denique Romani ueteres, nouiq., & ob ea ſcientes belli, ſi quos locus, aut caſus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus ſimul tecti, & inſtructi, hoſtium uim ſuſtentabant. neque in eo tam aſpero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea, demiſſo animo fuit; ſed cum turma ſua, quam ex fortiſſimis magis, quàm ex familiariſſimis parauerat, uagari paſſim: ac modo laborantibus ſuis ſuccurrere, modo hoſtes, ubi confertiſſimi obſtiterant, inuadere manu: conſulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Iamq. dies conſumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges præceperant, noctem pro ſe rati acrius inſtare. tum Marius ex copia rerum conſilium trahit: atque, uti ſuis receptui locus eſſet, colles duos inter ſe propinquos oc

cupat. quorum in uno castris parum amplò fons aquæ magnus erat: alter usui oportunus, quia, magna parte edita, & præcipiti, pauca munimenta quærebat. ceterum apud aquam Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis in unum contrahit: dein custos pleno gradu in collem subducit. ita reges loci difficultate coacti, prœlio deterrentur, neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circundato, effusi consedere. deinde, crebris ignibus factis, plerunque noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere pedibus, uocibus: & ipsi duces feroces, quòd non fugere, ac pro uictoribus sese agere. sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia uisu, magnoq́. hortamento erant. plurimum uero Marius hostium imperitia confirmatus, quam maximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, uti per uigilias solebant, canere: deinde, ubi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paullo ante somno captis, de improuiso uectigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes tuba canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere iubet. Mauri, atque Getuli, ignoto, & horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut prouidere quidquam poterant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore,

formi-

formidine, quasi uecordia, ceperat. denique omnes fusi, fugatiq.: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresq. eo prælio, quàm omnibus superioribus, interempti. nam somno, & metu insolito impedita fuga. dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreuerat: neque tamen uictoria socors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittarijs, præterea cohorte Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis locauerat tribunos. perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere: apud omnes adesse, laudare, increpare mærentes. ipse armatus intentusq. item milites cogebat, neque secus atque iter facere, castra munire, excubitum in portis cohortes ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere: præterea alios super uallum in munimentis locare, uigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum, quæ imperauisset, quàm uti militibus exæquatus cum imperatore labor uolentibus esset. Et sane Marius illoq. alijsq. temporibus Iugurthini belli pudore magis, quàm malo exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri agebant: quòd à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias uocant,

uolu-

uoluptati habuisset: nisi tamen resp. pariter, ac sæuissimo imperio, bene atque decore omnia sunt gesta. igitur quarto denique die haud longe ab oppido Cirtha undique simul speculatores citi sese ostendunt. quare hostis adesse intelligitur. sed quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant, consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. igitur Iugurtham spes frustrata, qui copias in quattuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus uenturos. interim Sylla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quammaxime confertis equis, ipse, aliiq́. Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus uenerant, obtruncare. dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadit: tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Iugurtha cum plurimis erat. dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clã cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat nostros frustra pugnare: paullo ante Mariũ sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. quod ubi milites acce-

pere,

pere, magis atrocitate rei, quàm fide nuntij, terrentur: simulq. barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere: iamq. paullum à fuga aberant, cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. at Iugurtha, dum sustentare suos, & prope iam adeptam uictoriã retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra & sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium uitabundus erumpit. atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. denique hostes iam undique fusi. tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque uiri afflicti: ac multi, uulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, quà uisus erat, constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. postea loci consul, haud dubie iam uictor, peruenit in oppidum Cirtham, quò initio profectus intenderat. eò post diem quintum, quàm iterum barbari male pugnauerant, legati à Boccho ueniunt: qui regis uerbis ab Mario petiuere, duos quamfidissimos ad eum mitteret: uelle de suo, & de populi R. commodo cum ijs disserere. ille statim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. qui quanquam acciti ibant; tamen placuit uerba apud regem facere; uti ingenium aut aduersum flecterent, aut cupidum pacis uehementius accende-

cenderent: itaque Sylla, cuius facundiæ, non ætati, à Manlio concessum est, pauca uerba huiusce-modi locutus. Rex Bocche, magna nobis est lætitia, cum te talem uirum dij monuere, uti aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Iugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum scele ratissimum persequi. ad hoc populo R. iam à principio inopi; melius uisum est, amicos, quàm seruos, quærere: tutiusq. rati uolentibus, quàm coactis, imperitare. tibi uero nulla oportunior amicitia nostra: primum quòd procul absumus: in quo offensæ minimum est, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quòd parentes abunde habemus; amicorum neque nobis, neque cuiquam hominum satis fuit. atque hoc utinam à principio tibi placuisset: profecto ex populo R. ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quàm mala perpessus es. sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuit & uim, & gratiam nostram te experiri: nunc, quoniam per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. multa, atque oportuna habes, quo faciliùs errata officijs superes. postremo hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum R. beneficijs uictum esse. nam, bello quid ualeat, tute scis. Ad ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo uerba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tu-

tandum

tandum arma cepiſſe: nam Numidiæ partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli ſuam factam: eam uaſtari à Mario, pati nequiuiſſe: præterea, miſſis ante Romam legatis, repulſum ab amicitia: ceterum uetera omittere, ac tum, ſi per Marium liceret, legatos ad ſenatum miſſurum. dein, copia facta mittendi, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Syllæ, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hibernaculis compoſito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiſcitur in loca ſola, obſeſſum turrim regiam, quò Iugurtha perfugas omnes præſidium impoſuerat. tum rurſus Bocchus ſcilicet, ſeu reputando, quæ ſibi duobus prœlijs euenerant, ſeu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat; ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia ualidiſſima erant. eos ad Marium, ac deinde, ſi placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi licentiam illis ipſis permittit. illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur. deinde à latronibus Getulis in itinere circumuenti, ſpoliatiq., pauidi, ſine decore ad Syllam profugiunt; quem conſul, in expeditionem proficiſcens, pro prætore reliquerat. eos ille non pro uanis hoſtibus, ut meriti erãt ſed accurate, & liberaliter habuit. quare barbari & famam Romanorum auaritiæ falſam, et Syl

lam

lam ob munificentiam in se amicum rati sunt. nã etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter uolens; dona omnia in benignitate habebantur. igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, uti fautor, consultorq. sibi adsit, copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut beneuolentiæ esse credebant, oratione extollunt: deinde, Sylla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud senatum uerba facerent, circiter dies XL ibidem opperiuntur. Marius ubi confecto negotio, quò intenderat, Cirtham rediit; de aduentu legatorum certior factus, illos, & Syllam ad se Vtica uenire: iubet item L. Bellienum prætorem; præterea omnes undique senatorij ordinis, quibus cum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea induciæ postulabantur. ea Syllæ, & plerisque placuere: pauci uero ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ & mobiles sæpius in aduersa mutantur. ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufo, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, & studium Syllæ lubens accepit. Romæ quoque legatis eius, postquam errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsum deprecati sunt: amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur.

tur. Senatus & populus R. beneficij, & iniuriæ memor esse solet: ceterum Boccho, quoniam pænitet delicti, gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum promeruerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petiuit, ut Syllam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum, Baleariorum: præterea sagittarij, & cohors Peligna cum uelitaribus armis, itineris properandi caussa. neque his secus, atque alijs armis, aduersus tela hostium, quòd ea leuia sunt, muniti erant. sed in itinere quinto denique die Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllæ, alijsq. omnibus & numerum ampliorem uero, & hostilem metum efficiebant. igitur se quisque expedire: arma atque tela tentare: intendere: timor aliquantus, sed spes amplior: quippe uictoribus, & aduersum eos, quos sæpe uicerant. Interim equites, exploratum præmissi, ré, uti erat, quietam nuntiant. Volux adueniens quæstorem appellat: dicitq. se à patre Boccho obuiam illi simul, & præsidio missum. deinde eum, & proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post, ubi castra locata, & diei uesper erat; repente Maurus, incerto uultu pauens, ad Syllam accurrit; dicitq. sibi à speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse; simul, uti noctu

clam

clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: uirtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurũ potius, quàm, perditis quos ducebat, turpi fuga, incertæ, ac forsitan post paullo morbo interituræ uitæ parceret. ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur: consilium adprobat: ac statim milites cenatos esse in castris, ignesq́. quamcreberrimos fieri, deinde prima uigilia silentio egredi iubet. Iamq́. nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur: cum equites Mauri nuntiant Iugurtham, circiter duũ millium interuallo, ante eos consedisse. quod postquam auditum est: tum uero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac fuere qui dicerent manu uindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quanquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpe ante à paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prælio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec decere, quẽ manus armauerit, ab inermibus pedibus auxiliũ petere: in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes uertere. deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, ut sceleris atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris

abire

abire iubet. Ille lacrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ, cui uidelicet ſpeculanti iter ſuum cognitum eſſet. ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & ſpes, opesq́. eius omnes ex patre ſuo penderent; credere illum nihil auſurum palam, cum ipſe filius teſtis adeſſet: quare optimum factu uideri, per media eius caſtra palam tranſire: ſeſe, uel præmiſſis, uel ibidem relictis Mauris, ſolum cum Sylla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac ſtatim profecti, quia de improuiſo acceſſerant, dubio, atque hæſitante Iugurtha, incolumes tranſeunt. deinde paucis diebus, quò ire intenderant, peruentum eſt. Ibi cum Boccho Numida quidam Aſpar nomine multum & familiariter agebat, præmiſſus ab Iugurtha, poſtquam Syllam accitum audierat, orator, & ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia. erat præterea Dabar Maſſugradæ filius, ex gente Maſſaniſæ, ceterum materno genere impar. nam mater eius ex concubina orta erat, ob ingenij multa bona Mauro carus, acceptusque. quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempeſtatibus expertus, illico ad Syllam nuntiatum mittit, paratum ſeſe facere, quæ uellet: colloquio diem, locum, tempus ipſe deligeret: conſulta ſeſe omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimeſceret: accitum eſſe, quo res communis licentius gereretur: nam ab inſidijs eius aliter caueri

ueri nequiuiſſe. Sed ego comperio, Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, ſimul Romanos & Numidam ſpe pacis detinuiſſe: multumq́. cum animo ſuo uoluere ſolitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduerſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe. Igitur Sylla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturum: cetera occulte, aut nullo, aut quampauciſſimis præſentibus. ſimul edocet, quæ reſponderentur. Poſtquam ſicuti uoluerant, congreſſi: dicit ſe miſſum à conſule ueniſſe quæſitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tunc rex, uti præceptum fuerat, poſt diem decimum redire iubet: ac nihil etiam nunc decreuiſſe, ſed illo die reſponſurum. Deinde ambo in ſua caſtra digreſſi. ſed ubi plerunque noctis proceſſit: Sylla à Boccho occulte accerſitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. præterea Dabar internuntius, ſanctus uir, iurat ex ſententia amborum: ac ſtatim ſic rex incipit. Nunquam ego ratus fore, uti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentiſſimus, priuato homini gratiam deberem. et mehercule Sylla, ante te cognitum, multis orantibus alijs ultro egomet opem tuli: nullius indigni: id immutatú, quod ceteri dolere ſolent, ego lætor. fuerit mihi pretium aliquádo eguiſſe tuæ amicitiæ: qua apud animum meum nihil carius habeo. id adeo experiri licet: arma, uiros, pecuniam, poſtremo quid-

quid

quid animo libet, sume: utere: & , quoad uiues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra uoles. nam, ut ego existimo, regem armis, quàm munificentia uinci, minus flagitiosum. ceterum de rep. uestra, cuius huc curator missus es, paucis accipe. Bellum populo R. nunquam paraui, neque factum uolui. fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. id omitto: quando uobis ita placet. gerite uti uultis cum Iugurtha bellum, ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque intrare Iugurtham sinam. præterea, si quid meq. uobisq. dignum petieris, haud repulsus abibis. Ad ea Sylla pro se breuiter & modice, de pace, & de communibus rebus multis disseruit. denique Regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum R. quoniá amplius armis ualuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quòd illorum magis, quàm sua, retulisse uideretur: id adeo in promptu esse; quoniam Iugurthæ copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro aduenturam. Rex primum negare: affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus, popularium animos auerteret: queis & Iugurtha carus, & Romani inuisi erant. denique sæpius fatigatus, leniter ex

uoluntate Syllæ omnia ſe facturum promittit. ceterum ad ſimulandam pacem, cuius Numida, defeſſus bello, auidiſſimus erat, quæ utilia uiſa, conſtituunt. ita, compoſito dolo, digrediuntur. At rex poſtero die Aſparem Iugurthæ legatum appellat: dicitq. ſibi per Dabarem ex Sylla cognitum, poſſe conditionibus bellum componi. quam ob rem regis ſui ſententiam exquireret. ille lætus in caſtra Iugurthæ uenit. deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, poſt diem octauum redit ad Bocchum: & ei nuntiat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere, ſed Mario parum confidere: ſæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, fruſtra fuiſſe: ceterum Bocchus, ſi ambobus conſultum, & ratam pacem uellet, daret operam, ut una ab omnibus, quaſi de pace, in colloquium ueniretur; ibiq. ſibi Syllam traderet: cum talem uirum in poteſtatem habuiſſet; tum fore, uti iuſſu ſenatus, aut populi R. fœdus fieret; neque hominem nobilem non ſua ignauia, ſed ob remp. in hoſtium poteſtate relictum iri. Hæc Maurus ſecum ipſe diu uoluens, tandem promiſit. ceterum dolo, an uero cunctatus, parum comperimus. ſed plerunque regiæ uoluntates; ut uehementes, ſic mobiles, ſæpe ipſæ ſibi aduerſæ. Poſtea, tempore & loco conſtituto, in colloquium uti de pace ueniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatũ appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. illi pariter læti,

ac

ac bonæ ſpei pleni eſſe. ſed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac ſtatim immutata uoluntate, remotis ceteris dicitur ſecum ipſe multa agitauiſſe, uultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo uarius: quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione patefeciſſe. tamen poſtremo Syllam accerſiri iubet: & ex eius ſententia Numidæ inſidias tendit. deinde, ubi dies aduenit; & ei nuntiatum eſt, Iugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis, & quæſtore noſtro, quaſi obuius honoris cauſſa procedit in tumulum facillimum uiſu inſidiantibus. eodem Numida cum plerisque neceſſarijs ſuis inermis, uti dictum erat, accedit: ac ſtatim, ſigno dato, undique ſimul ex inſidijs inuaditur. ceteri obtruncati: Iugurtha Syllæ uinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus eſt. Per idem tempus aduerſum Gallos ab ducibus noſtris Q. Cæpione, & C. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. illiq. & inde uſque ad noſtram memoriam Romani ſic habuere: alia omnia uirtuti ſuæ prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certare. Sed poſtquam bellum in Numidia confectum; & Iugurtham Romam uinctum adduci nuntiatum eſt: Marius conſul abſens factus eſt; & ei decreta prouincia Gallia. isq. kalendis Ianuarijs magna gloria conſul triumphauit. ea tempeſtate ſpes, atque opes ciuitatis in illo ſitæ.

ORATIO M. AEMILII LEPIDI COS. AD POPVLVM R. EX LIBRIS Historiarum C. Salluſtii Criſpi, ut arma ſumantur contra Syllam dict.

C LEMENTIA, *& probitas ueſtra, Quirites, quibus per ceteras gentes maximi, & clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, aduerſus tyrannidem L. Sylla: ne aut ipſi, nefanda quæ non æſtimatis, ea parum credendo de alijs, circumueniamini: præſertim cum illi ſpes omnis in ſcelere, atque perfidia ſit, neque ſe aliter tutum putet, quàm ſi peior, atque inteſtabilior metu ueſtro fuerit: quo captiuis libertatis curam miſeria eximat: aut, ſi prouideretis, in tutandis periculis magis, quàm ulciſcendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo ſatis mirari: qui dominationis in uos ſeruitium ſuum mercedem dant, & utrunque per iniuriam malunt, quàm optimo iure liberi agere. præclara Brutorum, atque Aemiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores uirtute peperere, ſubuertenda. nam quid à Pyrrho, Annibale, Philippoq., & Antiocho defenſum*

eſt

est aliud, quà libertas, & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: nó tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumpserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira uertunt. quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia, in post futuros composuit. queis prius iniuria, quàm uita, certa esset: prauissimeq. per sceleris immanitatem adhuc tutus furit, dum uos metu grauioris seruitij à repetenda libertate terremini. Agédum, atque obuiam eundum est Quir. ne spolia uestra penes illum sint. Non prolatandum, neque uotis paranda auxilia. nisi forte speratis per tædium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eò processit, ut nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinédæ dominationis honesta æstimet. itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quàm laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiendú aut imperitandum: habendus metus est aut faciendus Quirites. nam quid ultra? quæ ue humana superant? aut diuina impolluta sunt? Populus R. paullo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusq., ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna uis ciuitate, pro multis,

& egregijs factis à uobis data, per unum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum: leges, iudicia, ærarium prouincia, reges penes unum. denique necis ciuium, & uitæ licentia. simul humanas hostias uidistis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. Est ne uiris reliqui aliud, quàm soluere iniuriam, aut mori per uirtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura uel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nisi muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditiosus, uti Sylla ait, quia præmia turbarum queror; & bellum cupiens, quia iura pacis repeto. scilicet, quia non aliter salui, satisq. tuti in imperio eritis, nisi Vectius Picens, scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaueritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus uirorum illustrium, uastatam urbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam prædam, uænum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. quod quidem scelerum illius uel maximum est, non me, neque quenquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex ciuibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta tolerauimus, manus conserentes inter se Romanos

exer-

*exercitus, & arma ab externis in nosmet uersa. scelerum, & contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Syllam non pænitet, ut & facta in gloria numeret, & , si liceat, auidius faceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantum uos audeatis, uereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles, & corruptæ sunt, sed uestra secordia, quá * raptum iri licet, & quàm audeat, tam uideri felicem. nam præter satellites commaculatos quis eadem uult? aut quis non omnia mutata, præter uictoriam? scilicet milites: quorum sanguine Tarulæ, Scyroq., pessimis seruorum, diuitiæ partæ sunt. an quibus prælatus in magistratibus capiendis Fusidius, ancilla turpis, & honorum omniũ dehonestamentum? itaque maximam mihi fiduciam parit uictor exercitus, cui per tot uulnera & labores nihil, præter tyrannum, quæsitum est. nisi forte tribuniciam potestatẽ euersum profecti sunt per arma, conditam à maioribus suis: utiq. iura, & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes, & siluas, contumeliam, atque inuidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atque animis incedit? Quia secundæ res mire sunt uitijs obtentui: quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiæ & pacis, quæ sceleri & paricidio suo nomina indidit. Neque aliter*

ter

ter Romani P. esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebs, præda ciuilis acerbissima, ius iudiciumq́. omnium rerum penes se, quod populi R. fuit. quæ si uobis pax, & concordia intelliguntur: maxima turbamenta reip. atque exitia probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum R. suimet sanguinis mercede circumueniendum. mihi, quanquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit cōsilium priuatas opes facere; potiorq́. uisa est periculosa libertas quieto seruitio. quæ si probatis, adeste Quirites; et, bene iuuantibus dijs, M. Aemilium consulem, ducem, & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

ORATIO PHILIPPI IN SENATV, VT LEPIDO BELLVM MOuenti reſiſtant.

MAXIME *uellem P. C. remp. quietam eſſe, aut periculis à promptiſſimo quoque defendi: denique praua incepta conſultoribus noxæ eſſe. ſed contra, ſeditionibus omnia turbata ſunt, & ab ijs, quos prohibere magis decebat: poſtremo quæ peſſimi, & ſtultiſſimi decreuere, ea à bonis & ſapientibus facienda ſunt. nam bellum, atque arma quanquam uobis inuiſa, tamen quia Lepido placent, ſumenda ſunt. niſi forte cui pacem præſtare, & bellum pati conſilium eſt. Pro dij boni, qui hanc urbem omiſſa cura adhuc regitis. M. Aemilius omniũ, flagitioſorum poſtremus, qui peior, an ignauior ſit, deliberari non poteſt, exercitum opprimendæ libertatis habet, & ſe è contempto metuendum effecit. uos muſſantes, & retractantes, uerbis & uatum carminibus pacem optatis magis, quàm defenditis: neque intelligitis, mollitia decretorum uobis dignitatem, illi metum detrahi? atque id iure: quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem prouinciam cum exercitu adeptus eſt. quid ille ob benefacta cepiſſet, cuius ſceleribus tanta præmia tribuiſtis? At ſcilicet ij, qui*

ad

ad postremum usque legatos, pacem, concordiá, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. Immo despecti, & indigni rep. habiti, prædæ loco æstimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus remp. lacerari uidebá, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Aemiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant, &, cum priuata arma opprimendæ libertatis cepisset, sibi quisque opes, aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede uitam mutauerit. nunc est pro consule cum imperio, non empto, sed dato à uobis, cum legatis adhuc iure parentibus, & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupiditatibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippiq., nunc Lepidi satellites. præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis solicitatæ: Mithridates in latere uectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circunspicit:

cit: quin, præter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubuertendum imperium. quod uos oro, atque obſecro P. C. ut animaduertatis, neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros procedere. nam ubi malos præmia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt. An expectatis, dum, exercitu rurſus admoto, ferro, atque flamma urbem inuadat: quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quàm ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quæ ille aduerſum diuina, & humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat iniuria, ſed legum ac libertatis ſubuertendæ. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers conſilij, inquies: hæc atque illa tentans metuit otiũ, odit bellum: luxu, atque licentia carendum uidet: atque interim abutitur ueſtra ſocordia. neque mihi ſatis conſilij eſt, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui uidemini intenta mala, quaſi fulmen, optare ſe quiſque ne attingat; ſed prohibere ne conari quidem. &, quæſo, conſiderate quàm conuerſa rerum natura ſit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam inſtruebantur: & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia diſturbantur palam, defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis ſunt, uos in metu. quid expectatis? niſi forte pudet, aut piget recte facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait ſua cui-

que

que reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui adem ptam negat: concordiæ gratia tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum: ut te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio uiolasti. qui quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. neque te prouinciæ, neque leges, neque dij penates ciuem patiuntur. perge qua cœpisti, ut quammaturissime merita inuenias. uos autē P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini? & uerbis arma tentabitis? Delectus aduersum uos habiti: pecuniæ publicæ, & priuatim extortæ: præsidia deducta, atque imposita: ex libidine leges imperantur: cum interim uos legatos, & decreta paratis. & quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit: cum intelliget se metu magis, quàm æquo, & bono sustentatum: nam qui turbas, & cædem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido uos inermes retinet: quæ uictis toleranda sunt, ea cum facere possitis, patia-

mini

mini potius censet: ita illi à uobis pacem, uobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent, si tanta torpedo animos oppressit, ut obliti scelerum Cinnæ, cuius in urbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus uos, atque coniuges, & liberos Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni remp. frustra curant. Agite, ut libet: parate uobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas, & incendia instaurare cupiunt, & rursum aduersum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium uiris fortibus. adest nouus exercitus, & ad hoc coloniæ ueterum militũ, nobilitas omnis, duces optimi. fortuna meliores sequitur. iam illa, quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum cum pessimis, & hostibus reip. contrahi, ordinis auctoritatem ad urbem ducit: uti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo pro consule, & ceteris, quibus imperium est, urbi præsidio sint, operamq́. dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

ORATIO C. COTTAE COS. AD POPVLVM, ut tolerent aduerſa Quirites.

QVIRITES, *multa mihi pericula domi, militiæ, multa aduerſa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & uirtute mea: inq. his omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. malæ ſecundæq. res opes, non ingenium mihi mutabant. at contra in his miſerijs cuncta mecum fortuna deſeruere. præterea ſenectus, per ſe grauis, curam duplicat: cui miſero, acta iam ætate, ne mortem quidem honeſtam ſperare licet. nam ſi paricida ueſtri ſum, & uobis genitus hic, deos penates meos, patriamq., & ſummum imperium uilia habeo: quis mihi uiuo cruciatus ſatis eſt, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos ſupplicia ſcelere meo uici: à prima adoleſcentia in ore ueſtro priuatus, & in magiſtratibus egi: qui lingua, qui conſilio meo, qui pecunia uoluere, uſi ſunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciendum exercui: auidiſſimus priuatæ gratiæ maximas inimicitias pro rep. ſuſcepi, qui uictus cum illa ſimul, cum egens alienæ opis plura mala expectarem. uos Quirites rurſus mihi patriam,*

triam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs uix satis gratus uidear, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam uita, & mors iure naturæ sunt: ut sine dedecore cum ciuibus fama, & fortunis integer agas, id dono datur, atque accipitur. consules nos fecistis Quirites domi, belliq. impeditissima rep. nanque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam defectione sociorum, & Sertorij per montes fuga neque manu certare possunt, neque utilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq. ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minùs Italiæ maritima, & prouinciarum: cum interim uectigalia parua, & bellis incerta, uix partem sumptuũ sustinent: ita classe, qua commeatus uehebatur, minore, quàm antea nauigamus. hæc si dolo, aut socordia nostra contracta sunt, agite uti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna uobis, uobisq., & rep. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea uobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius, quàm pro uestra salute, finem uitæ fecerint. Adsum, en C. Cotta cos. facio quod sæpe maiores asperis bellis fecere: uoueo, dedoq. me pro rep. quam deinde cui mandetis, circunspicite. nam talem honorem bonus nemo uolet: cùm

rum uos multitudo ſingulis habendos, fruendosq́. præbetis, exuti omnibus quæ maiores reliquere: niſi quia noſmetipſi per ſuffragia, ut præſides olim, nunc dominos deſtinatis. itaque conceſſere illuc omnes: & mox, ſi ueſtra receperitis, ad uos redibunt plerique. rarus enim animus eſt ad ea, quæ placent, defendenda: cetera ualidiorum ſunt. an dubium habetis, ne officere quid uobis uno animo per gentibus poſſit, quos languidos, ſecordesq́. pertimuere? niſi forte C. Cotta ex factione media cos. aliter quàm metu iura quædam tribunis pl. reſtituit. Et quanquam L. Cincius primus de poteſtate tribunus loqui auſus, muſſantibus uobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quàm uos iniuriæ pertæſum eſt. quod ego nequeo ſatis mirari Quirites. nam ſpem fruſtra fuiſſe intellexiſtis. Sylla mortuo, qui ſceleſtum imposuerat ſeruitium, finẽ mali credebatis. Ortus eſt longe ſæuior Catulus: tumultus interceſſit Bruto, & Aemilio Mamerco cos. Dein C. Curio ad exitium uſque inſontis tribuni dominatus eſt. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quinctiũ, uidiſtis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incaſſum agerẽtur, ſi prius, quàm uos ſeruiẽdi finem, illi dominationis facturi erant: præſertim cũ his ciuilibus armis dicta alia, ſed certatum utrinque de dominatione in uobis ſit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arſere: permanſit una res modo, quæ

utrinque quæſita eſt: & erepta in poſterum uis tribunicia, telum à maioribus libertati paratum. quod ego uos moneo quæſoq., ut animaduertatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, otium pro ſeruitio appelletis: quo iam ipſo frui, ſi uera & honeſta flagitium ſuperauerit, non eſt conditio. fuiſſet, ſi omnino quieſſetis. nunc animum aduertite: & niſi uiceretis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior eſt, arctius habebũt. Quid cenſes igitur? aliquis ueſtrum ſubiecerit, primum omnium omittendum morem hunc, quem agitis, impigræ linguæ, animi ignaui, non ultra concionis locum memores libertatis: deinde ne uos * *ad uirilia illa uocem, quo tribunos plebei modo patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patricijs ſuffragia maiores ueſtri parauere. quamuis Quirites in uobis ſit, ut quæ iuſſa nunc pro alijs toleratis, pro uobis agere, aut non agere certe poſſitis. Iouem, aut alium quem deum conſultorem expectatis? magna illa conſulum imperia, & patrum decreta uos exequendo rata efficitis Quirites: ultroq. licentiam in uos auctum, atque adiutum properatis. neque ego uos ultum iniurias hortor, magis uti requiem cupiatis: neque diſcordias, ut illi criminantur: ſed earum finem uolens, iure gentium res repeto: &, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem ueſtrum præbeatis cenſeo. gerant, habeantq. ſuo modo im-*

peria, quærant triumphos: Mithridatem; Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum, & labor, quibus nulla pars fructus est: nisi forte repentina ista frnmentaria lege munia uestra pensantur: cum tamen qui his modis libertatem omnium æstimauere, hi profecto non amplius possunt alimentis carere: nanque utilis exiguitate mors prohibetur. senescunt uires, sic ut neque absolui cura familiari tam parua res possit. at & ignauissimi quique tenuissima spe frustrantur: quæ tamen quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & uestrarum rerum ultro iniuria gratiam debere? nanque alio modo, neque ualent in uniuersos, neque conabuntur. Cauendus tamen dolus est. itaque simul comparant delinimenta, & differunt uos in aduentum Cn. Pompei. quem ipsum, ubi pertimuere sublatum in ceruices suas, mox dempto metu lacerant: neque eos pudet uindices, uti se ferunt, libertatis, tot uiros sine uno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem uolentibus uobis esse, quàm illis dominationis, & socium, auctoremq. in primis fore tribuniciæ potestatis. uerũ Quirites antea singuli ciues in pluribus non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripe-

re talia unus poterat. itaque uerborum satis dictum est. neque enim ignorantia res claudit: uerum occupauit nescio quæ uos torpedo: quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq. præsenti ignauia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur: & huc ire licet, atque illuc, munera ditium dominorum. atque hæc eadem non sunt agrestibus, sed ceduntur inter potentium inimicitias, donóq. dantur in prouincias magistratibus. ita pugnatur, & uincitur à paucis: plebs, quodcunque accidit, pro uicta est, & in dies magis erit. siquidem maiore cura dominationem illi retinuerunt, quàm uos repetiueritis libertatem.

EPISTOLA CN. POMPEII AD SENATVM.

Si aduerſus uos, patriamq́., & deos penates toties labores, & pericula ſuſcepiſſem, quoties à prima adoleſcentia ductu meo ſceleſtiſſimi hoſtes fuſi, & uobis ſalus quæſita eſt: nihil amplius in abſentem me ſtatuiſſetis, quàm adhuc agitis, P. C. quem contra ætatem proiectum ad bellum ſæuiſſimum, cum exercitu optime merito, quantum eſt in uobis, fame, miſerrima omnium morte, confeciſtis. Hac in ſpe populus R. liberos ſuos ad bellum miſit? hæc ſunt præmia pro uulneribus, & toties ob remp. fuſo ſanguine? feſſus ſcribendo, mittendoq́. legatos, omnes opes, & ſpes priuatas meas conſumpſi: cũ interim à uobis per triennium uix annuus ſumptus datus eſt. per deos immortales, utrum cenſetis me uicem ærarij præſtare, an exercitum ſine frumento, & ſtipendio habere poſſe? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore ſtudio, quàm conſilio profectum: quippe qui, nomine modo imperij à uobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui: hoſteſq́. in ceruicibus iam Italiæ agentes ab Alpibus in Hiſpaniam ſummoui, per eas iter aliud, atque Annibal, nobis oportunius patefeci: recepi Galliam, Pyrenæum. Lacetaniam Ilergetum: & primum impetum Sertorij

uicto-

uictoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: biememq. in castris inter sæuissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. quid deinde prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus ualent, quàm uerba? castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara uobis sunt. proq. his ò grati patres, egestaté, & famem redditis. itaque meo, & hostium exercitui par conditio est. nanque stipendium neutri datur: uictor uterque in Italiam uenire potest. quod ego uos moneo, quæsoq., ut animaduertatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem uastauimus, præter maritimas ciuitates, quæ ultro nobis sumptui, onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoq. aluit: et nunc malis fructibus ipsa uix agitat. ego non rem familiarem modo, uerum etiam fidem consumpsi. reliqui uos estis, qui nisi subuenitis, inuito, & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

REX

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

O M N E S, *qui ſecundis rebus ſuis ad belli ſocietatem orantur, conſiderare debét, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quæritur, ſatis ne pium, tutum, glorioſum, an indecorum ſit. Tibi perpetua pace frui liceret, niſi hoſtes oportuni, & ſceleſtiſſimi. egregia fama, ſi Romanos oppreſſeris, futura eſt. neque petere audeam ſocietatem, & fruſtra mala mea cum bonis tuis miſceri ſperem. atqui ea, quæ te morari poſſe uidentur, ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum proſperæ, ſi uera exiſtimare uoles, maxime hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu uoles, ſocietatem accipiet. Mihi fortuna multis rebus ereptis uſum dedit bene ſuadendi: & quod florentibus optabile eſt, ego non ualidiſſimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Nanque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis una, & ea uetus cauſſa bellãdi eſt; cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellũ ſumpſére. Dum à Carthaginienſibus premebantur, amicitiam ſimulantes ei ſubuenientem Antiochum, conceſſione Aſiæ per dolum auertere: ac mox à Philippo Antiochus omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum ſpoliatus eſt.*

Per-

Persen deinde Philippi filium post multa, & uaria certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto uitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita: custodi agri captiui sumptibus, & contumelijs ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatoq. impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more per triũphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Nusa, quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset. nam quid ego me appellem? quem disiunctum undique regnis, & tetrarchijs ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemæus. atque ego ultus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli, Asiamq. spolium regis Antiochi recepi, & Græciæ dempsi graue seruitium. incepta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illiq., quos ignauia, aut praua calliditas, ut meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas soluunt. Ptolemæus pretio diem belli prolatat: Cretenses impugnati semel iam, neque finem, nisi excidio, habituri.

bituri. equidem, cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prælia magis, quàm pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus alijs obnoxijs, rursus tamen bellum cepit: Marcumq́. Cottá Romanú ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui classe pulcherrima: apud Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumẽtum defuit, nullo circú adnitente: simul hiems mari prohibebat. ita sine ui hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum optimos cum classibus amisi. restituto deinde apud Cabira exercitu, & uarijs inter me, atque Lucullum prælijs, inopia rursus ambo incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, uastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: sicutiq́. Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigrani? pro uictoria ostentant. nunc quæso considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes uirorum, armorum, & auri esse: & ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. ceterum consilium est, Tigranis regno integro, meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, paruo labore per nostra corpora bellum conficere: quando neque uincere, neque uinci sine tuo periculo possumus.

mus. an ignoras Romanos, postquam ad Occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quicquam à principio, nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperiú, conuenas; olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque diuina obstant, quin socios, amicos, procul iuxtaq. sitos inopes, potentesq. trahant, excidantq.; omniaq., & maxime regna hostilia ducant. nanque pauci libertatem, pars magna iustos dominos uolunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore uindices affuturi. Tu uero, cui Seleucia maxima urbium, regnumq. Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus uictis spolia maxima sunt: audendo, & fallendo, & bella ex bellis serendo magni facti. per hunc morem extinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circungredimur: exercitus sine frumento, sine auxilijs: fortuna autem nostris uitijs adhuc incolumis. teq. illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. quod uti facias moneo, hortorq., neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare, quàm societate uictor fieri.

AD C. CAESAREM DE REP. ORDINANDA.

POPVLVS R. *antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortales auide cupiũtur: quia & apud indignos sæpe erant quasi per libidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. sed res docuit id uerum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quenque fortunæ: atque in te maxime, qui tantum alios prætergressus es, ut prius defessi sint homines laudando facta tua, quàm tu laude digna faciendo. ceterum ut fabricata, sic uirtute parta, quàm magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. nemo enim alteri imperium uolens concedit: & quamuis nouus, atque clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. id euenit, quia plerique rerum potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet: cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quam optimis imperites. nam pessimus quisque asperrime rectorem. sed tibi hoc grauius est, quàm ante omnibus te armis parta componere. bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc uictores prædã petunt, uicti ciues sunt. inter has difficultates eua-*

euadendum est tibi, atque in posterum firmanda resp. non armis modo, neque aduersum hostes, sed, quod multo maius multoq. asperius est, bonis pacis artibus. ergo omnes magna mediocriq. sapientia res huc uocat: quæ quisque optima potest, uti dicat. ac mihi sic uidetur: qualicunque modo tu uictoriam composueris, ita alia omnia futura. sed iam quo melius, faciliusq. constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit Imperator cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quàm sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. nam particeps dominationis neque fuit quisquam: neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. cetera multitudo uulgi more magis, quàm iudicio post alius alium, quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ reipub. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari. ex queis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus, uti uident, defluxere. pauci restitere, quibus maius otium in castris, quàm Romæ futurum erat: tanta uis creditorum impendebat. sed ob easdem caussas immane dictu est, quanti, & quàm

multi

multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq. per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur quoniam tibi uictori de bello, atque pace agitandum est: hoc uti ciuiliter deponas, illa ut quamiustissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna arbitror: neque quenquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam uitam bellum æternum, et anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. contra, qui benignitate, & clementia imperium temperauere, his læta & candida omnia uisa, etiam hostes æquiores, quàm alijs ciues. an qui me his dictis corruptorem uictoriæ tuæ, nimisq. in uictos bona uoluntate prædicent? scilicet quòd ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosq. maioresq. nostri sæpe tribuere, ea ciuibus danda arbitror: neque barbaro ritu cæde cædem, & sanguine sanguinem expiandum. an illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium uictoriamq. Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prœlio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in uilla publica pecoris modo conscissam.

heu

heu quàm illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes, in parentum, aut liberorum ſinum fuga, mulierum & puerorum, uaſtatio domorum: ante partam à te uictoriam omnia ſæua, atque crudelia erant. ad quæ te illi ĳdem hortantur: & ſcilicet id certatum eſſe utriuſque ueſtrum arbitrio, iniuriæ ut fierent: neque receptam, ſed captam à te remp. & ea cauſſa exercitus ſtipendĳs confectis optimos, & ueterrimos omnium, aduerſum fratres, parenteſq. alĳ liberos armis contendere: ut ex alienis malis deterrimi mortales uentri, atque profundæ libidini ſumptus quærerent: atque eſſent opprobria uictoriæ, quorum flagitĳs commacularetur bonorum laus. neque enim te præterire puto, quali quiſque eorum more, aut modeſtia, etiam tum dubia uictoria, ſeſe geſſerit: quoq́. modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut conuiuia exercuerint nonnulli: quorum ætas ne per otium quidem tales uoluptates ſine dedecore attigerit. de bello ſatis dictum. de pace firmanda, quoniam tuq́., & omnes tui agitatis: primum id quæſo conſidera, quale id ſit de quo conſultas: ita bonis, maliſq. dimotis, patenti uia ad uerum perges. Ego ſic exiſtimo, quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate urbi Romanæ fatum excidĳ aduentarit, ciues cum ciuibus manus conſerturos, ita defeſſos, & exangues regi, aut nationi prædæ futuros. aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglo

batæ mouere, aut contundere queunt hoc imperium. firmanda igitur ſunt concordiæ bona, & diſcordiæ mala expellenda. id ita eueniet, ſi ſumptuum, & rapinarum licentiam dempſeris; non ad uetera inſtituta reuocans, quæ iampridem corruptis moribus ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuique rem familiarem, & finem ſumptuum ſtatueris. quoniam is inceſſit mos, ut homines adoleſcentuli ſua, atque aliena conſumere, nihil libidini, atque alijs rogantibus denegare, pulcherrimum putent: eam uirtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modeſtiam pro ſecordia æſtimẽt. ergo animus ferox praua uia ingreſſus, ubi conſueta non ſuppetunt, fertur accenſus in ſocios modo, modo in ciues: mouet compoſita, & res nouas ueteribus acquirit. quare tollendus fœnerator in poſterum, uti ſuas quiſque res curemus. ea uera, atque ſimplex uia eſt, magiſtratum populo, non creditori gerere: & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. oſtendere. atque ego ſcio, quàm aſpera hæc res in principio futura ſit, præſertim ijs, qui ſe in uictoria licentius, liberiusq., quàm arctius futuros credebãt: quorum ſi ſaluti potius, quàm libidini conſules, illosq. nosq. & ſocios in pace firma conſtitues. ſi eadem ſtudia, artesq. iuuentuti erunt: næ iſta egregia tua fama ſimul cum urbe Roma breui concidet. poſtremo ſapientes pacis cauſſa bellum gerunt: laborem ſpe otij ſuſtentant. niſi illam fir-

mam

mam efficis, uinci, an uiciſſe quid retulit? quare capeſſe per deos remp. & omnia aſpera, uti ſoles, perſuade. nanque aut tu mederi potes, aut omittenda eſt cura omnibus. neque quiſquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas uaſtatur magis, quàm corrigitur; ſed ut prauas artes, malasq́. libidines ab iuuentute prohibeas. ea uero clementia erit, conſuluiſſe, ne immeritò ciues patria expellerentur, retinuiſſe ab ſtultitia, & falſis uoluptatibus; pacē, concordiamq́. ſtabiliuiſſe: non, ſi flagitijs obſecutus, delicta perpeſſus, præſens gaudium cū mox futuro malo conceſſeris. ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxime erectus eſt, negotij magnitudine: & quia tibi terræ, & maria ſimul omnia componenda ſunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) agnæ mcuræ magna merces eſt. igitur prouideas oportet, ut plebs, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat negotia ſua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & induſtriæ, non ſumptibus, neque diuitijs ſtudeat. id ita eueniet, ſi pecuniæ, quæ maxima omnium pernicies eſt, uſum atque dedecus dempſeris. nam ſæpe ego cum animo meo reputans, quibus quiſque rebus clariſſimi uiri magnitudinem inueniſſet, quæ res populos nationes ue magnis auctoribus auxiſſent, ac deinde quibus cauſſis ampliſſima regna, & imperia corruiſſent: eadem ſemper bona atque mala reperiebam,

riebam, omnesq́. uictores diuitias contempsisse, & uictos cupiuisse. neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniæ, & corporis gaudijs, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo peruersam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisq́. præceptis, & factis fortibus exercitando. nam domum, aut uillam extruere, eamq́. signis, aulæis, alijsq́. operibus exornare, & omnia potius, quàm semet uisendum efficere: id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. porro ij, quibus bis die uentrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, seruitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio uti uolunt. nam imprudentia pleraque & se præcipitant. uerum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia uulgo cupienda uenalia erunt. ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atque prouinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. nam ijdem omnia uastant, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupando. item ne, uti adhuc, militia iniusta, aut inæqualis sit: cum alij triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignauiæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conueniet, cum stipendijs emeritis domos reuerterint. Quæ reip. necessaria, tibiq́.

biq. gloriosa ratus sum, quàm paucissimis absolui. non peius uidetur pauca nunc de facto meo disserere. plerique mortales ad iudicandum satis ingenij habent; aut simulant: ueruntamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus. uix satis apertũ os, aut lingua prompta uidetur, quæ dicta pectore euoluat: quibus me subiectum haud pænitet, magis reticuisse pigeret. nam siue hac, seu meliore alia uia perget: à me quidem pro uirili parte dictum, & adiutum fuerit. Reliquum est, optare, uti quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq. euenire sinant.

AD C. CAESAREM ORATIO DE REPVBLICA ORDINANDA.

SCIO ego quàm difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis cõsultorum copiæ adsint: neque de futuro quisquam satis callidus, satisq. prudens sit. quinetiam sæpe praua magis, quàm bona, consilia prospere eueniunt: quia plerasque res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempub. capescere: atque in ea cognoscenda multam, magnamq. curam habui: non ita ut magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam ut rempublicam domi, militiæq., quantumq. armis, uiris, opulentia posset, cognitum habuerim. itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamq. meam post tuam dignitatem habere, &, cuius rei lubet, periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. idq. non temere, aut ex fortuna tua decreui: sed quia in te præter ceteras, artem unam egregie mirabilem cõperi, semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis rebus animum esse. sed per ceteros mortales illa res clarior est, quòd & prius defessi sunt homines lau-

laudando, atque admirando munificentiam tuá, quàm tu faciundo, quæ gloria digna essent. equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. neque ego, quæ uisa sunt, de republica tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interq. prœlia, uictorias, imperium, statui admonendum te de negotijs urbanis. nanque, tibi si id modo in pectore consilij est, ut te ab inimicorú impetu uindices, quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna uirtute tua cogites. sin in te ille animus est, qui iam à principio nobilitatis factionem disturbauit, plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit, in prætura inimicorum arma inermis disiecit, domi militiæq. tanta, & tam præclara facinora fecit, ut ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa reipublicæ: quæ profecto aut tu uera inuenies, aut certe haud procul à uero. sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quàm quòd tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus rempublicam conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium summam potestatem moderandi, de uectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatoribus paucis tradidit plebs Romana, cuius antea summa potestas erat:

neque his quidem legibus in seruitute reliquit iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt: tamen ijdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. non facinus, non probrũ, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam urbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus utuntur. ac me quidem mediocris dolor angeret, si uirtute partam uictoriam more suo per seruitium exercerent. sed homines inertissimi, quorum omnis uis, uirtusq. in lingua sita est, forte, atque alterius secordia dominationem oblatam insolentes agitant. nam quæ seditio, aut dissensio ciuilis tot tamq. illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum unquam uictoria animus tam præceps, tamq. immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in uictoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quàm metu retinere maluit. at hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisq. eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cũ spe bona adolescẽtes, sicuti hostiæ mactati sunt: cum interea importunissima genera oqminum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerint: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus uirorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies male

le

le faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. nam quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissimi uita sua commutare uolunt? Scilicet neque illis tantæ uoluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mærori tua dignitas: qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi R. imperium maximum ex magno fieri. quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque: mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. ceterum tui erit ingenij probare, quæ uera, atque utilia factu putes. in duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut à maioribus accepi, in patres, & plebem. antea in patribus summa auctoritas erat, uis multo maxima in plebe. itaque sæpius in ciuitate secessio fuit: semperq. nobilitatis opes diminutæ sunt, & ius populi amplificatum. sed plebs eo libere agitabat, quia nullius potentia super leges erat: neque diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisq. fortibus nobilis ignobilem anteibat: humilimus quisque in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisq. patriæ erat. sed, ubi eos paullatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum repub. uenalem habere. ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat,

ritabat, dilapsus est: & pro communi imperio, priuatam sibi quisque seruitutem peperit. hæc igitur multitudo primum malis moribus imbūta, deinde in artes, uitasq́. uarias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea uidetur ad capessendam remp. ceterū, additis nouis ciuibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur. hos ego censeo permistos cum ueteribus nouos in colonijs constituas. ita & res militaris opulentior erit: & plebs bonis negotijs impedita, malum publicū facere desinet. sed non inscius, neque imprudens sum, et quæ mea res agetur: quæ sæuitia, quæ ue tempestates hominū nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurū, ubi unius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo rei publicæ gratiam sibi conciliet. ubi bonum publicum, etiam priuatim usui est: id uero dubitare aggredi, socordiæ, atque ignauiæ duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide cariora erant. ubi intellexerunt, per unum hominē maxi-

maximum beneficium multis mortalibus dari: uidelicet & ſibi quiſque conſcius, malo atque infido animo eſſe: de M. Liuio Druſo iuxta, ac de ſe, exiſtimarunt. itaque metu, ne per tantam gratiam ſolus rerum potiretur, contra eam nixi, ſua ipſius conſilia diſturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq. amici, & multa præſidia paranda ſunt. hoſtem aduerſum deprimere ſtrenuo homini haud difficile eſt: occulta pericula neque facere, neque uitare, bonis in promptu eſt. igitur ubi eos in ciuitatem adduxeris, quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, ut colantur boni mores: concordia inter ueteres, & nouos coaleſcat. ſed multo maximum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, poſtremo humanæ genti pepereris, ſi ſtudium pecuniæ aut ſuſtuleris, aut, quoad res feret, minueris. aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiæ regi poteſt.

Nam ubi cupido diuitiarum inuaſit, neque diſciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum ſatis pollet: quin animus magis, aut minus mature, poſtremo tamen ſuccumbit. ſæpe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes per opulentiam magna imperia amiſerint, quæ per uirtutem inopes ceperant. id adeo haud mirandum eſt. Nam ubi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magisq. acceptú uidet, primo æſtuat, multaq. in pectore uoluit: ſed ubi gloria honoré

magis

magis in dies, uirtutem opulentia uincit: animus ad uoluptatem à uero deficit. Quippe gloria industria alitur: ubi eam dempseris, ipsa per se uirtus amara, atque aspera est. postremo, ubi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona uilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad uirtutem una, & ardua uia est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bonis rebus ea creatur. ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit; si neque prætor, neque consul ex opulentia, uerum ex dignitate creetur. sed de magistratu facile populi iudicium fit. iudices à paucis probari regnum est: ex pecunia legi inhonestum. quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quã iudicant. neque Rhodios, neque alias ciuitates unquam suorum iudiciorum pænituit: ubi promiscue diues, & pauper, ut cuique sors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creandis haud mihi quidẽ absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgauerat: ut ex confusis quinque classibus sorte centuriæ uocarẽtur: ita coæquati dignitate, pecunia, uirtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetũtur, ut earum rerum usus est: malitia præmijs exercetur. ubi ea dempseris, nemo omnium gratuito malus est. ceterum

terum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos uastat: diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus ui sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. uerum si pecuniæ decus ademeris: magna illa uis auaritiæ facile bonis moribus uincetur. atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. nam hi, si uirtute satis ualerent, magis æmuli bonorum, quàm inuidi essent. quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo inuasit: strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant. sed quid ego plura, quasi de ignotis memorent? M. Bibuli fortitudo, atque animi uis in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quàm callidus ingenio. quid ille audeat, cui consulatus maximum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitij magna uis est, cuius nullum membrum à flagitio, aut facinore uacat? lingua uana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeunt, inhonestissima. unius tamen M. Catonis ingenium uersutum, loquax, callidum haud contemno. parantur hæc disciplina Græcorum. sed uirtus, uigilantia, labor apud Græcos nulla sunt. quippe, cum domi libertatem suam per in-

ertiam

ertiam amiserint: censes ne eorum præceptis imperium haberi posse? reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut instituo, præter nomen nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Fauonius mihi uidentur, quasi magnæ nauis superuacua onera esse, ubi salui peruenire uisi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit: quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi uideor, de plebe renouanda, corrigendaq. disserui: de senatu, quæ tibi agenda uidentur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumq. adoleuit, haud ferme armis, atque equis corpus exercui: sed animum in litteris, quòd natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea uita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos uera consilia ualuerunt: ubicunque gratia, timor, uoluptas ea corrupere, post paullo imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. equidem ego sic apud animum meum statuo, cuicunque in sua ciuitate amplior, illustriorq. locus, quàm alijs est, ei magnam curam esse reip. nam ceteris salua urbe tantummodo libertas tuta est: qui per uirtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt: ubi paullum inclinata respub. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur: aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus

bus locis adeſt, feſtinat: quanto in ſecundis rebus florentior fuit, tanto in aduerſis aſperius, magiſq́. anxie agitat. igitur ubi plebs ſenatui, ſicut corpus animo obedit, eiuſq́. conſilia exequitur: patres conſilio ualere decet, populo ſuperuacanea eſt calliditas. itaque maiores noſtri, cum bellis aſperrimis premerentur, equis, uiris, pecunia amiſſa, nunquam defeſſi ſunt armati de imperio certare: non inopia ærarij, non uis hoſtium, non aduerſa res ingẽtem eorum animum ſubegit, quin quæ uirtute ceperant, ſimul cum anima retinerent. atque ea magis fortibus conſilijs, quàm bonis prælijs patrata ſunt. quippe apud illos una reſp. erat, ei conſulebant, factio contra hoſtes parabatur: corpus, atque ingenium patriæ, non ſuæ quiſque potentiæ exercitabat. at hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos ſecordia, atque ignauia inuaſit, ignari laboris, hoſtium, militiæ, domi factione inſtructi, per ſuperbiam cunctis gentibus moderantur. itaque patres, quorum conſilio antea dubia reſp. ſtabiliebatur, oppreſſi ex aliena libidine huc, atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: uti eorum, qui dominantur, ſimultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumq́. publicum exiſtimant. quòd ſi aut libertas æqua omnium, aut ſententia obſcurior eſſet, maioribus opibus reſp. & minus potens nobilitas eſſet. ſed quoniam coæquari gratiam omnium, difficile eſt: quippe cum illis

ma-

maiorum uirtus partam reliquerit gloriam, digni tatem, clientelas: cetera multitudo pleraque inscia, sit sententia eorum à metu libera. ita occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. libertas iuxta bonis & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. uerum eam plerique metu deserunt. stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi uicti, recipiunt. igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et præsidij plus, & usus amplior est. nam fere his tempestatibus, alij iudicijs publicis, alij priuati suis atque amicorum negotijs implicati, haud sane reip. consilijs adfuerunt: neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcunque libuit probare, reprehendere, decernere, eaq́. uti libido tulit, facere. uerum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur, illi superbiam suam dimittēt, ubi ijs obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. forsitan imperator perlectis litteris, decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoq́. modo in multa, & uaria officia distribuatur. & quoniam iudicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim de-

scri-

ſcribere haud difficile factu fuit: ſed prius laborandum uiſum eſt de ſumma conſilij: idq. tibi probandum uerum eſſe. ſi hoc itinere uti decreueris, cetera in promptu erunt. uolo ego conſilium meum prudens, maximeq. uſui eſſe. nam ubicunque tibi res proſpere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, ut quocunque modo, & quamprimum reſp. adiuuetur. libertatem gloria clariorem habeo. atque ego te oro, hortorq., ne clariſſimus imperator, Gallica gente ſubacta, populi R. ſummum, atque inuictum imperium tabeſcere uetuſtate, ac per ſummam ſecordiam dilabi patiaris. profecto, ſi id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi ſedauerit: quin in ſomnijs excitus furibundus, atque amens alienata mente feraris. nanque mihi pro uero conſtat, omnium mortalium uitam diuino numine inuiſi: neque bonum, neque malum facinus cuiuſquam pro nihilo haberi: ſed ex natura diuerſa præmia bonos, maloſq. ſequi. interea forte ea tardius procedunt: ſuus cuique animus ex conſciẽtia ſpem præbet. quod ſi tecum patria, atque parentes poſſent loqui, ſcilicet hæc tibi dicerent. O Cæſar, nos te genuimus fortiſſimi uiri in optima urbe decus, præſidiumq. nobis, hoſtibus terrorẽ: quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi naſcenti cum anima ſimul tradidimus, patriã maximam in terris, domum familiamq. in patria clariſſimam, præterea bonas artes, honeſtas diui

tias, poſtremo omnia honeſtamenta pacis, et præmia belli. pro his ampliſſimis beneficijs, non flagitium à te neque malum facinus petimus, ſed uti libertatem euerſam reſtituas. quare patrata, profecto per gentes omnes fama uirtutis tuæ uolitabit. nanque hac tempeſtate, tametſi domi, militiæq. præclara facinora egiſti, tamen gloria tua cum multis uiris fortibus æqualis eſt: ſi uero urbé ampliſſimo nomine, & maximo imperio prope iam ab occaſu reſtitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe ſi morbo iam, aut fato huic imperio ſecus accidat: cui dubium eſt, quin per orbem terrarum uaſtitas, bella, cædes, oriantur? quòd ſi tibi bona libido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi: poſtero tempore, rep. reſtituta, ſuper omnes mortales gloria agnita, tuaq́. unius mors uita clarior erit. nam uiuos interdum fortuna, ſæpe inuidia fatigat: ubi anima naturæ ceſſit, demptis obtrectatoribus, ipſa ſe uirtus magis, magisq́. extollit. Quæ mihi utiliſſima factu uiſa ſunt, quæq́. tibi uſui fore credidi, quàm pauciſſimis potui, perſcripſi. ceterum deos immortales obteſtor, ut, quocunque modo ages, ea res tibi, reiq́. pub. proſpere eueniat.

PORCII LATRONIS DECLAMATIO CONTRA L. SERGIVM CATILINAM.

SI QVID *precibus apud deos immortales, sanctissimi iudices, uobiscum aliquando ualuissemus, iandudum & potiremur rep. nostra florentissima, & ciues nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum, tum patriæ simul, ac uirtutis amantissimos: idq́. temporis eximia lætitia frueremur, cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum, atque optimorum ciuium consumendas esse uideremus. nihil enim statuimus animo dignius nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quàm in eo genere uersari forensis exercitationis, quæ canere laudes egregias summorum hominum posset, atque animos inflammare nostræ ciuitatis ad imitandum. uerum dicendi uoluptas olim sapientissimo uiro M. Catoni plane contigerit, necnon & Galbæ, Scipioni, Gracchis, Porcinæ, Crasso, atque Antonio, summis atque ornatissimis oratoribus: quorum tempora, singulari præstantia uirtutis, ac studio pæne incredibili pulcherrimarum artiũ floruerunt. Nobiscum uero sententia nostra bene ageretur, si modo tantum abessemus ab illa modestia temporum, atque hominum, nec incidissemus in atrocissimos reip. fluctus, ac miserandam*

temporum calamitatem. Marco siquidem Catoni, & Scipioni coætaneo suo, monumentis immortalibus huius urbis, & sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac uictorijs. nobis uero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum conditionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis aut iucundissimi sermonis, aut conciliandæ beneuolentiæ popularis. nam si quando uox nostra, siue à foro, siue à curia desideratur, dicendum est perpetuo nobis aut de teterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppressionibus ciuium, aut de perditæ iuuentutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. quare pestium quanta in dies redundatio est, uos estis testimonio iudices, quorum aures calluerunt assiduitate pæne quotidiana, copiaque incredibili ciuilium controuersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus, ut probe meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia, furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi: cuius in senatu sica pridie deprehēsa est, qua M. Papirium, lucem omnis patriciæ dignitatis, extinguere moliebatur. nunc uero dicendum est de L. Catilinæ sceleratissimamente, atque inusitata nequitia, quam nuper, in omnium ciuium perniciem, stragemq. redundaturam, dij immortales in auctorem sceleris, tū benignitate sua, tum con-

sulari

ſulari uigilia, retorſerunt. quæſo igitur iudices diligenter attendite, remq́. cognoſcite barbaram crudelitate, periculo uero & calamitate reipub. pernicioſiſſimam. Lucius ſiquidem Catilina non ignobili genere præditus, neque infima uirtute, ſi dotes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad dignitatem urbis, non ad perniciem conferre ſtatuiſſet, remp. nuper ex atrociſſimis bellorum ciuiliũ uulneribus pauliſper reſpirantem nouis inſidijs opprimere conatus eſt. quid exhorruiſtis, iudices? non modo opprimere conatus eſt, ſed crudeliſſime uexare: non uexare tantum, ſed inaudito quodam genere feritatis extinguere. manum ad id comparat, diuerſam quidem genere, ſed magnitudine ſceleris, uitæq́. ſimilitudine pæne eadem: quam exacerbatam continua penuria rei familiaris, & ob id deſiderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ ſibi facillime conciliauerunt. conſilia nefarij facinoris in ampliſſimi ciuis M. Lææ domo decoquebantur: ad eam greges confluebant perditorum adoleſcentium, quorum hic familiaritatẽ eximiam conſecutus fuerat, conciliatam partim aſſuetudine ſtupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. adhibiti ſunt & cœtus barbarorum hominum, nobilitati non ſolum magnitudine, & ſumma æris alieni, uerum etiam conſuetudine, ac ſtudio turpiſſimarum rerum. nec aliæ mulieres ab eo cœtu religioſo, nocturno, prorſus abfuiſſe indicatæ ſunt. nulla denique portenta ur-

bis, nullæ finitimarum regionum pestes repertæ sunt, quæ non denotatæ solertissime per hunc, per magnitudinem inopiæ facillime concitatæ, repente deuolauerint in aream ipsam nefariæ, atque flagitiosæ coniurationis. Ratio consiliorum fuit, ut Saturnalibus proxime futuris, uniuersi cum armis ad ipsius Lææ domú præsto forét: ibiq. dato signo collaberétur omnes, partim ad diripiendá, inflammandamq. urbé, partim ad trucidandum senatú, partim ad eos conficiendos, qui præsidiú urbi ferre uoluissent; Catiliná interim omnes et ducem, et imperatoré appellarent. Audistis iudices satis euidenter, ut arbitror, consiliú sceleratissimi hominis Catilinæ, reiq. indignissimæ miserabilem ac detestabilem crudelitatem: nunc uero audienda caussa est, agnoscédæq. faces, quibus ille flagrauit ad cupiditaté huiusmodi scelerati facinoris obeundá. quas si plane comprobatas uobis, ut arbitror, planeq. illustratas euidentibus signis attulero: nihil erit impedimento, quin hostem reip. crudelissimum, atque infestissimum summis supplicijs, summis cruciatibus multandum, ac mactandum esse iubeatis. Tria iudices, sententia mea, scelerata, crudelia, flagitiosa, inaudita, quæ mentem Catilinæ semper immoderatam, semperq. nouis rebus studentem, ad exitium patriæ commouerunt, nunc dicenda sunt. primum, ratio quædam tristis simultatis: qua ductus, uniuersum senatum ex memoria repulsæ consulatus capitaliter fuit semper

in-

insectatus. secundo, rabies quædam temerariæ ambitionis, sitiens immodicæ gloriæ, prorsusq. inflammata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominandi. postremo, cœtus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticæ necessitatis, uerum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pessimarum cupiditatum. quod genus hominum Catilinam suum, etiam dormientem, è somno facillime excitare uoluisset. his autem ostensis breuiter, saneq. confutatis, quæ pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse uobis intelligetis. Bello Mithridatico iudices longissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatum fuisset, planeq. omnes ambigerent, quis nam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes competitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes senatoriæ sententiæ reiecerunt. eo telo percussus adeo Catilina fuit, ut postea nullam omiserit neque perturbandæ curiæ, neque insectandi senatus occasionẽ. uidebat nanque detestandam cupiditatem suam, illo superstite, nunquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem uniuersæ omnium uoces eijciendam esse putauissent. uoluebat item animo summas uitæ necessitates: quibus exuere se

posse arbitrabatur, si qua ratione præclaris magistratibus aspirasset. nunc illas uero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes, uitæ suæ rationes ea sententia iugulatas prorsus extitisse, ac, quidquid increpuisset ulterius, metuendam esse consularem uigiliam, metuendum esse iudicium senatoriæ auctoritatis. hanc uero speciem, ita exanguem, ita consternatam consuetudo erexit uitæ prauissimæ ad omne facinus, neque otij sui patiens, neque alieni. Qualis eius uita fuerit, etsi præclare conscientia publica teneatur: huic tamen illustrandæ seu patefaciendæ testes indubitati uideri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare consueuerunt. quæ nugæ, dij immortales? quæ portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quæ sentinæ flagitiosorum? uerum is rumor sparsus est de moribus Catilinæ, eaq́. gentium opinio peruagata, quatenus existimem uoces ipsas publicas non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. famam uero popularem, à maioribus nostris sæpenumero accepimus, neque temere unquam nascituram esse, neque temere occasuram. decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, sicuti par erat homini nobilissima familia nato, sed, uti latro perditissimus, ad omne genus flagitij conferendum fuisse semper arbitratus est. uires ad stuporem hominum præclaræ, atque inusitatæ perpetua uoluptatum in-

tempe-

temperantia sunt labefactatæ. flos pueritiæ uetustissimæ ad intuentium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosæ iuuentutis? aut quam turpitudinis notam non subeũdam ultro, atque accersendam esse cogitauit? lux illa uero præclari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam semper, & singularem, atque inusitatam penitus esse arbitrabantur, nonne inter fœdissimas uoluptatum sordes restincta est? omitto pestis huius impurissimas uoces, mollitiem scenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem denique copiam non mediocrium uitiorum sub illa frõtis erudita simul, atque insigni pulchritudine delitescentem. prætereo mentem illius plus quàm gladiatoriam, sitim incredibilem humani cruoris, mirum inconstantiæ genus: uultum nunc demissum, nunc alacrem, nunc anhelantem scelus, nunc gratia meretricia florescentem: summum pecuniæ desiderium, summam simul prodigalitatem: contemptum incredibilem omnium bonorum, itemq. eximiam cum summis, atque ornatissimis ciuibus familiaritatem. nihil enim fuit isto monstro uersipellius, aut mutabilius hominum memoria: ita ut res diuersissimæ sæpenumero uideantur in eodem ingenio, tanquã in sentina quadam teterrima, simul redundare. quis igitur dubitandum esse putauerit, hominem præditum huiusce institutione uitæ, remotissimum ab omni genere humanitatis, perfacile sese teterrimo cuique,

atque

atque immanissimo facinori fuisse accommodatu rum? Fontem aperuimus, iudices, omnium Catilinæ morum, atque omnis consuetudinis, unde illi demanauisse uim istam præclaram consiliorum facillime intelligendum est: nunc uidendum est, spem atrocissimi sceleris unde illi subministratam fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserandam ignominiam comitiorum, turpesq́. angustias afflictæ rei familiaris, simulq́. intueretur, uel sibi uiuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa, uel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare cœpit. nam illo deleto, sine dubio intelligebat, uiam latissimam libidinibus suis continuo patere. uertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies, ac noctes stipabatur in exercenda consuetudine suarum cupiditatum. cum putauit manum ipsam hominum, tanquam hastam ualidissimam furoris sui facillime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem: ut quá cognouerat educatam uitæ prauissimæ institutis, imbutam sæpenumero sanguine miserorum ciuiũ, ardentem incredibili desiderio prædæ, sibi uero mira familiaritate conciliatam. genus est hominum uehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimum: quod quidem ego ciuitati nostræ, maxime debilitatæ bellis ciuilibus, atque afflictæ magnitudine

cala-

calamitatum, magnopere pertimeſcendum eſſe iu dico. nihil enim illis præter ſpem, atque animam fortuna reſeruauit: alteram ad differendam uitæ neceſſitatem, alteram ad liuorem ſuum magnifice accommodatum. nihil illis contemptibilius: quos ſiquidem rudimenta uitæ traducta, in hac tenuiſſima re depoſita nunc in gladiatorijs muneribus, nunc alia facinoris atrocitate partim ad omne ſcelus, partim ad omnem patientiam erudierunt. uerum hæ peſtes, ſententia mea quo fuerint abiectiores, eo magis extimeſcendas eſſe reor, tanquam perpetuo ſeditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidiſſimas: ſiue quia uoluptatem capiant ex mærore ſociæ calamitatis: ſiue quia ciuitatum uerſutiam, mutabilitatem rerum ſuarum portendi quodammodo arbitrantur. hi ſunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calamiſtratos, ac ueſtibus collucentes paſſim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atque otium ciuitatis luminibus conſignantes: qui non modo arrecti permanent ad oportunitatem cuiuſpiam præſentis commodi, uerumetiam geſtiunt ad opinionem ſperatæ utilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatæ fuerint penuria edendi, eo magis præcipites, atque effrænatas ruere in perniciem uidemus: quid hanc deſperatorum colluuiem ieiunam, ſitientem facultatum noſtrarum, quo impetu, qua ue ſtrage ruituram eſſe creditis, aut debacchaturam, ſi ſe carceribus

emi-

emiſerit? cum illæ ratione careant, atque intelligentia: hi uero non abſint penitus ab ipſa facultate intelligendi. Grauiſſimi quidem ſunt morſus irritatæ neceſſitatis. dij immortales, quæ clades ab illa feritate hominum: quæ genera flagitiorum emanauiſſent, ſi nocturnus iſte imperator quaſi quaſdam rapidiſſimas beluas in urbis penates immittere potuiſſet? horret animus iudices, ea cogitatione complecti, quæ miſeri pertuliſſemus, ſi ſopor oculos conſulares detinuiſſet. reſtinguenda eſt itaque flamma nobis ſcelerata, & atrox: dũ adhuc uelata cineribus, ac ſopita, facultas reſtinguendi leuiſſime data eſt: ne, cum omnia comprehenderit (quod immortales dij penitus auertant) nos fruſtra poſtmodum furibundam, atque exultantem reſtinguere cupiamus. neque rectorem nauis audiendum prorſus exiſtimo, in ipſo mærore calamitoſæ tempeſtatis, quam illi fugere facillime licuiſſet, conſurgentem primo, ſibiq., ac rebus ſuis naufragium minitantem: neque item gubernatorem urbis in ipſo excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipſe conſilio ſuo, ſuaq́. prudentia ſuſtinere quodam modo, ac propulſare potuiſſet. Seræ ſunt hominum lamentationes, prorſusq́. uituperandæ, quas occupatas in ijs lugendis cernimus, quæ uitio ſuo, deſidiaq́. contigerunt. Callicratidi Lacedæmoniorum duci, cum ornatiſſimam, cui præerat, claſſem funditus amiſiſſet propter immoderatam gloriæ

cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est; quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monumentum erũt flagitiosæ turpitudinis deletæ ad Cannas temeritate sua pulcherrimæ Romanorum legiones: quæ seruatæ periculosissimo tempore reip. sine dubio fuissent, & robur eximiũ pulcherrimæ urbis, & perpetuum decus consularis prudentiæ, disciplinæq. militaris. recte itaque maiores nostri summis laudibus efferendi sunt, qui Sp. Melium, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Drusum, qui Saturninum, fortissimos homines, & reip. sæpenumero non mediocriter opitulatos, quòd deuenissent in affectatæ tyrannidis suspicionem, morte multandos esse putauerunt. nec Sp. Melio fauor amplissimus ciuitatis, nec Gracchis aui sui Scipionis clarissimi uiri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druso sanctissimi sui penates, nec Saturnino ius sacrosanctæ dignitatis auxiliata est. quid ita? quia necem paucorum, aut unius hominis, calamitati publicæ maiores nostri semper anteponendam esse putauerunt. quid? genus crudelitatis eximium non sunt arbitrati, ciues eos perimere, summisq. affligere supplicijs, quorum in remp. persæpe clarissima beneficiorum genera extitissent? minime. quid ita? quia nullum satis dignum supplicij genus in eos consumi posse opinabantur,

bantur, qui patriæ ſuæ libertatem opprimere ſta tuiſſent: nec illos ciues eſſe iudicauerũt, quos abie ciſſe rationem patriæ caritatis intuerentur. at contra, eos, qui tales interemiſſent, non modo di ci, atque appellari ciues, ut eſſent, ſtatuebãt, ſed afficiendos fore immortalibus donis, ac ſempiter-næ hominum memoriæ conſecrandos. Quid enim poteſt indignius dici, quàm uitam à patria ſuſce ptam ad illius perniciem calamitatemq́. conferre? quid fingi ſceleratius, quàm eorum pœnas, ac cru deliſsimam ſeruitutem excogitare, quos iiſdem mœnibus, ac tectis conſtitutos eædem leges, at-que eadem uiuendi ratio continuiſſet? quid deni-que poteſt intolerabilius exiſtimari, quàm infer-re delubris deorum immortalium, ac facultati-bus noſtris, illinc ſceleratas faces, hinc acerbiſsi-mas expilationes? hæc qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt, nunquam ego alienos ab hoſti-bus, aut diſsimiles feritati beſtiarum exiſtimabo. Vidimus de ſpe perficiendi nefarij facinoris: ui-dendum eſt de loco, quam latebram commodiſsi-mam & tutiſsimam egregijs artifex delegit, cum contegendæ conſpirationi ſuæ, tum armis omni-bus eius artificij comprehendendis: ne forſan te-mere domum nobiliſsimi ciuis, atque opulentiſsi-mi M. Læcæ delectam eſſe iudicetis. primum ho-mo delectus eſt huiuſmodi nefarijs cupiditatibus af finis, quo participe ſemper uſus fuerat conſiliorũ ſuorum, adiutore teterrimarum libidinum, ſocio

maxi-

maximorum periculorum: cui ſpectato frequenter in difficillimis rebus, ſummam huiuſmodi atrociſſimi mali tuto committi poſſe, facillime ſibi pollicebatur. præterea domum ſibi diligendã eſſe iudicabat, ſolitudine locorum deſertam, & ab omni frequentia populi remotiſſimam, quæ ſcilicet uoces cõiurationis tutiſſime continere poſſet. contulit igitur ſeſe in ipſam M. Lææ domum, remotam ab omni celebritate, conſtipatam multitudine arbuſcularum, & ab omni ſuſpicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. quos uero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas ſcelerum conflauerit nobis, ac facultatibus noſtris, Saturnalium dies patefactura fuerat, niſi primũ benignitate deorum immortalium, deinde uigilantia conſulari, nefariæ ſicæ de manibus latronũ excidiſſent. nullas amplius tendiculas pertimeſcamus ab execrabili monſtro, nullas inſidias ab hoſte teterrimo. tenetur fera: nec, ſi uiri eſtis, declinatura eſt telum ipſum ſacroſanctæ ueſtræ auctoritatis. Ne ue Catilina neſcias, uigilantiſſimos cõſules habere rempub. te, quocunque ueneris, quocunque abieris, diligentia noſtra circunſeptum teneri: quid heſterna nocte conciunculis tuis agitatũ ſit, licet mecum recognoſcas. Cum ad M. Læcam ueniſſes, cum uno ex fideliſsimis commilitonibus tuis ad multam noctem; teq. in interiorem una cum illo cubiculi partem recepiſſes, tanquam in ſacrarium memorabile cupiditatum ueſtrarum:

repente

repente de Læca ſciſcitari cœpiſti, num quis ex cõ iuratis aduenißet: cum ſubito Lentulus, ac Cethegus, teterrima capita maleficiorum omnium, furibundi, atque alacres irruperunt, moxq́. ingreßi uociferare cœperunt: quid agis Catilina? cur uoluptates noſtras diutius remoraris? præſto ſunt Saturnalia nobis otioſis, atque oſcitantibus, quem unum diem ſæpenumero nuncupare ſolitus es euerſorem ſuperbißimi ordinis, fugatorem æru mnarum noſtrarum, lucem ac principem uniuer ſæ noſtræ dignitatis. num in gerẽdis negotijs igno ras ſequendas eſſe temporum oportunitates? & in occaſione rerum deſidiam, ac tarditatem omnem quamdiligentißime fugiendam? mutabilißimæ quidem ſunt deorum uoluntates: & fortunam, cum abire permiſeris, fruſtra poſtmodum diſcedentem, ac fugientem ſis imploraturus. talia uero conquerentem tu paucis pro re ſubſecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iußiſti, præclaram auſpicem, ac gubernatricem furoris tui futuram. teſtor noctem ipſam, impiarum molitionum tuarum conſciam ac teſtem, nihil ex ijs me fugiſſe, quæ clandeſtini ueſtri conatus agitauerunt. perpauca ſatis attigiſſe fuerit, ne ſolitudine in ipſa latibulorum tuorum, cũ ora uulgi plane deuitauiſſes, fefelliſſe te crederes diligentiam pariter, atque induſtriam conſularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiam, quam in ijſdem furialibus antris

con-

constipandam, atque occultandam fore curauisti: mitto litteras manu tua scriptas, diuersis municipijs reddendas, quo furori tuo succurrere, atque opitulari uellent: transeo rem illam simillimam prodigio, cum mane, isto iam coacto senatu, redundantibusq. subsellijs, serius in senatum præter consuetudinem uenisses: quòd nulli non oculi te senatorú statim consignarunt ingredientem, demisso uultu, pallore terribili, luminibus errantibus, ac facie præseferente nescio quid inusitatæ crudelitatis. præterea Saturnalibus proxime futuris rem adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata publico edicto conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atque instructam primum ad cædem senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus: atque his perfectis, daturus operam cum direptioni publicæ, tum inflámandis ædibus, atque his trucidandis, qui remp. defendere uoluissent. Videtis iudices lucem clarissimam rationum, quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarum obruturos esse, nec M. Læcam præclaram sedem, atque officiná teterrimæ coniurationis, nec ipsum detestabile caput, atque obscenum artificem Catilinam. cumq. hæc omnia constent, animaduertendum est pariter uno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriam, uerum etiam mores, leges, consuetudi-

nem urbis, atque inſtituta maiorum uiolaſſe. primum XII *tabulis cautum eſſe cognoſcimus, ne quis in urbe cœtus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones ullas clãdeſtinas in urbe conflauiſſet, more maiorum, capitali ſupplicio multaretur. de te itaque Catilina ſciſcitor, tun' cœtus iſtos commilitonum tuorum contra præcepta* XII *tabulis contra leges noſtras, contra uero ſenatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos eſſe putauiſti? deinde quæro, ſi quando in lucem ſepulcrales iſtæ conciunculæ tuæ prodidiſſent, quid reſponſurus fuiſſes ſenatui? quid conſulibus? aut quid uiris optimis, atque amantiſſimis patriæ? quid leges igitur noſtras uiolas Catilina? quid ſenatus auctoritati contradicis? æquum enim eſt inſtituta maiorum, atque edicta grauiſſimi, ſanctiſſimiq. ordinis, quia perſtringere ueſania tua non es ueritus, ea reſtituas, ac ſarcias ſupplicij tui memorabili animaduerſione. Manlius Torquatus filium ſuum ſumma & ſingulari uirtute adoleſcentem, quòd is in hoſtem contra mandatum patrium dimicaſſet, uictorem acriter percuti ſecuri iuſsit: nos uero te tam temerario auſu tendentem contra mandata ſenatus, contra uniuerſæ Romanæ reip. maieſtatem Catilina perferemus? maiores olim noſtri, ſapientiſſimi homines, & ſine dubio grauiſſimi, num leges è Græcia per legatos ſuos accerſendas eſſe putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo ſtabilirent,*

rent, ut tu homo recens, ſeueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? non ita uiſum Carthaginienſibus accepimus, in Hannone ſuo morti condemnando, fortiſſimo, ac triumphali uiro, quòd is edicto ſenatus minus obtemperauiſſe putaretur. non ita placuit Athenienſibus, urbi ſine dubio doctiſſimæ, atque eruditiſſimæ, cum è Sicilia, belloq́. grauiſsimo reuocandum eſſe Alcibiadem ſtatuerunt, ſummum & ſingularem imperatorem, quem iuberent expiare ſupplicio ſuo leges uiolatæ religionis. non ita denique à maioribus noſtris iudicatum eſt, cohortibus exoletorum tuorum ſententia mea longe anteponendis, cum L. Sulpiciū, conſulari familia ſummoq́. ingenio uirum, propter exiguam notam libidinoſæ ſuſpicionis cenſuerunt remouendum è ſenatu, multosq́. dies in uinculis habendum eſſe putauerunt. uos uero, iudices, Catilinam non modo leges noſtras, atque auctoritatem ſenatus crudeliter labefactantem, uerum etiam uniuerſos ciues ad perniciem ferro, flámaq́. deuocantem, impune perferetis? Iacet homo proſtratus euentu maximarum molitionum: ut qui conatus ſuos conſcientia ueſtra patefactos atque illuſtratos cernat, neque contentos fuiſſe ſeu ſuperſtitione cruenti ſacramenti, ſeu tenebris nocturnis, ſeu ſolitudine locorum maxima, & ſingulari. Contundite igitur, contundite iudices genus iſtud inauditi furoris: comprimite hominem geſtientem effrænata temeritate, flagrantem inu-

 ſitatis

ſitatis cupiditatibus, furentem incredibili ſuperbia, ſpe nouandarum rerum mirabiliter inflammatum. quin etiam rem ipſam publicam non modo euentu crudeliſſimæ calamitatis, uerum etiam metu, ac ſuſpicione liberate. Diximus quidem ſufficienter de ſenatoria ſimultate L. Catilinæ, capite ac fonte ſceleratæ coniurationis: resq. omnes complexi ſumus, quas aluiſſe furorem illum ac primum excitauiſſe iudicauimus: nunc uidendum eſt de ratione ambitionis teterrima, atque exitiabili, qua deflagrauiſſe perpetuo Catilinam ſuperiori diuiſione demonſtrauimus. Cupiditates equidem plurimas in illo monſtro calamitoſas, ac nefarias omnes perſæpe iudices animaduerti, libidinem unam pernicioſiſsimam in primis conſpicere uiſus ſum temerariæ cuiuſdam atque inconſideratæ ambitionis: qua duce properaſſe, nec ullo ſtudio unquam conſciſcendarum opum, nec ullo deſiderio dignitatum abſtinuiſſe reputatus eſt. putabat enim ſe fruſtra nobiliſsimo genere natum, fruſtra uirtutes eximias corporis, atque animi conſecutum fuiſſe, ni omnia diuina, atque humana truculentiſsimo genere cupiditatis inquinauiſſet: quosq. cernebat excellere Romæ præſtantia quadam dignitatis, beatiſsimos eos eſſe, & ſine dubio dijs æquiparandos fore arbitrabatur. id genus ueſanæ cogitationis hominem ſuapte natura præcipitem, atque inconſideratum compulit in abominãdas, ac nefarias uitæ cupiditates. isq. nuper comitijs

mitijs consularibus, quandoquidem suffragia curiæ propter impendentem metum Parthici belli, diligenter enucleata sunt, quas non adijt senatorũ uoces? aut quos ciuium consessus, partim pecunia, partim obseruationibus non obeundos suppliciter, ac contaminandos esse iudicauit? nulli tamẽ ad dignitatem gradus, neque insanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio sceleratæ libidinis illum ad maiorem uim scelerum paullo ante concitauerat. Pisonem meministis egregia uirtute adolescentem, nisi & idem cupiditatibus obtemperare consueuisset, calamitosam sibi, ac multis in urbe seditionem excitauisse: cuius insigni familiaritate atque amicitia Catilinam usum fuisse, nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, uerum etiã illum de successu rerum suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse, cum se illi uigilantissimum socium, ac satellitem fidelissimum regendæ, gubernandæq. coniurationis fore polliceretur. quòd si uotis sceleratorum hominum successus aspirassent, quanta strage ciuium creditis, aut quanto diluuio facultatum urbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atque execrandam impietatem? uerum ij cælites, quorum auspicijs princeps, ac parẽs huius urbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos nece adolescentis interceperunt.

Piſone mortuo conquieuiſſe Catilinam dicemus, aut incepti temerarij pænituiſſe? non modo non pænituit, nec requieſcendum fuiſſe arbitratus eſt; ſed rurſus alio furori acceſsit. non conſueuerat animus, perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima deſtitutione fortunæ refrigeſcere, ac conſternari: ſed uix ſepulta memoria Piſonianæ coniurationis, L. Sidicinum adeptus eſt, potentiſsimum quidem hominem, ac tunc furentem ſingulari ſtudio rerum nouandarum. uerum ea fax incendij rurſum benignitate deorum immortalium, ſummaq́. uirtute conſulum reſtincta eſt. non obdormiſcit tamen Catilina, his deſtitutus euentis uigiliarum ſuarum; ſed rurſus ſæuit immanior; & quam remp. ſeruitio non potuerat obruere, deſtrangulandam penitus, ac tollendam cogitauit; ſceleratus in omnem urbem, quam toties inſidijs appetiuiſſet; ſceleratiſsimus uero in patriam, cuius extant in illum ſumma, & commemoranda monimenta beneficiorum. reminiſcere quæſo Catilina, reminiſcere ferrum illum ſceleſtum, atque illas nefarias faces, quas iſtis ſanctiſsimis penatibus, atque iſti pulcherrimæ patriæ minitaris, non ad oppugnandam urbem, neque ad eam concremā dam tibi datas fuiſſe, ſed potius ad ſalutem ciuiū, dignitatem imperij, libertatisq́. noſtræ defenſionem. Per deos immortales oro te Catilina, ſi patria tecum his uocibus uteretur, quid eſſes illi quæſo reſponſurus? Ego te paruulum Catilina cum in

primis

primis ornatiſsimo genere gentis naſci uoluiſſem, deinde ſummis dotibus exornaſſem, tum corporis, tum animi: tum duabus rebus inſtituendum puta ui, ferro, ac flamma: quibus eſſet parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendendæ publicæ libertatis. quid eam uim armorum in uiſcera noſtra torques? aut quid conuertis in exitium ciuium meorum inſtitutam diligentia mea, meisq́. rationibus eruditam dimicandi facultatẽ? maiores contra tui ſummis à me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine ſuſceptarum dignitatum pulcherrimas in urbe ſæpenumero leges, pro præſtantia beneficiorum clariſsimas ex hoſtibus uictorias referre conſueuerunt: tu mihi luctus acerbiſsimos paras pro ſumma copia beneficiorum meorum, tu cædes ciuium, tu domorum incendia, tu uexationes uirginum, tu uaſtitatem urbis, tu genus atrociſsimæ ſeruitutis. O crudeliſsimum hominum genus, & ab omni penitus humanitate derelictum. tu ſtudio flagras eius urbis euertendæ, quam nec Carthaginienſium aſtutiſsimi doli, nec Numantinorum eximiæ uires, nec Græcorum erudita, & præclara ingenia labefactare, obſcurareq́. potuerunt? quòd ſi citentur hi populi rurſum diuinitus, atque iſtæ urbes redeant in ſtatum uetuſtiſsimæ dignitatis: certe non ipſo ſcelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquam magis extimeſcendum molituras fuiſſe prædicabunt. ſed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi, curſumq́.

istum uiolentæ orationis forsitan reuocandum esse iudicarem tum ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quem in te sensum patriæ caritatis aspicerem, aut ullo te pacto posse arbitrarer sceleratam istam mentem relinquere. sed id genus est cupiditatum tuarum, ut restinguendarum forsan rationem aliquam consequi poßis, sanandarum nullam. nec te prius amissurum peruersitatem istá animi puto, quàm uitam amiseris. Vellem reuiuisceres Abala Seruili: non expectaremus sententiam iudicum: neque abuteremur maiestate senatus, atque auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauisses. nam de senatus uoluntate nihil ambigimus. modo non impediretur legibus, repente profecto fueras pœnas impietatis tuæ dignißimas laturus. Vtinam deorum immortalium munere iudices mentem atque animum huius introspiceremus: ne qua uobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum scelerum ingenio conflauisset. uideretis enim mentem anhelantem tristißimum genus minarum, mentē debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili uesania, sitientem cruoris urbani, prædæ auidißimam, uobis, atque omnibus ferro flammaq́. minitantem. Catilinam uobis demonstrauimus iudices irritatum persæpe repulsis comitialibus nullas uocum, aut suffragiorum corruptelas fuisse prætergressum: deinde nullis rationibus infractum ac perterritum de perseuerantia scele-

rum

rum suorum destitisse. quibus animaduertere sane potestis, quanta semper immanitate laborauerit ambitionis. superest nouissima pars diuisionis, grex ipse sodalium Catilinæ truculentus, atque amens: cuius in manu non exiguam rationem fuisse diximus excitandæ coniurationis. Lētulus siquidem, & Cethegus, terribilia portenta nostræ ciuitatis, furiæq. uel certissimæ populi R. multa de magnitudine sua in ipsis concionibus, multa de dignitate imperij sui futuri palam prædicare consueuerunt, tanquam si deorum immortalium concilio interfuissent. primum Lentulus in libris Sibyllinis nescio quid perspexisse se prædicabat, quod uiri acutissimi, atque peritissimi L. Cornelius, ac Cn. Piso, custodes publicarum cæremoniarum, nequaquam prospicere potuerunt. lucem nanque ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram fore, quæ gloria nominis sui Romanum imperium simul & complexura sit, & illustratura: eoq. genere uaticinij dignitatem suam portendi fataliter putauit: planeq. opinatur fati sui rationē in ipsa latebra Sibyllinæ diuinationis, tanquam in equo Troiano, delitescere. ego uero Sibyllam sine dubio sapientissimam mulierem fuisse iudico, uisamq. idoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam uim diuinandi concederent: uerum illam deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelissima peste reposuisset. si quid tamen ceci-

niſſe uiſa eſt, quod ad Corneliam gentem pertinere uideretur, uim omnem illius diuinationis in uno L. Sylla conſumptam fuiſſe iudicemus, cuius paullo ante reſp. ſenſit & crudeliſſimam ſimul, & ampliſſimam poteſtatem. nec ego deos immortales huic imperio tam infeſtos eſſe reor, neque à ſalute populi Romani tam abhorrentes, ut homini dementiſſimo regnum concederent huius ſanctiſſimæ, atque optimæ ciuitatis. Syllam profecto crudelitas uicit: at ipſe maximarum laudem uirtutum, & rei militaris ſummam, ac ſingularē gloriam conſecutus eſt. Lentulum uero nullæ uictoriæ noſtræ ciuitati, nullum ſtudium armorum, nulla præſtantia uirtutis, aut ingenij commendauit. quæ uero non tabernæ potius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum iſtum principem concelebrarunt? nam uitam eius commemorare non eſt neceſſe, uerſatam ſemper in obeundis libidinibus, ac ſocietate turpiſſimorum hominum nobilitatam. nihil in eo ſanguinis auiti, nihil induſtriæ Romanæ, nihil ſplendoris domeſtici, nihil auitæ frugalitatis. fingite uobis iudices, fingite dignitatem huius hominis tum florentem ampliſſimo magiſtratu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatam. quantum, quæſo, ſanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum eſſe creditis? aut quantam uim libidinis, atque impudicitiæ per omnium ciuium cubicula demanaturam? Profecto dignitate fretus ea, quæ priuatus concupiuiſſet,

piuiſſet, ſine dubio conſequeretur: ferretur amés in omnia: nec ullæ rationes conſiliorum, aut pudoris, nec ulla ſtudia humanitatis refrænarent præcipitem, atque incitatum curſum uetuſtæ crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atque ingenio, uehementia furoris longe immanior, parum à Lentuli ſomnio diſcedere uiſus eſt: uerum inſaniam leuiſſimæ opinionis modeſtiore loquendi ratione contegere uelle uidetur. genus eſt idem tamen furoris, eademq́. ratio concelebratæ diuinationis. tales hi ſcelerum artifices, amboq́. concitati ad euertendam rempub. partim à ueſana ſpe uaticinij commemorati, partim à nefaria ſcelerum aſſiduitate, Catilinam offenderunt nouis rebus ſtudentem: cuius præſidio, conſilioq́. cupiditates ſuas ita iuuari poſſe facillime crediderunt, ſi uiro ſociorum copioſiſſimo ſeſe coniunxiſſent. eſt enim in illo monſtro, ſicuti paullo ante tetigimus, uis eximia facetiarum, & ratio quædam adumbrata uirtutum, facilis ad comprehendendum omnium hominum familiaritates. Hunc igitur Catilinam adepti Cethegus, ac Lentulus, & ipſi lenocinijs ſuis inſignes, ad omne genus beneuolentiæ ſubeundum deflagrare cœperunt admirabili quadam cupiditate ſeu diripiendæ urbis, ſeu potiundæ dominationis. Hæ ſunt iudices huius nefarij facinoris abominandæ faces: hi ſunt crudeles igniculi, quibus exarſiſſe Catilinæ ferocem animum facillime credendum eſt. talibus initijs con-

ſociati

ſociati principes neſandæ coniurationis, manum exiguam deſperatorum hominum, atque obſcenæ iuuentutis pedetentim coegerunt: coactá, quid uellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate ſceleris inflammauerunt: inflammatam denique pepulerunt, ut in omnium noſtrum facultates, ac uitam facillime conſpirarent. Furias iſtas audiſtis iudices, commodiſſimas, ac paratas non modo ad uiuos commouendos in omne facinus, uerum etiá ad mortuos ex ipſo Erebo, medijsq. buſtis excitandos. reperti ſunt tamen atrociſſimi ſceleris patroni, quiq. immanitatem deteſtandæ rei tum contegere uerbis, tum excuſare conati ſunt. L. Hortenſius, uir eximia caritate reip. ſummisq. ornamentis præditus & ſcientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credéda eſſe dicit: iubetq. grauiſſimis hominibus facilitatem iudiciorum diligenter eſſe continendam. primum affirmat Catilinam in perpetua cuſtodia ſenatus extitiſſe: denique nunquam ferme diſceſſiſſe à latere P. Cæpionis nobiliſſimi ciuis, atque integerrimi uiri: ita ut lepide dicat, diſſeparationi eorum neque ſolem orientem unquam, neque occidentem interueniſſe. credo equidem ſapientiſſimum hominem Hortenſium (ut eſt innocentia ſingulari, ſummaq. uirtute) cuncta ipſa, quæ grauiſſime ſimul, atque ornatiſſime complexus eſt, ita uera eſſe, ſicuti dixerit, exiſtimare. ſed longe graditur à ſententia mea. Quæro igitur de te L. Hortenſi, teq. obteſtor,

ſtor, atque obſecro per ipſum ius uetuſtiſſimæ noſtræ familiaritatis: ſi L. Catilinam conſtat dies omnes, omniú ciuium conſcientia, ſiue in foro, ſiue in turmis agere; nunc ſtipatum cateruis exoletorum ſuorú, nunc uero gladiatorijs agminibus per ora uulgi palam obuolitare: ſi manifeſtum eſt noctes omnes aut in luſtris ſcortorú, aut in antris M. Læcæ ducere, uiri, tuo iudicio, non abhorrentis à reip. caritate: quid eſt, quòd illum obuerſatum dicas in perpetua cuſtodia, atque oculis ſenatorum? niſi forte cuſtodiam ſenatoriam uocas, uel exiguá moram ipſius curiæ conſilijs obeundis. Quod uero pertinet ad ipſius Cæpionis familiaritatem aſſiduam, beneuolentiamq. ſingularem: nihil eſt, quod inſimulationi noſtræ derogandum eſſe iudicetis. diximus enim ſuperius, ingenij Catilinæ miros atque occultiſſimos eſſe receſſus, nec qui cognoſci, ſeu perluſtrari facillime poſſent. uigent enim in illa clade res diuerſiſſimæ pariter, continentia. & libido, nihil illo perſæpe affixius ad colenda bonorum conſortia; nihil ſolertius ad illis inſidiandum: nihil illius munificentia inſignius, nihil auidius rapacitate: nihil acutius conſilio, nihil temeritate contemptibilius. quæ cum ita ſint, Cæpionem admirabimur in tantis uiarum ambagibus errauiſſe? me, me, inquam, fateor iudices, uetuſtiſſima quadam familiaritate Catilinæ coniunctum, perſæpe delirauiſſe, miris perplexionibus illius, neque unquam certi quidquam in illo

ingenio

ingenio comprehendere potuiſſe. nihil igitur erit miri, ſi uirum integerrimum Cæpionem uerſutiſſimi hominis doli, atque inconſtantiſſimi mores fefellerunt. non erit itaque neque prudentiæ tuæ, neque grauitatis, Hortenſi, candidiſſimam opem humanitatis tuæ, ſummamq́. dicendi copiam ſontibus ipſis polliceri, aut quam beſtiam irretitam iudicio tenemus, diſſolutam, atque exultantem reip. immittere. quod te nunquam commiſſurum fuiſſe arbitrarer, niſi, qui me mores, iĳdem te Catilinæ ſine dubio fefellerunt. Satis oſtentatas uobis putamus iudices tum rationes periculi noſtri, tum huius immaniſſimi ſceleris atrocitatem. nam ſi odio ſenatus maximo Catilinam arſiſſe demonſtrauimus: ſi rationes uitæ ſuæ ueteres, ac nouas in exercitatione teterrimarum libidinum collocatas: ſi ſpem perficiendi ſceleris homini proſequentiſſimo inimicitiarum: ſi denique locorum, ac temporis oportunitates extitiſſe: præterea ſi rabiem quandam ambitionis in illo fuiſſe diximus: ſi nullam poteſtatem referendarum libidinum, aut ullum pænitentiæ locum: poſtremo ſi copiam innumerabilem deſperatæ iuuentutis cum illo coniunctam fuiſſe patefecimus: & eam ſimul oſtendimus ſuopte ingenio furentem incredibili audacia, ſummaq́. cupiditate prodendæ, ac uexandæ urbis inflammatam: quid erit iudices, quòd dubitetis de liberanda patria, deq́. ulciſcenda crudeliſſimi ſceleris immanitate? nouiſtis enim facinus inauditum

omnium

omnium hominum memoria, facinus atrox, ſuperbum, nefarium, pernicioſum, remotiſſimum ab omni humanitate, lege, conſuetudine: cuius acerbitatem ſi minus animo bene perſpexiſtis, quæſo, mecum diligenter attendite. Scelus illud iudices euerſionem nefariam moliebatur ampliſſimæ noſtræ dignitatis, interitum crudeliſſimum ſenatorij ordinis, cædem communem omnium bonorum. huius ſceleris libido repoſita erat in diripiẽdis omnium ciuium facultatibus, atque opprimẽda urbis libertate: huic ſceleri parabantur teterrimæ coniugum, ac liberorum noſtrorum uexationes: in hac ſcelere uerſabantur denique faces inferendæ penatibus noſtris, expilationes ædium, ſtupra uirginum Veſtalium, luctus, ac mæror miſerabilis uniuerſæ ciuitatis. quæ ſi uobis, ut ſunt, indigna, atque intolerabilia uidentur: non iniquũ erit auctores horum malorum multare teterrimis ſupplicijs, clademq. omnium crudeliſſimam è uiſceribus reip. propulſare. tenetis exempla maiorum atque omnium gentiũ auctoritatem, qui ſemper ſummas, ac ſingulares pænas in eo genere hominum conſumendas eſſe putauerunt, qui rationes habuiſſent aut prodendæ patriæ, aut opprimẽdæ publicæ libertatis. nihil igitur erit impedimento, quin audaciam crudeliſſimi hominis Catilinæ crudeliſsimo genere ſuppliciorum expietis: ut ultionem ex illorum cruciatibus, ac pænis capiat reſp. quorum erat conflagratura manibus,

niſi

niſi ſanctiſſimi imperij Romani cuſtodes, ac uindices dij immortales nefarijs uotis obſtitiſſent. credite iudices, hodierno die conſurrexiſſe uniuerſam urbem, conſpecturam ex iudicio ueſtro, planeq. animaduerſuram, quid in poſterum de ſalute ſua, deq. facultatibus ſuis ſperandum ſit: credite item, uim uniuerſam flagitioſæ iuuentutis aut hodierno Catilinæ ſupplicio ſimul conficiendam fore, aut illius liberatione lætam, atque exultantem nõ multo poſt in omnium noſtrum perniciem una cum illo celerrime conſurrecturam. agitur ſiquidem hodierna ueſtra ſententia de ſalute huius pulcherrimæ atque optimæ ciuitatis, de ſtabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuium, de pudicitia liberorum, ac coniugum ueſtrarum. huius enim peſtis idem ſcelus erat, ut non graſſaturum per capita paucorum, ſed, tanquam atrociſsima uis ueneni, per omne corpus urbis demanaturum. quod ſcelus, aut quam peſtem ſi uindicandum eſſe cenſebitis, ut reor, & reſpublica deſiderat: putáte profecto deos immortales, & in primis Capitolinum Iouem, ſempiternum cuſtodem, ac uindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac cæremonijs gratias nobis ampliſsimas eſſe redituros: putate pariter idem facturam eſſe curiam, pro defenſa conſulum uita, ſeruataq. ſenatorij ordinis dignitate: putate matronas urbis, ac liberos noſtros, ob ſeruatam pudicitiam, ſupplices, ac congratulantes uniuerſos

ad

ad genua uestra sese obuersaturos fore: putate uirgines Vestales, atque ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob liberationem suam, summa uobis lætitia congratulaturam: putate denique ciues omnes, ob retentam uitam, ac libertatem suam, penates publicos, pro conseruatis focis, atque aris, parietes urbis pro teterrimo genere uastitatis propulsato, ferme incredibili gaudio exultaturos: putate tandem, hodierno iudicio paratum esse uobis aut immortale dedecus, aut memoriam nominis sempiternam. multa sunt equidem in hac uita, quæ turpiter, ac calamitose neglecta, restitutionem tamen quandam quodam modo patiantur: huius uero uindicandi sceleris, si præsentem facultatem neglexeritis, frustra postea recuperandæ copiam quæretis. aut hodie uobis propulsanda est è uisceribus reipub. pestifera uis calamitatis: aut ipsi patriæ sine dubio concidendum. utrum eligendum sit, uos uideritis. quid? estis iudices humanitate tanta, ne socordia dicam, ut eorum uitam, ac spiritum diutius in reip. commorari patiamini, qui uitæ, salutiq. ciuium crudeliter insidiati sunt? proponite uobis ante oculos, ac meditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo salus omnium ciuium, quo facultates nostræ, quo ipsa resp. peritura fuerat: quando scilicet aspeximus bestias istas emissas carceribus per urbē omnem, per domos nostras furialiter exultantes, ipsumq. in primis miserandi facinoris ducem, ac

 prin-

principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, ſpe plenum, lætitia geſtientem, nunc hos ad cædem noſtram, nunc illos ad rapinam, atque inflámationem ædium deuocantem: coniuges è complexibus noſtris ad libidinem uictorum raptæ fuiſſent: liberi ad ſtupra de gremijs parentum extorti, pretioſa ſupellex aſportata: tecta conflagraſſent ignibus: corpora cæſa paſſim iacuiſſent: omnia denique gemitu, fletuq. redundaſſent. hæc fuiſſet imago miſerrimæ urbis, quam urbem à maioribus noſtris florentiſſimam accepimus, & , ſi probibueritis, claram atque excellétem poſteris noſtris tradituri ſumus. per humanitatem denique ueſtram uos obteſtor, atque obſecro iudices, per amorem huius pulcherrimæ, atque inuictiſſimæ urbis, per omnia, quæ uobis iucundiſſima ſunt in uita, prouidete iterum atque iterum, ne liberati quondam tot ampliſſimis bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignauiam ueſtram, ac deſidiam periclitemur. eripite uitam ciuium à miſeranda crudelitate: probibete penates ueſtros à nefarijs ignibus: ſeruate pudicitiam neceſſitudinũ ueſtrarum à teterrimis uexationibus: libertate tẽpla deorum à triſtibus rapinis: ſubtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magiſtratus ueſtros ab inaudita feritate: defendite denique uniuerſam urbem ab hoc inuſitato prorſus, & triſtiſſimo genere calamitatis.

C. SALLVSTII CRISPI, VT PVTATVR, IN M. TVLLIVM CIC. oratio.

GRAVITER, *& iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, ſi te ſcirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia iſta uti. ſed quoniam in te neque modũ, neque modeſtiam ullam animaduerto: reſpondebo tibi: ut ſi quam maledicendo uoluptatem cepiſti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem P. C. diripi remp. atque audaciſſimo cuique eſſe perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus eſt, ut ſeſe, ac fortunas ſuas uenales habeat? an apud uos P. C. quorum auctoritas turpiſſimo cuique, & ſceleratiſſimo ludibrio eſt? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quaſi unus reliquus ex familia uiri clariſſimi Scipionis Africani, ac non repticius, accitus, ac paullo ante inſitus huic urbi ciuis. An uero M. Tulli facta ac dicta tua obſcura ſunt? an non ita à pueritia uixiſti, ut nihil flagitioſum corpori tuo putares, quod alteri collibuiſſet? an ſcilicet iſtam immoderatam eloquentiam apud M. Piſonem nõ pudicitiæ iactura perdidiciſti? itaque minime mirandum eſt, ſi eam flagitioſe uenditas, quam tur*

 piſſime

pissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit, uxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quàm parenti par est. domum ipsam tuam ui & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: uidelicet, ut nos commonefacias, quàm conuersa sit resp. cum in ea domo habitas homo flagitiosissime, quæ P. Crassi uiri consularis fuit. Atque hæc cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse: inde missum huic urbi, ciuibusq. custodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi uero non illius coniurationis caussa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodẽ habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de repub. consuluisti: cum legis Planciæ iudicia domi faciebatis, ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam uillam ædificabat, alius domum emebat: qui uero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum uenerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi cõpertum erat. Quæ si tibi falsa obijcio, redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumptu ædificaueris. aut, si retices, cui dubium potest

teſt

test esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & uisceribus ciuium paraueris? Verum, ut opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius uirtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium: populi R. curam habet: neque terrore, neque gratia commouetur. Illud uero amicitiæ tantum, ac uirtutis est animi? immo uero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine uacat: lingua uana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O' fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? immo uero infelicem, & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum uitæ, necisq. potestatem ad te unũ reuocaueras. Atque parum est, quòd impune fecisti, uerum etiam commemorando exprobras, neque licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis uerbis insectabere? Cedant arma togæ, conce-

dat laurea linguæ. Quaſi uero togatus, & non armatus ea, quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamq́. dictatorem, præter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua inſolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iupiter optimus maximus in conſilio deorum admiſit, Italia exulem humeris ſuis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua uirtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones ſuperaſti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes reipub. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate feciſti inſidias, ancillaris. quo iure, cum de exilio tuo Dyrrhachio rediſti, eum ſequeris? quos tyrãnos appellabas, eorum nunc potentiæ faues: qui tibi ante optimates uidebantur, eoſdem nunc dementes, ac furioſos uocas. Vatinij cauſſam agis: de Sextio male exiſtimas: Bibulum petulantiſsimis uerbis lædis. laudas Cæſarem, quem maxime odiſti, ei maxime obſequeris: aliud ſtans, aliud ſedẽs de rep. ſentis: his maledicis, illos odiſti, leuiſsime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

M. TVLLII CICERONIS, VT PVTATVR, IN SALLVSTIVM ORATIO.

EADEMVM magna uoluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, ac parem uerbis uitam agere, neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. neque enim, qui ita uiuit, ut tu, aliter, ac tu, loqui potest: neque qui tam illoto sermone utitur, uita honestior est. Quò me uertam P. C.? unde initium sumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque nostrum: quòd si aut de mea uita, atque actibus nostris huic conuiciatori respondero; inuidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem ætatem nudauero; in idem uitium incidá procacitatis, quod huic obijcio. id uos, si forte offendimini, iustius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse uidear. Scio me P. C. in respondendo non habere magnam expectationem; quòd nullum uos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros, sed omnia uetera recognituros, queis & meæ, & uestræ iam, & ipsius aures calent. uerum eo magis odisse debetis hominé,

 qui

qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, ut neque ab alio uinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. itaque nihil aliud studet, nisi, ut lutulentus sus, cum quouis uolutari. longe uero fallitur opinione. non enim procacitate linguæ uitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. quòd si uita istius memoriam uicerit; aliam P. C. non ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. iam dabo operam, quàm maxime potero, ut breue id faciam. neque hæc altercatio nostra uobis inutilis erit P. C. plerunque enim respublica priuatis crescit inimicitijs: ubi nemo ciuis, qualis sit uir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad unũ exemplum, & regulam quærit, uelim mihi respondeat, nunquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & uita innocentissime acta commendauit? quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non æque de nobis existimetur? cuius & res gestæ illustres sunt, & uita integerrime acta. quasi uero tu sis ab illis uiris Sallusti ortus: quòd si esses; nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. ego meis maioribus uirtute mea præluxi: ut, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ. tu tuis uita, quam turpiter egisti,

magnas

magnas offudisti tenebras: ut, etiam si fuerint egregij ciues, certe uenerint in obliuionem. quare noli mihi antiquos uiros obiectare. satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione niti; & ita uiuere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & uirtutis exemplum. neque me cum ijs conferri decet, P. C. qui iam decesserunt, omniq. odio carent, & inuidia: sed cum ijs, qui mecum una in rep. uersati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in iudicãdis maleficijs tam seuerus; aut in tuenda repub. tam uigilans; quam tu proscriptionem uocas: credo, quòd non omnes tui similes incolumes in hac urbe uixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum ciuium, una cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, Cedant arma togæ, qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, Fortunatam me consule Romam, qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium extinxi? Neque te tui piget homo leuissime, cum ea culpas; quæ in historijs mihi gloriæ ducis? An turpius est P. C. scribentem mẽtiri, quàm illum palam hoc ordine dicentem? Nã quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse

puto

puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam ut uitium obijcere? cuius semper nocens eguisti patrocinio. An ullum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula uirtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc ut noua, atque inusitata miratur. Nam quòd ista inusitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam inuasisti, quæ facilius mulieres se à uiris abstinuerunt, quàm tu uir à uiris, satis docte ac perite fecisti: non enim me sperasti mutuã tibi gratiam relaturum, & uicissim tuas compellaturum. unus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multum te uero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari, quæ multo mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est, ut potius amici mei uiuerent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax Crispe Sallusti? furori tribuni plebis cessi: utilius duxi, quamuis fortunam unus experiri, quàm uniuerso populo R. ciuilis essem dissensionis caussa: qui postea quã ille suum animum in rep. perbacchatus est, omniaq. quæ commouerat, pace, & otio resederũt,

hoc

hoc ordine reuocante, atque ipsa rep. manu retrahente me reuerti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua uita conferatur, animo quidem meo superet, cum uniuersi uos, populusq. R. frequens aduentu meo gratulatus est. tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimaui: non enim uni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus uolui ualere, quàm pacem: multi priuatorum audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri uoluerunt. Ego nunquam uolui quidquam posse, nisi pro uobis: multi ex uobis, potentia freti, in uos suis uiribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut uirtutibus Cæsaris faui: hæ laudes enim egregij ciuis, & unicæ sunt. quæ si tu mihi ut uitia obijcis, temeritas tua reprehendetur, non mea uitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendū, Patres conscripti, non apud uos, quos habui omnium actionum mearū monitores. Sed ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est uerbis? Nunc ad te ut reuertar, Sallusti, patremq. tuum prætercam: qui si nunquam in uita

sua

ſua peccauit., tamen maiorem iniuriam reipub. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. neque, tu ſi qua in pueritia peccaſti, exequar, ne parentem tuum uidear accuſare, qui eo tempore ſummam tui poteſtatem habuit: ſed qualem adoleſcentiam egeris. hac enim demonſtrata, facile intelligetur, quàm petulanti pueritia tam impudicus, & procax adoleueris. Poſtea quàm immenſæ gulæ impudiciſſimi corporis quæſtus ſufficere non potuit; & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuiſſet, exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris, ut, quæ ipſe corpori tuo turpia non duxiſſes, in aliјs experireris. Ita non eſt facile reputare, P. C. utrum inhoneſtioribus corporis partibus rē quæſierit, an amiſerit. Domum paternam uiuo patre turpiſſime uenalem habuit, uendidit. & cui dubium poteſt eſſe, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro hærede geſſerit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Craſſi domo habitet: cum ipſe reſpondere non queat, quis in ipſius habitet paterna domo. At hercule lapſus ætatis tyrocinio, poſtea ſe correxit. non ita eſt: ſed abiјt in ſodalitium ſacrilegiј Nigidiani: bis iudicis ad ſubſellia attractus, extrema fortuna ſtetit: & ita diſceſſit, ut non hic innocens eſſe, ſed iudices peieraſſe exiſtimarentur. Primum honorem in quæſtura adeptus, hunc locum, & ordinem deſpectum reddidit, cuius aditus ſibi quoque ſordidiſſimo homini patuiſſet. Itaque

que timens, ne facinora eius clam uos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est uobis audientibus adulterium: neque erubuit ora uestra. Vixeris, ut libet, Sallusti: egeris quæ uolueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. sumus diligentes in tuenda pudicitia uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cauere possimus. audacia tua uincit studia nostra. Ecquod hunc mouere posit, Patres conscripti, factum ac dictum turpe, quem non puduit palam uobis audientibus adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere uoluissem, sed illud censorium elogium Ap. Claudij, & L. Pisonis, integerrimorum uirorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam uniuersis recitarem, nonne tibi uiderer æternas inurere maculas, quas reliqua uita tua eluere non posit? Neque post illum delectum senatus, te unquam uidimus, nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, posteaquam resp. armis oppressa est, & idem uictores, qui exules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, ut nihil non uenale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, ut nihil non æquum, ac uerum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter uexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset

pisset

pißet magiſtratum. Peracta quæſtura, poſteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus ſimilitudine uitæ ſe coniunxerat, unus iam ex illo grege uidebatur. Eius enim partis exemplar erat Salluſtius: quò tanquam in imam uoraginem cœtus omnium uitiorum exceſſerat: quidquid impudicorum cylonum, paricidarum, ſacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipijs, colonijs, Italia tota, ſicut in fretis, ſubſederant, nominis perditi, ac notiſſimi, nulla in parte caſtris apti, niſi licentia uitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At poſtea quàm prætor factus eſt, modeſte ſe geſſit, & abſtinenter, nonne ita prouinciam uaſtauit, ut nihil neque paſſi ſint, neque expectarint grauius ſocij noſtri, in bello quàm experti ſunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhauſit, quantum potuit aut fide nominum traijci, aut in naues contrudi: tantum, inquam, P. C. exhauſit, quantum uoluit; ne cauſſam diceret, ſeſtertio duodecies cum Cæſare paciſcitur. Quòd ſi quippiam eorum falſum eſt, hic palam refelle: unde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tanquam ſomnio beatus, hortos pretioſiſſimos, uillam Tiburti, C. Cæſaris reliquas poſſeſſiones paraueris. Neque piguit quærere, cur ergo P. Craſſi domum emiſſem: cum tu ueteris uillæ dominus ſis, cuius paullo ante fuerat Cæſar? Modo inquam, matrimonio nō comeſo, ſed deuorato, quibus rationibus re-

repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu Crispe Sallusti tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? Carere debet omni uitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest uerum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. quid enim grauius pati potuimus, quàm quòd te incolumem in hoc ordine uideamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquenque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, uideris uelle inimicum habere. Finem dicendi faciá P. C. sæpe enim uidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quàm eos, qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed ut ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

FINIS.

propter [illegible]

[illegible]

2 /.

INDEX RERVM MEMORABILIVM.

Ca-

 cuſat.

Manlius

Mem-

Phileni,

Sena-

Tur-

FINIS.